

5

1967

MÁJUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

403	INDÍTVÁNY A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET MEGALAKÍTÁSÁRA
409	BORI IMRE SINKÓ ERVIN, A SZÉPIRÓ
414	GÁL LÁSZLÓ VERSEI
417	GULYÁS JÓZSEF CSIGATANULMÁNYOK
422	HORGAS BÉLA HIERONYMUS BOSCH TEREMTMÉNYEI
425	MÁNDY IVÁN AKASZTÓK
430	BRASNYÓ ISTVÁN ELBESZÉLESEK
438	DOBOS LÁSZLÓ FÖLDÖNFUTÓK
454	HERMANN ISTVÁN A MESSIANISZTIKUS MARXIZMUS
469	MAJOR NÁNDOR KÖRÖK A HOMOKBAN
478	SZEMLE Bálint István jegyzete
482	FIGYELŐ

INDÍTVÁNY A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET MEGALAKÍTÁSÁRA

A Hungarológiai Intézet megalakítását elsősorban a társadalmi élet által felvetett és sürgős megoldásra váró problémák, valamint a tudományos kutatástól mindeddig érintetlenül hagyott kérdések nagy száma teszi indokolttá. A jugoszláviai magyar szellemi élet jóval többre képes, mint amennyit eddig felmutatott, s kétségtelen, hogy megfelelő munkaformák között e téren a szakerek szervezett és céltudatos munkája jelentősebb eredményekhez vezetett volna. Nincsen intézetünk ugyanis, amely megszervezné és tudományos szintre emelné az eddig szórványosan folytatott magyar nyelvészeti, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi stb. kutatást, amely következetesen és programszerűen foglalkozna az együttélésből, a szoros szellemi, nyelvi, történelmi érintkezésből eredő és a jelen által felvetett gyakorlati és tudományos feladatokkal. A Matica srpska vagy a Vajdasági Múzeum is csak elvétve és alkalmyszerűen fordult az efféle feladatok felé. Az egyetlen tudományos intézmény a Bölcsészkar Magyar Tanszéke viszont egyrészt oktatási munkával lévén elfoglalva, másrészt pedig, mert ez anyagi lehetőségeit és illetékességét is meghaladja, nem vállalhatja magára az összes ilyen természetű feladatokat.

Közelebbről meghatározva három nagyobb területen kell az intézetnek kifejtenie tevékenységét: a nyelv, az irodalom, és a művelődéstörténet területén.

A jugoszláviai magyarság egyenjogú részvétele az öngazgatás gyakorlatában s a Vajdaság népeinek egyenjogú nyelvhasználata (ennek keretében pedig a magyar nyelvhasználat) föltétlenül megköveteli, hogy a fejlődésben lemaradt, kiműveletlen, a hivatali és közéletből egészen a legutóbbi évekig kieső, elhanyagolt vajdasági magyar köznyelvet intézeti szinten fejlesszük ki, terminológiai, nyelvhelyességi problémáit tudományos módszerekkel tanulmányozzuk és oldjuk meg. A nyelvkultúra fejlesztése tudományos felkészültséget, az élő nyelv folytonos és beható elemzését és tanulmányozását, a nyelvi deformációk és helytelen nyelvszokás okainak alapos vizsgálatát követeli meg. Az egységes magyar nyelvterülettől való társadalmi, politikai, történelmi, kulturális különfejlődés és a két- vagy többnyelvű társadalmi, hivatali, közéleti érintkezés következtében ugyanis egész sor olyan nyelvi probléma merül fel, amelynek megoldását nem remélhetjük sem önkéntes szervezetektől, sem improvizált vitáktól, de gyakran még a magyar-

országi nyelvészek útmutatásától sem, hanem egyedül csak e kérdések folyamatos és elmélyült tanulmányozásától. A Helyesírási Szabályzat-hoz csatolt és a Magyar Tudományos Akadémia által is elfogadott Függelék mutatja, milyen természetű feladatok várnak az intézet szakembereire.

A több mint egy évtizede készülő 120 000 címszavas szerbhorvát—magyar nagyszótár munkálatainak a tapasztalatai is az intézet minél előbbi megalakítását sürgetik, különösen ha figyelembe vesszük a még elvégzendő nagyszámú feladatot ezen a téren (a szerbhorvát—magyar rész befejezése, a magyar—szerbhorvát rész elkészítése, a megkezdett szakszótárak további gondozása, mindezek kiadása stb.).

Hasonlóképpen a megkezdett dialektológiai kutatások, toponímiai vizsgálatok, nyelvi kölcsönhatások tanulmányozása, a jogi, közigazgatási, politikai szakfordító tevékenység fejlesztésének szükségletei, a kétnyelvű ügyvitel követelményeinek kielégítése stb. rengeteg tanulmányozásra és megoldásra váró feladatot állítanak elénk.

A vajdasági magyarság szellemi életének a múltban és a jelenben is egyik legfontosabb komponense az irodalom. Néhány monografikus feldolgozás már az eddigiek során is felhívta a figyelmet az itteni magyar nyelvű írásbeli kultúra szerteágazó gyökéretére, arra, hogy a humanizmussal és a középkori eretnekmozgalmakkal kezdődő szellemi és irodalmi megmozdulások milyen értékes és fontos eredményekkel gazdagították a magyar irodalom színképét. Irodalomtudományunk halaszt-hatatlan feladata, hogy e mozgalmak korunkig húzódó vonulatait meg-rajzolja, hogy ezeket az eredményeket feltárja, számba vegye és feldolgozza, a Vajdaság más népeinek irodalmával egybevesse, s a komparációból a tanulságokat levonja. Ez az összehasonlító vizsgálat természetesen nem állhat meg a Vajdaság határainál, hanem figyelembe kell hogy vegye az egyetemes magyar és délszláv szellemi érintkezéseket, amelyeknek a története minden gazdagsága ellenére sincs felkutatva és megírva. E feladat megoldása nemcsak az iskolai irodalomoktatásban lenne jelentős, hanem általánosabb célokat is szolgálhatna: rámutathatna a csereforgalom irányaira, természetére, az átvételek, kölcsönzések és hatások termékenyítő voltára, végső soron egy ilyen kutatás teremthetné meg a feltételeit a hazai magyar irodalom-történet megírásának is, amely nélkül nemcsak az irodalmi hagyaték, hanem a jelen felmérése és értékelése sem képzelhető el. Ennek a munkának egyik legfontosabb fejezete a majd félszázados jugoszláviai magyar irodalom vizsgálata, amely szerves része mindkét irodalmi műveltségnek, de amelynek fejlődési tendenciái, története, problémái, alkotói és alkotásai ma nincsenek még feltárva és összegyűjtve, holott ez az irodalom sajátosan tükrözi a jugoszláviai magyarság életét, törekvéseit, társadalmi valóságát.

A múltbeli és a mai kulturális mozgalmak, a könyvtárak, színházak, iskolák története, a kiadótevékenység, a sajtóviszonyok, a szellemi néprajz, a képzőművészeti és zenei élet — mind olyan kutatásra, feltárára és tudományos feldolgozásra váró feladatot állít elénk, amelyek csak intézeti keretben, tehát rendszeres anyaggyűjtéssel, dokumentációval és az erre támaszkodó szervezeti munkával oldhatók meg.

A fentebb vázolt feladatok jól képzett munkatársakat, a tudományos kutatás metodológiájában jártas szakembereket kívánnak. A múltban, különösen az ötvenes évek elején, amikor az intézet létesítésének gondolatát először vitatták alaposabban, még nem rendelkezünk megfelelő káderrel. Azóta mind a hazai, mind a külföldi egyetemeken számos szakemberünk szerzett megfelelő tudományos képesítést. Emellett nem kis mértékben növekedett azoknak a nem magyar tudományos kutatóknak a száma — mind a Vajdaságban, mindpedig más kulturális központokban (Zágráb, Zadar, Ljubljana) —, akik a magyar nyelv és irodalom tanulmányozása felé fordultak vagy ezzel érintkező témákon is dolgoztak. A készülő nagyszótár munkaközösségében, az egyetemen és más intézetekben dolgozó szakemberek köréből is jelentős számú tudományos kutató állhat az intézet rendelkezésére. Ugyanakkor az intézet valósággal kádernevelő műhelye e fontos szakterület további művelőinek, főleg a Novi Sad-i Bölcsészkar Magyar Tanszékén végzett fiatalok köréből.

AZ INTÉZET FELÉPÍTÉSE

Az intézet munkáját az említett három szakterületnek megfelelően három kutató osztályban és az intézet szakszolgálatait egyesítő osztályban véljük megszervezni:

- a) Nyelvosztály
- b) Irodalmi osztály
- c) Művelődéstörténeti osztály
- d) könyvtár, levéltár (mikrofilm), dokumentáció és bibliográfiai munkálatok osztálya.

Az egyes osztályokat egy-egy állandó alkalmazásban lévő tudományos munkatárs vezetné. Az intézet élén álló igazgató mint az intézettel rendes munkaviszonyban lévő állandó alkalmazott végezné a szervező, irányító feladatokat, a munka más intézetekkel való koordinálását stb. Rajtuk kívül állandó munkaviszony-jelleggel még 5—7 különféle szakképesítésű tudományos munkatárs alkalmazását tartjuk szükségesnek. (A szerbhorvát—magyar nagyszótár szerkesztőségében jelenleg is dolgozik egy állandó alkalmazásban lévő munkatárs.) Lényeges követelmény, hogy az állandó belső munkatársak között képviselve legyenek mindazok a szakágazatok, amelyekben az intézet jelentősebb munkákat kíván végezni. Mindenekelőtt nyelvészekre, dialektológusokra, lexikológusokra, irodalomtörténészekre, etnográfusokra, művészettörténészekre, bibliográfusokra, archivistákra gondolunk. Külön szem előtt kell tartanunk azokat a szakembereket, akik jártasak az összehasonlító módszerekben az említett szakterületeken, vagy különös érdeklődéssel fordulnak a komparatvizitikai kutatások felé. Az előadottak alapján összesen 10—12 tudományos munkatársi illetve vezetői munkahelyet kellene biztosítani az intézetben. Természetesen úgy véljük, nem kellene mindjárt az intézet megalakítása után betölteni minden előirányzott munkahelyet; a belső munkatársak felvétele és alkalmazása az intézet

munkájának fokozatos fejlődése arányában történne, szem előtt tartva, hogy az intézet csakis megfelelő szakképesítésű embereket alkalmazna. Az intézet vezetése csak csekély adminisztrációt igényelne, így feltehetőleg egyetlen ember el tudna végezni minden ügyvitellel kapcsolatos munkát.

Az egyes osztályok legközvetlenebb feladatai a következők:

a) *Nyelvosztály:*

1. A jugoszláviai magyar köznyelv problémáinak a tanulmányozása és megoldása; mindazon nyelvi kérdések kivizsgálása és tisztázása, amelyek a közéletben a magyar nyelvhasználat terén fölmerülnek (kétnyelvű közigazgatás és ügyvitel stb.); a terminológiai és toponímiai kérdések megoldása; a szerbhorvát—magyar nyelvi kölcsönhatások anyagának összegyűjtése, tanulmányozása és az ebből eredő problémák megoldása; a magyar nyelv szláv jövevényszavainak vizsgálata; a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Szabályzatához csatolt Függelék utasításának kidolgozása: a jugoszláviai magyarság nyelvében a szocialista forradalom utáni időszakban végbement jelentős arányú nyelvi változások anyagának vizsgálata, s ez újítások eredményeinek felmérése és értékelése; a fordítómunka igényelte nyelvi szolgálat (közönségszolgálat) ellátása.

2. Szótári munkálatok: a szerbhorvát—magyar nagyszótár kéziratának befejezése (elkészült a három nagykötetes mű első kötetének kézírata), a magyar—szerbhorvát rész kidolgozása, a szerbhorvát—magyar és magyar—szerbhorvát szakszótárak elkészítése (jogi és közigazgatási, műszaki, közlekedési, vegyészeti, atomtudományi, hidrometeorológiai, növénytani, helyesírási és más szakszótárak).

3. A nyelvjárások anyagának begyűjtése, rendszeres dialektológiai kutatások, ezek feldolgozása (nyelvészeti atlaszok, népnyelvi szótárak és monográfiák készítése stb.).

b) *Irodalmi osztály:*

1. A Jugoszláviában valaha is megjelent hungaricák begyűjtése, a lapok, folyóiratok, időszaki sajtótermékek kompletírozása s bibliográfiai feldolgozása.

2. Levél- és kéziratanyag felkutatása, az irodalmi élet egyéb dokumentumainak gyűjtése és feldolgozása.

3. Életrajzok, monográfiák, tanulmányok készítése itteni magyar írókról és irodalmi mozgalmakról; a jugoszláviai magyar irodalom történetének megírása.

4. Komparativisztikai vizsgálatok vajdasági és szélesebb — a délszláv és a magyar irodalom egészére kiterjedő — viszonylatokban; a fordítás-irodalom felkutatása és rendezése.

c) *Művelődéstörténeti osztály:*

1. A szellemi néprajz anyagának begyűjtése, tudományos rendezése és feldolgozása (népmesék, mondák, közmondások, népi szokások, hagyományok, népdalok, a népzene stb.).

2. A művészeti élet megnyilvánulásainak számbavétele, tanulmányozása, értékelése, története (képzőművészetek, színház, zene, film).

3. A szélesebb körű kulturális tevékenység története; kulturális mozgalmak, munkásmozgalmi kulturális tevékenység, közművelődés, művelődési intézmények (iskolák, egyesületek, könyvtárak, dalárdák, különféle más szervezetek), könyvkiadás, sajtó stb.

A Hungarológiai Intézet hosszabb és rövidebb időre szóló munkaprogramjának, de különösen az évi illetve operatív munkaterveinek kidolgozásakor mindig szem előtt kell majd tartani más hasonló munkát végző intézetek tevékenységét és munkaterveit a munkálatok egybehangolása, megfelelő elhatárolása és az együttműködés megszervezése céljából. Az intézetnek semmiképpen sem szabad elzárkóznia egyéb intézmények tevékenységétől, ellenkezőleg: rendszeres kapcsolatokat kell fenntartania más intézetekkel és szervezetekkel, eleven kapcsolatban kell lennie társtománynk társadalmi közösségével, amelynek időszerű és életesszükségeit elsősorban határozzák meg az intézet munkaprogramját. A konkrét munkaprogramokat meghozataluk előtt az intézet megfelelő formában nyilvános vitára bocsátaná.

KÁDERKÉRDÉSEK

A meglévő szakkaderek egy részletesebb (habár nem teljes) számbavételéből kitűnik, hogy az intézet elegendő és megfelelő szakember közreműködésére számíthat a legsürgősebb munkák megindításakor. Elsősorban a Bölcsészkar Magyar Tanszékének oktatói jönnek figyelembe (egy rendkívüli tanár, két docens, egy előadó, négy tanársegéd), továbbá három magyarországi egyetemen doktorált magyar tanár. A Bölcsészkar két történészét (a történelmi tudományok doktorait) szűkebb szakterületük folytán hungarológiai kérdések foglalkoztatják. A szerbhorvát—magyar nagyszótár egyetemi képesítésű törzsmunkatársai munkában szerzett tapasztalatuk, gyakorlati képzettségük és munkaközben végzett stúdiumaik folytán kiváló szakképesítést szereztek tudományos munkára a lexikográfia terén. A Bölcsészkar Magyar Tanszékén eddig számmal 68 hallgató szerzett egyetemi oklevelet. Középiskolai tanáraink közül többen szerbhorvát—magyar összehasonlító nyelvészeti vagy irodalomstúdiummal

foglalkoznak, sőt vannak akik e tárgykörből doktoráltak. Néhány magiszteri oklevéllel is rendelkező etnográfusunk, művészettörténészünk, szociológusunk segítségére szintén számíthatunk. A szerkesztőségekben, rádióban és egyebütt foglalkoztatott írók, népzenegyűjtők, képzőművészek, műkritikusok — legalább további tíz ember — ugyancsak vállalhatnak meghatározott feladatokat az intézet munkaprogramjában, s hasonlóképpen számíthatunk a humán tudományok más, tudományos fokkalal rendelkező jugoszláviai magyar művelőjére is. Ma már vannak szakembereink és tudományos kutatóink, akiknek munkássága a legszigorúbb kritériumok alapján is figyelemreméltónak tekinthető, s akik a maguk szakterületén vajdasági kereteken kívül is ismertek. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a humán tudományok olyan szerb, horvát, szlovén stb. művelőit sem, akik intenzíven érdeklődnek egyes hungarológiai kérdések vagy komparativisztikai munkálatok iránt s publikációik jelentek meg ebből a tárgykörből. Az intézet megalakítása és programszerű tevékenysége folytán bizonyára ezek száma is növekedni fog. Végül tartsuk szem előtt azoknak a magyarországi szakembereknek a közreműködését is, akik eddig is eredményesen munkálkodtak a jugoszláviai magyarság nyelvi, irodalmi, szellemi életének megismerésén, vagy érdeklődést mutattak a magyar—délszláv komparációk iránt.

EGYÉB SZERVEZÉSI KÉRDÉSEK

A Hungarológiai Intézet kereteiben végzett kutatás és feldolgozás eredményei időszaki kiadványok és önálló publikációk alakjában jelenne meg.

Véleményünk szerint az intézet önálló, egyéb intézményektől független öngazgatási munkaszervezet kell hogy legyen. Egyetemhez vagy fakultáshoz való csatolását nem tartjuk célszerűnek, tekintve a felsőoktatási intézmények bizonytalan pénzelését, főleg a tudományos kutatómunka céljaira fordítható anyagi eszközök elégtelenségét, státútumaik megkötöttségét (ami pl. a szakkaderek alkalmazásában és felvételében is áthidalhatatlan nehézségeket támasztana), valamint felsőoktatási intézményeink nehezekebb igazgatási formáit és ügykezelését.

Az intézet megalapítója Vajdaság Autonóm Tartomány Szkupstinája.

Az intézet működését a tartományi költségvetés és a megfelelő alapok pénzelnék.

Ezt a javaslatot a Tudományos Kutatómunkát Koordináló Tartományi Tanács felkérésére a Bölcsészkar Magyar Tanszékének keretében megalakított munkacsoport dolgozta ki. Az előzetes tervezet megvitatására a Tanszék saját tagjain kívül meghívta a kiemelkedő vajdasági magyar tudományos munkások és közéleti emberek egy nagyobb csoportját. A javaslat végleges kidolgozása e kb. 25 résztvevővel megtartott tanácskozás alapján történt. Ez az értekezlet jelölte ki a megszövegezést végző munkacsoport tagjait is:

Bányai János tanársegéd

Dr. Bori Imre docens

Major Nándor író

Olajos Mihály társadalmi-politikai munkás

Dr. Szei István docens

SINKÓ ERVIN, A SZÉPÍRÓ

(Prolegomena)

B O R I I M R E

Sinkó Ervin aránylag hosszú út megtétele után jutott el a nagyobb lélegzetű próza igényéhez: fel-fellobbanó lírai periódusok előzték meg és vezették be egyértelműen szépírói pályaszakaszát, s mi több: *Az éjszakák és hajnalok*, valamint *A fájdalom Isten* című kötetei közötti időszaka a maga bölcséleti érdeklődésével, a bölcséleti veretű eszmélkedést cselekvésre váltó szenvedély, a társadalmi tett gyakorlati megvalósulásának lehetősége amennyire előkészítője lehetett egy későbbi prózaírói korszaknak, annyira annak is a jele, hogy Sinkó Ervin írói alkata aránylag hosszú ideig ellenállt a próza „kísértéseinek”, s csak akkor vállalta a prózában adott epikai világképet, amikor írói szempontból más kiútja már nem volt. Egy lírikus és egy bölcselő ostromolta mindenekelőtt a világképi teljességet, s egy sajátos, az emigrációs évek hozta konstellációja, az öröknek és eredőknek egy jellegzetes összjátéka, a cselekvés terének megsemmisülése s az ebből adódó kiúttalanság avatta szépíróvá, fordította figyelmét az epikai világkép felé, hogy annak virtualitásában, de *valóságában* is az imaginatív teljesség és realizáció révén visszahódítsa elveszett, a forradalmak bukásával megsemmisült világát. Elgondolkoztató ugyanis, hogy a lényegében 1922-ben kezdődő szépprózai pályaszakasz 1946-ban lezárult, s míg ez alatt a negyedszázad alatt nyolc nagyobb terjedelmű epikus mű került ki írói műhelyéből, a rákövetkező húsz esztendő néhány kisebb elbeszélés, lírai-prózai alkotás szülője volt csupán, s csak a legutóbbi időkből fordult ismét a regény kifejezési formája felé. S ugyanerre a jelenségre bukkanunk akkor is, ha a pályakezdő első tíz esztendő termését vesszük szemügyre.

Egy elsőrendűen lírai, egy feltűnő módon epikai és egy esszéisztikus jellegű pályaszakasz kínálkozik tehát Sinkó Ervin pályaképének nagyobb tömbjeiként, anélkül természetesen, hogy ezeket zártaknak tételeznék fel, hiszen az elsőrendűen lírainak felfogható periódus csak 1923—24-ben zárul, s az esszéisztikusnak minősített pályaszakasz kezdetei a harmincas években jelölhetőek ki. Tovább menve azonban azt is jelezniünk kell, hogy ezek a szakaszok lényegében csupán formai szempontból tagolják Sinkó Ervin pályájának vonalát, s így ugyanannak az írói világnak és gondolatiségnek csak más-más megjelenési formáját jelentik, de nem a gyökeres világképi változást is. Sinkó Ervin írói munkásságának éppen az az egyik alapvető sajátossága, hogy lírai fogantatású világképét mindvégig megőrizte, s vallomástevő szubjektivitása

első írásától az utolsóig érezte hatását, s bármilyen műfajban nyilatkozott is meg, Én-jellegűségét megőrizte s áradón manifesztálta, olyannyira, hogy nemcsak a hagyományos műfajokat futották be ennek színei, s nemcsak szerveződését és irányát szabta meg, hanem esztétikájának jellegére is kihatott, központi kategóriájában, a „költői”-nek a problematikájában mintegy végső és elméleti megfogalmazást nyert, nemcsak általában az irodalomra mutató érvénnyel, hanem mindenekfelett a maga művét megszabó és meghatározó módon is. Érvénye tehát adva van Sinkó művében, úgy is mint alkotói „vezéreszme”, melynek realizálását kíséri a maga írói eszközeivel, s mint megvalósulás, tehát lírai vers, regény, napló vagy tanulmány — Sinkó íráságának letörölhetetlen pecsétjeként, a szubjektív teljességében.

Idézzük tehát emlékezetünkbe szavait, amelyekben írásága, tehát szubjektív mivolta mintegy maradéktalanul adva van, s így közvetlenül is lehetővé teszi, hogy fényénél vegyük szemügyre szépprózai termésének jegyeit:

„Ha művészről, művészetről vagy röviden a poézisről beszélek, mindig magáról az emberről és az emberiről, az életről van szó. A poézis nagyon szűk kör, mesteremberek magánügye és csupán afféle díszlet volna, hogyha nem volna sokkal-sokkal több, mint ami belőle könyvekbe vagy műalkotásokba zárva eleven. Pontosabban: a poézis nem élhetne eleven életet művekben, ha az alkotó képzelet nem volna magának az emberi életnek az egyik elementáris hatalma; a poézis nem élhetne művekben, és nem találhatna utat emberekhez, és nem teremthetne közösséget poéta és közönsége között, ha a poézis nem volna magától az emberi léttől annak benső ellentmondásaitól elválaszthatatlan, tudatos vagy öntudatlan, de közös magatartás (a kiemelések a szerzőéi, B. I.). Emberi magatartás az élet és a halál ellenében, a pillanatnyi emberié, a pillanaté, mely diadalmaskodni akar az időn.

Az embert, aki minden ölelésnél az elérhetetlen után is kinyújtja a kezét, a vágyat, mely a teljesíthetetlenre irányul, a romlandó, rohadásra ítélt húst, mely ugyanakkor lázadó titán, az emberi létezés benső ellentmondását, a paradoxont nem költők találták ki. Ők csupán — és ez az ő különleges képességük és funkciójuk — végtelen számú egyéni változatban, ahányan vannak vagy voltak, annyi változatban, közvetve vagy közvetlenül kifejezték és kifejezik...” (Széjjegyzetek a költészetéről, a költészet és a történelem viszonyáról és az irodalomtörténet problematikájáról).

Élet és nem irodalom — hirdeti ez a sinkói reflexió, amely diadalmasan emeli magasra az „emberi dokumentum” fogalmát és példázatát, és el tudja képzelni és el tudja fogadni „költőinek” látva azt is, aminek formailag szinte semmi köze sincs az irodalom alakzataihoz, ám amikor az írott s művészi szóhoz nyúl, elementáris ismérvét keresi abban ennek a „költőiségnek” — a maga művéhez pedig ebben a fogalomban, teljesebb felfogásban és képzetben anyagát és módszerét lelta meg, a világgal és az emberrel szembeni kritériumait szerezte meg. Sinkó írásága éppen ezért, hiszen erre az alapra épült és az ebben fellelt talajból táplálkozott, a széppróza nagyobb formáiban csak egyik, de semmi esetre sem egyetlen alakját látta, annál is inkább, mert az ilyen íráság (Sinkó Ervin példája legalábbis ezt mutatja) hamarabb tudja lírai versben vagy esszében megfogalmazni mondanivalóit, mint az epika

közvetettségében, s akkor fog regényíráshoz, amikor arra kényszerül, hogy az élet közvetlenebb „poézisétől” elszakadjon és az imaginárius életben keresse a feleletet, mert a valóságos élet nem felel, s így az élet közvetlenségeit mintegy mesterséges úton állítja elő, „világot” teremt, s nyomban hátat fordít ennek a mesterséges Paradicsomnak, amikor erre a világ módot nyújt, életet kínálva az irodalom ellenében, minthogy Sinkó kérdései sem az irodalomban, hanem az életben gyökereztek, miként azt Sinkó 1945 utáni pályaszakasza bizonyítja. S mi több, nem volt véletlen az sem, hogy a nagyobb epikai műveiben felvetett kérdéseket szinte végérvényes módon nem ezekben a művekben, hanem egy tanulmányban fogalmazza meg és adja feleletét is rájuk. Az ív így egy lírai-bölcséleti-praxis revelálta pontból indul ki (az író esetében) még a tízes évek végén, s nyugszik meg a Don Quijote útjai című tanulmánya megírásával. Közben azonban a szépprózai korszaka nagy terjedelmű művei születtek meg, amelyeknek epizódjellege kerül előtérbe, hiszen itt az olyan jellegű prózáról van szó végső fokon, amelyet „nem ő választott, hanem az a borzalmaival visszatartó, szenvedési és szándékai nagyságával harcra kötelező Idő, melynek fogságában, és amely ellen, és amelyért él” (Beszélgetés a látogatómmal), ellentétben a lírai verssel vagy az esszével, amelyek révén a „poétikus életet” ostromolhatja a szabad választás lehetőségeiben tobzódva.

„Ellene vagyok a prózának” — írta Sinkó vallomások írásában, a már idézett Beszélgetés a látogatómmalban, mert az a „depoetizált életet és a depoetizált művészetet, a megnyomorított, eltorzított, csúffá tett életet, a mi életünket, az abszurdumot” jelenti, ugyanakkor, amikor „a poézis diadalmas lázadás”. Sinkó szépprózájának mélyeibe világítanak ezek a gondolatok, s felfedik azokat a sajátos emberi-társadalmi vonatkozásokat, amelyeknek összejátszása nyomán felébredt Sinkó szépírói kedve, s amelyek a regény műfaját mintegy az íróra kényszerítették, s ezek avatják Sinkó regényeit egy rendkívüli állapot termékeivé, az írónak a „költőiért” vívott küzdelme csataterévé is.

Eredendően lírai világképű alkotó gondolkodik így, a „verstelen poéták” fajtájából való, hiszen annak ellenére, hogy két verseskönyve jelent meg, s pályáját végigkísérik a versek, mégsem költőként, hanem prózaíróként affirmálódott, nem kis mértékben éppen regényíróként — a szándékok és a megvalósulások paradoxonát példázva, hiszen magára mutatón ebből tudta felfedni a lényegileg *költőt* az alaki ismervek ellenében, s válhatott költővé a maga elméletében neki tulajdonított ismervek alapján mind esszéisztikus prózája javában, mind pedig regény- és elbeszélési irodalmában.

Ennek a lírai világképnek már az első nekifutásokban etikai alapjai és bordázata tűnik ki: ezzel metszi mind az egyéni élet, mind pedig a társadalom kérdésköreit, szemléli a múltat és vizsgálja a jelent egy mindent magára vonatkoztató s mindenhez egy elementáris szubjektivitással közeledő magatartás ihletében. Az etikus ember poézia lesz művészetének a sugalmazója, s ennek felfedezése végső célja is, az életben és társadalomban való realizálódás közvetlen közelében, tehát az életbe való felszívódása boldog utópiájában, mint mércében, amelyhez az élet minden jelenségét mérheti, s ez lesz az, amelynek hiányát, lehetséges voltának a fokát mérlegelheti. Sinkó Ervin szépírósága nagy erejét jelenti az ilyen világképi szerveződés, de bizonyos egyoldalú-

ságait is ebből magyarázhatjuk, amelyek éppen szépprózájában mutatkoznak meg: variánsainak száma általuk mintegy eleve adott és meghatározott — olyan helyzeteket ragadnak meg regényei, amelyekben a hősök egy etikai prés nyomása alatt legyőzni kényszerülnek önmagukban a véges emberit, emberi mivoltukat kénytelen vállalni, mindennek következtében az élet a „poézis” delejében kezd ragyogni. Más szóval Sinkó Ervint szépíróként mindvégig annak a történelmi pillanathoz tartotta fogva, mit az 1919-es magyar forradalmi mozgalom jelentettek, mely Sinkó élményeiben az életnek és a „poézisnek” nagy, bár egyetlen pillanatig tartó azonosulása volt, az egyéniség, a világ relációinak új szerveződését hozta, a már jelzett sinkói etikának a megnyilatkozása volt, s benne a tett, a világ a költészet nyelvén kezdett szólni, spontánul adva ember és társadalom egységét, a társadalmi, tehát etikus embert produkálva.

Sinkó szépprózája az ilyen jellegű világgép letörölhetetlen nyomait mutatja, és formai megoldásainak volt a feltétele. Írásainak szövetében egészen általános érvénnyel a személyes emlék az egyik vezérfonal: az egyéni élet motívumai mind közvetlenebb, mind pedig átképzett és átjátszott alakjukban szüntelenül ható és jelenvaló, a Sinkó-prózát aktívan építő mozzanatok, elannyira, hogy Sinkó életművét lényegében egyetlen nagyszabású önéletrajznak is felfoghatjuk, mint ahogy az egyes művek, legyen szó rövid esszéről vagy többkötetes regényről, a maguk kisebb világában ugyanezt az önéletrajziséget szemléltetik. Az ebből a tényből adódó következtetések közül pedig kettőt említhetünk meg: a kreatív fantáziának nem benépesítő, hanem egy életrajz és emlék jelentette világot elmélyítő tendenciái érvényesülnek Sinkó művészetében, és a lírainak nevezhető fogantatás és jelleg az elsődleges a mű komponensei között, úgyhogy a művek eredői nem a világra, hanem a szerzőre mutatnak, irányuk, akárcsak a lírai költőnek Ady megtestesítette típusában az Én problematikáját revelálják, s ez, mint jeleztük, Sinkó Ervin esetében etikai veretű. Intellektuális líraiság futja be tehát a műveket, melynek ez az etika a táplálója. Az intellektus problémáját és a világhoz állása szögét kapta az író etikus Énjétől, az Én hevültebb és angazáltabb munkája pedig a líraiságot szülte — az író, személyes érdekeltsege teljében, magára vonatkoztató érvénnyel adta ebben az életműben fel kérdéseit a világnak.

A művek vallomások, legtöbbször monológjellege az írói világnak ilyen konstrukciójából egyenesen következő vonás. Sinkó műveiben a vallomástevő a szó, s ezt nemcsak a művek elsőszemélyűsége jelzi, hanem belső világa mintegy sugározza is az „emberi dokumentum”-vonás fókuszából ezt a „vallomást”. S nem lesz véletlen, hogy éppen *A regény regénye* című művében mutatja magát ereje teljében, amelyben írósága egész erőterét a vallomás-motívumok szöhetik át erejüket szabadon érvényesítve, és sorra felbukkannak az olyan műfajoknak legalább a töredékei és villanatai, amelyek a vallomással összekapcsolt „emberi dokumentum” jelleggel magukon viselik: a napló, a levél, az egykori újságokból kiragadott idézetek, az emlékezés és megidézés, a kommentár, az esszé kereste ebben a műben új és harmonikus konstelációját.

A sinkói „vallomás” az egész életet hozza, az Én teljes elkötelezettségét jelenti, s éppen ezzel kapnak nagyobb lélegzetű szépprózai alkotásai is jellegzetes szerkezeti vázat, regény műfaja meghatározottságot.

Az Én közvetlensége érvényesül ebben, s vonzásköre sugarán mérhető, mennyit tud a „világból” kihalítani magának mintegy direkt módon, s mennyit hoz magával világából, amelyet általános érvényűen terjeszt ki, s mily erővel ülteti a maga árnyékába a világot. Nem a történet, hanem a megtörtént köré szövődnek regényei, de mert nem epikus, hanem etikai indítások vezérlik, maga a történés el is veszíti hatalmát, az Idő és Tér kevésbé játszik művet definiáló szerepet, a líraiság varázsa pedig ezt az eredendően múltra építkező írószókat jelen idejűvé teszi, az aktuálisnak egy nemes értelmében maivá, minnek következtében a regények cselekményes mozzanata háttérbe szorul, a „regényesnek” érvénye lefokozódik, a művek külső regénybeli ismérvei helyett a mű belső világa közvetlenül, szinte spontánul mutatkozik meg, és a vallomást affirmálja.

Első, nagyobb lélegzetű művében, az 1922-ben publikált *Egy történet*, melynek még címe sincsen (a pozsonyi *Tűz* című folyóiratban), melynek eredetileg *Hangtalanul* volt a címe, már rátalált írószókatának belső törvényeit híven követő közlésformájára: az Én monológja, a valamástevés magatartása, az Én reflexióba, bölcséletbe futó szemlélődése, a magát definiálni akaró, a vallomás lámpásával kereső mozdulat, az ebből felcsapó líraiság áradása jelzi ezt. Sinkó Ervinnek, a széppróza világát meghódítani induló írónak első hangja és kísérlete is ez:

„Annyi év után, szívem alatt az ő gyermekével, ma megtudtam: így nem lett volna szabad a házasságba belemenni. Ennyi ideig kellett élnem, hogy megtudjam a szörnyűséget: észre se vettem, hogy nem is élek, én nem is éltem.

Mi ez itt, amit most írok? A halál egyetlen pillanatának jelenvalósága, amely menyasszonysággal kezdődött és tart máig — meddig fog még tartani? — kérdem dermedő szívvel — tart-e késő, késő esti tizenegy óráig.

Ha két szemem kiszúrták volna és én a vakágnak magányosságát nem bírnám áttörni és mondhatnám magamnak: kiszúrták a szemem, a színek, arcok és mozdulatok e világában, világafosztott ember egyedül vagyok — ez rossz se volna, ez jó volna nekem ahhoz képest, ahogyan vagyok. Tudhatnám, hogy emiatt történt, ami most fáj. Sötétségbe borult emlékezetemben kereshetném az ember arcát, aki szemem világát vette, lelkemben küzdhetnék az ellene való keserűség indulatával, kereshetném a megbocsátás gyönyörűségét — és ez már kapcsolat volna, összetartozás valamivel, ami nem én. Éltre érdemes célt tűzne élelem, életet tartalommal betöltő utat. Ez áldás volna annak helyébe, ami most van. Mert most a legrosszabb ért utol: teljes kiszakítottóság minden volt és eljövendően lehetséges életben tartó összefüggésből. Ott az iszonyúság: a tudatomból tudom és nézem magam, hogy itt vagyok a kínlódó, vívódó, a gazdag világban — s mintha csak emlékem volna — valaki okos, barna asszony, vonzó is talán, mozgok, főzök, házaszszonnyal beszélgetek, gondoskodom jó feleségként a holnap napról — és tudatom felett tudom, hogy nem vagyok, semmi sem vagyok abból, amit teszek, halott vagyok...”

Ezzel a hanggal és az itt megrajzolt magatartással indul Sinkó, a regényíró, s teremti meg regényeinek két alapvető változatát, amelynek típusait az *Aegidius útra kelése* és az *Optimisták* című művében szemlélhetjük.

5

indulj haza így szólt a hold
aludni most már menne
bolond világ a nagyvilág
csak enne

6

s megszólaltak a kakasok
éhes vagyok
éhes vagyok

gyerekeknek

csigabiga gyere ki
jó emberek ideki
nem hiszem

csigabiga gyere ki
a nap ragyog ideki
beborul

csigabiga gyere ki
friss fű vár rád ideki
jöllaktam

csigabiga gyere ki
ég a házad ideki
hadd égjen

sírva kúszik a könnyein
csigabiga menekül
lapu alatt meglapul majd
de egyedül egyedül

csak

nem mondtam ki amíg lehetett
s hogy értelmetlen már minden értelem
most már megértelek

a völgy örül-e ha a csúcsra néz
hogya őt nem tépik meg a viharok
s a hegy ha néha lefelé tekint
hogya ő nagyobb

elkéstem

te már oly mélyen vagy lent a sötétben
és én olyan magasba sose érek
nem bánom belenyugodtam

csak meg kellett volna mondani valamit
a szájamon volt a szememben és a szívemben

most már nem fontos
ordíthatnám most már halálíg
füledbe kellett volna súgni valamit
vagy csak a szemedbe nézni

f e k e t e   v e r s   f e h é r e k r ől

néger duna hátán
úr fehér hajók
csobog a szomorú rituálé

a néger utcán
fehér gépkocsik
sóhajt a fekete aszfalt

a fehér hegy
néger völgyre borul
a napsugarat mind felissza

i k a r o s z

ki kergette hogy meneküljön
kréta bölcsei vagy az ostobák
oly nagy a világ
és az ember mindig felrepülne
oly kicsi a világ

próbálgatom viaszból-szárnyaim
beh szép is lenne lezuhanni
de énekelni fent előbb
de ordítani nagyon hangosat

ott fent talán a csillag is kicsi
és óriás az ember messziről
és senki sem kergette hogy felrepüljön
csak mondani akart valamit

K O D Á L Y

íjba komponált évszázadok
a népdal fiolák tartalma már

e l z u h a n ó

a szeme tornyokba fogódzik
sírva kapaszkodik egy arcba

N O S Z A

világon túli méreg áthat
ritkulnak vastömény tárgyak

B A R T Ó K

ragyás fémtárgyak súrlódása
kibontható sűrített távok

v i l á g v é g

gyúlékony itten szoros vasérc elem
az úr idesüt órám tűz s ég velem

r o s e o l a

pokoli játék ez kettőnk közt
minden csókunk lépés a halál felé

a n y á m

széltelen tájban lappadt vitorla
rejtett kincseivel merülőben

h á t l a p

hajszálon függő bárd fejed felett
s véred fakuló pirossa Júlia

m i a z m á k

1.

körülöttem rozsdás idő
e múltban ahol élek
sötétből kifejthetetlen
zárt ajtók kezek térdek

2.

minden álmosítón ismert már
minden egyformán ér véget
akár a holnap unalmasak
a mindennap ismétlődő ebédek

3.

mirigyek háborúja ez itt
önuralmad förtelmes ékeit
eldobva hátrálj hátrálj
borzadva sikolyok pereméig

4.

régi emlék a jelen
benne préselt virág
a kezem Júliának
a holnapra emlékezem

h a r a g

soha előbb múzeumok a térbe
rendezve s lazán városok

térdből fájón fölfelé üget
és kipukkan maholnap
mint asztalomon e sörösüveg

K O D Á L Y 2

csontjaid kihűlt fuvolák
fényükben köves játékaim
árnyékát veszett madár
a légben repedt aranyhegedű
benne hangok lappanganak

a u g u s z t u s

arcomnál hullós virágok
látásra hasadó szemek
mélyből gördülő kiáltás
benső tájakban vérzik ei

sokrétű fonnyadt terek
kések átvilágítanak
kőben hunyorgó csillagok
melyeket ellop a nap

• • •

Az alkony csorduló pohárként
fordul élém. Virágzó nyakadról
hangszeren tudnék szólni
vagy hallgatással
vagy nézéssel csupán.
Élet sugárzik a kezedből. Gyere
a mély és zavaros erdőbe,
erdő mélyébe gyere velem,
érintésedtől vagyok erős
és dalom madárként csapkod
a bolthajtások alatt hol
hevernek csontra vetkőzött napok.

vers a csendről

csend, zaj-erezetű, szél-lombazatú,
áramos hajzat, erdő fésűje benne,
csend, Laokoon-csoport formájú,
csend, millió színárnyalatú virág
a tér edényébe ültetve,
csend, oroszlán-fejű, fény-bordázatú,
elmerült város, beszéddel tele,
csend, beljebb egyre vastagadó,
csend, beljebb egyre tisztuló,
benne sodrása zizegő paták folyóinak.

falióra

magára maradt gépezet
üres körökben lépeget

súlya idője leakadt
és áll mozdulatlan
ég agyvelő húsromok
vakító csöndje abban

korsók gömbölyű hasa
vörhenyes acélszelet
függőleges halottak
szakállban fénylenek

körben bomlás-glória
néha robbanó fények
villantják ág-bogát
szorongás gyökerének

kering értelmetlenül
őszbe magába mélyed
kerekeiben nincs idő
s fordulataiban élet

• • •

ha tudom visszafordulok
pedig arccal a szélnek

pedig háttal magamnak
bútor-büvölő kedves
a tárgyakon hatalmas
gondod haragod átveszik
a kilincs visszavág
és semmi semmi kedvem
fölpattintani szobád
fölpattintani csöndjét
nincs borítani fénybe

s z ö k é s i t a n u l m á n y

barnuló órák ölében már a kéz
föld ágyékos s a szüret halmokban
arcod kitáguló tere
a horizonton robbant nap emlékei
húzódván egyre alább
benső tájak mozdulatlan óráiba
tükörben ragadt fények vetődése
dolgokra mikhez szó nem ér
csak fény csak fény könny zene
kél patkók félkör alakú csengése
sorokból hámozódj kifordulj
névtelent keresni mit ér?
az estben fűzfák ízét követve
húsrétegeken így jutsz el magadhoz
törzsekhez liszttel a kérgük alatt
bokába csúszott szervek: máj erek
s egy madár nap-örölte dala
törzsek csendjébe merítet arcodat
s elbocsátva a nap vörös pillantását
lábad már pókos bútordarab
kezed már lisztes bútordarab
benned egy örült kerék suhog
velőben daráló acélhurok
lepergett rólad minden arany
dolgokban mikhez ma szó se fér
s csontodban alá liszt halad
turkálj gyulladt ereidben vagy-e
vetközz hámozódj virágként hol vagy
oldalt alattad fölötted-e
súlypontod értelem lökd el magad
fölborítva az egyensúlyzó mérlegeket
maradjon utánad harangpor s korom
arcok levelek hulló érmein
s még egyszer a lisztről a tér bútoraiban
iszonyú súllyal lefelé haladó
szerveink: szív máj vesék erek
s a benned gyökerező vérekes
tárgyak sorban megőrnének veled

a r é s z e g h a j ó á r n y é k a

soha ennyi isten régiség idomtalanság
sárga s fekete e múltban hagyd itten magad

sötétség fókusza
idomtalan mélye

kés fénye csontig
rémület világít

érclo m dísz tárgyak örület torzító tükrei
ágyú-avarban önmaga körül kanyargó menet

félelem-torlaszok
kardok nö vő körme
kiemelt időkben
a kín érce vakító

kőbe zárt atyáink mellén madárrang
mosoly körutak fosszilis városok virágai

volt hadak odúban
mérge sedő vérük
rothadó szakálluk
ág-bogas üvöltés

távoli forgások üledéke agyunkra borulva
világ árnyéka e dolgok leendők s emlékei

vadban gyökerezők
olcsó heroizmus
Attilád istened
koponyája börtön

írandó sorok ideje múlt holt tér
s bűneink refrénjei a szemhatár vonaláig

kisdetek szakálla
kardok ébredése
lelkünket hányató
öreg emléktárgyak

álló mély lapokat létbe világba
magukba harapó utakat sugárba ki fordít

HIERONYMUS BOSCH TEREMTMÉNYEI

HORGAS BÉLA

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
és megfenyegetik az élő koponyáját ezüst csákányokkal.
Kivilágított ablaktáblák előtt karmolásznak a fák;
ahogy kinézek: kék ágakra drótszálú hajak tekerednek,
és az üvöltő, másvilági parkban hanyatt fektetett,
csupaszra sikált nő: nemi szervén páncélfekete bogár.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
szalagot húznak a fülcimpán, orrlukon keresztül,
becsapkodják és kihuzigálják az íróasztal fiókjait
a rafináltak, ahonnan kalaplengetve másznak elő
a gyerekkori kísértetek, a paradicsomi férgek,
összeroncsolt ruhában: meztelenül, meztelenül, meztelenül.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
rózsaszínű, parafinozott testek zsúfolódnak a szobába;
kopasz fejekből gomolygó sárga füst fojtogat,
egymásnak nyerítgető arcok üteme ijeszt, míg a távol-
fekete erődítményeken fényszórók és tüzek csokrai;
vér-torkolata földalatti ágyúknak az ürbe rikolt.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei;
kibújnak a téglák közül, akiket oda zártak, lóra ülnek,
kardot vesznek, bőrrmaszkot borítanak az állatok pofájára;
akárhova is fordulnál, gerenda feszül nyílásra, résre,
és az ártatlan kis tegnapi egerek is megindulnak a hegyről,
megindulnak a sáskák lefelé; lábujjaik között avas tyúkszar.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei;
telepötytyözik a sötétséget cserkész-tüzekkel-máglyákkal,
telepötytyözik a homlokuk mögött sugárzó lankákat,
fölvisznek a Mátyás-templom tornyára, és megmutatják
a gyümölcsből faragott tornyokat, tömjének kéjét,
édességét, hatalom babonáját, hogy megingassanak.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei
ezüstlapokkal kivert zsiráf nyújtózkodik a zöld almák
és medvék, madarak, halak hímezte dombok alján,
de eljönnek szutykos vadszamarakon a csápos szerzetesek,
és bíbor-botjaik végén úgy villognak az acéltüskék,
mint harapós csillag; betörik a roppanékony halántékokat.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
kibújnak az egyetemes középkor piacára a mindenkori
ringyók; elhanyagotlanak; vörös ember repül a hárfa húrjain,
mely a templomnak döntve áll; öreg koldus vizel mögötte,
védi őt is a szentkereszttség, véd minden nyomorékot,
ki fordítja undorító, esendő arcát az öregisten felé.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei
mégis, átlóvagnak a XX. század főhajójának mennyei,
összelövöldözött, fölfüstölt boltjai alatt, az imapadokat
rágcsáló tömeg fölött, meg azok fölött is, akik a szuvas fát
a márványpallóra köpik, és hányingeres arccal úsznak
a selyem- és bársony-szomjúságban, örülten, mint a szentek szobrai.

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
szaladnak, mint csinkék a poros udvaron; lefejezett
katonák futnak így rohamra munkásnegyedek ellen;
kipattogzik lábuk alatt a föld, mint kés nyomán a férfibőr;
istenem, mi jöhet még a gázkamrák után, a japánok után,
mennyi velőt kér még a Korcs, világ elkínzott proletárjai?

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
démoni szívnek, agynak és történelemnek; démonai
annak, ami volt s ami lehet még — befejezhetetlen
fajtám koronája, te, kísértésbe hajtó, elcsitító,
formátlan föntség a test ocsmány kertjei, vásárai felett,
hát fújd a pokolbeli harsonákat, ne legyen mentség,

támadjanak föl Hieronymus Bosch teremtményei,
pörögjön az üreges égítest, fogjon engem fényes agancsába,
éj jöjjenek a meztelenek, a paradicsomi őspóreség angyalai;
én semmit se fogadtam, nem ígértem, nem őrizkedtem soha, lehet:
[ez is, az is,
amit pletykáznak, igaz; mert meg vagyok égetve, nyúzva, beavatva;
mi jöhet még a japán halászok esete után, ami megflepő?

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei?
Kikelnek a föltálat tojásból, barátom zsebéből, testem
nyílásaiból? Kiperdülnek a sarkantyús amazonok és a
gyomromból a gaz kinő, torkomra lombosodik zölden,
hogy végül azt higgyétek: növény vagyok vagy állat,
és gyíkot, kolibrít, pókot fészkeltetek a számban én is?

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei,
és elindulnak a lábszáramon fölfelé, és ráülnek az ingemre,
és lefognak, mikor a pohár-víz közelébe érek?
Drótkalitikába zárnak, adnak kezembe csorba fedőt és kanalat,
hogy párbajozzam azzal, aki vasban-kardban odakinn virul?
Elém hozzák azt, aki vagyok az ő gombostű-szemükben?

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei?
Föltámadnak a próféták sötét ágyékából? Sába királynő
fényes combjain lejtnek tovább, tovább; hasa felé és
melle felé, mely mint a nap, mint a tükrös-édes báb,
úgy kísért? Lerontanak rám zürzavaramban; gőgöm,
dühöm aranytornyába zárnak? Kötnek rám forró madzagot?

Föltámadnak Hieronymus Bosch teremtményei?
Megmutatják a tejút mögött vonulót, a kézzel, lábbal földiszitett
arcot, amint kilép a sugárzás közeiből, a téglafal-rések
pincémélyéről s szétterül mint a Veronika-kendő?
Jöjjenek el, csak jöjjenek el, csak próbálkozzanak újra.
Lesz, aki retteg s aki Hieronymus Bosch teremtményeinek majd ellenáll.

AKASZTÓK

Legenda az Árusok teréről

MÁNDY IVÁN

— Hát így kell találkozoznunk? Hát így kell téged idecipelni? Valósággal nyakon ragadni egy régi barátot? Milcsi! Milcsi!

A zömök, kopaszos férfi rádólt egy próbababa vállára, a fejét ingatta. Megkaparta borotvátlan arcát, egy sajnálkozó mozdulatot tett.

A szőke bajuszos, pufók képű Milcsi előtte ült egy zongoraszéken. Mintha arra várna, hogy eléje gördítsenek egy zongorát. Arcán riadt mosoly, két keze a térdén. — Már régen be akartam nézni hozzád. — Keze lecsúszott a térdről, elindult a nadrág varrásán, le-föl, végig a nadrág varrásán. — Már régen gondoltam rá, és éppen a múltkor mondtam is valakinek... — Elhallgatott. Azt a borotvátlan arcot nézte, a próbababákat és az akasztókat. Vasrúdon lógtak az akasztók, körben a bódében. Női blúzokat vártak a vidám, színes vállfák. A komolyabbak férfizakót, télikabátot. De azok a hatalmas, öreg akasztók nem vártak már semmire. Vasrúdon lógtak, váll a váll mellett.

Gramofon szólt egy távoli bódéból, kedves, könnyű zene.

— Hallod, Milcsi? — Felemelte az ujját. — Én is szerettem volna egy gramofont. Akkor mégiscsak más... akkor mégiscsak van egy kis hangulata az egésznek. De hát most már nem is gondolhatok ilyesmire.

Próbababák, meztelen felsőtestű próbababák. Akasztók, végig a vasrudakon, és egy varrógép.

— A feleségem ide jár varrni. Még nem is olyan régen külön műhelye volt.

A pufók képű hallgatott. Keze még mindig a nadrág varrásán csúszkált. Aztán végre megszólalt.

— Majd összeszeded magad. Tudod, hogy van ez.

— Tudom! Én aztán tudom!

Akárcsak az akasztók jajdultak volna fel. Azok a komor, megöregedett akasztók, akikre nem akasztanak már semmit.

— A feleségem és a lányom hét végén lementek a Balatonhoz. Lerucantak. Hol van ez már?! Egy Milcsi nevű barátom bedugta azt a kalácsképét. „Csinálunk valamit? Beugrunk este a Gizihez?” Beugrottunk este a Gizihez. De ez a Milcsi nevű barátom...

— De amikor komolyan mondom, hogy... — Fel akart emelkedni, de a másik visszanyomta. Visszanyomta, és nem vette le a kezét a válláról.

— **Esz** a fene. — A bódés szomorúan bólogatott. — A falba tudnád verni azt a hülye fejedet, hogy miért kellett neked éppen erre jönni!

— Miket beszélsz!

— Mert úgyis éppen benéztél volna. Bekukkantottál volna. Milcsi! Milcsi!
— Fölrántotta a zongoraszékről. Megsodorta azt a rózsás arcot a két tenyere között, aztán visszanyomta. A vállfák felé hátrált, onnan nézte.
— Ami igaz, igaz, jól tartod magad. Sose értettem, hogy miért égtél le a Gizinél. Te, hol lehet most a Gizi? Hol énekel?

Milcsi rándított egyet a vállán.

A bódés könyökig bedugta a kezét egy akasztóba. — Ki akarnak söpörni innen. Egyesek elhatározták, hogy kisöpörnek az Árusok teréről. Talán egy kapualjba, talán a villamosmegállóhoz. — Most már valóság- gal ott lógott az akasztón. Az akasztón hintázott, ahogy egyre csak azt ismételte: — Megirigyelték, hogy a feleségem és a lányom a Balaton- nál töltik a hétvéget. Megirigyelték.

Leröpült az akasztóról, megforgatta Milcsit a zongoraszéken. — Tu- dod, hogy micsoda megrendelésem úszott el!

Milcsi pörgött, és közben azt a hangot hallotta.

— Komoly tétel. Ilyesmi csak egyszer ugrik be... vagy egyszer se. A Lózsi át akart venni... meg se mondom, milyen tételt. Vidékre ment volna, szállodákba, üzletekbe. Dunántúlra, gondold meg. Ha ez bevág — enyém az egész Dunántúl. Onnan pedig már csak egy lépés, és megnyílnak előttem a határok. — Lehajtotta a fejét. — Nem nyíl- nak meg előttem a határok. — Szünetet tartott. — Már minden rendben volt. Már vártam, hogy jöjjenek a Lózsi emberei. Csakhogy aztán mégse hozzám jöttek a Lózsi emberei. Hanem a Doboshoz! A Doboshoz, Milcsi. A Doboshoz.

A zongoraszék perdült egyet, aztán megállt. És most szembenéztek egy- mással. A bódés és a vendége.

A zongoraszék lassan forogni kezdett, és közben megint az a távoli gramofonzene.

A bódés, úgy menet közben megállította a széket. Ujjával megérintette a vendég arcát. Éppen hogy megérintette az állánál, a fül mellett. — Te sose vágod meg magad? Pedig milyen vékony bőröd van. Milyen vékony, finom bőröd. Ezt még a Gizi is elismerte. Nem volt nála sikered, de ezt még ő is elismerte. — Perdített egyet a széken. Majd hirtelen meg- állította, úgyhogy a vendége most éppen háttal ült. — Én már alig merek borotválkozni. Mindig megvágom magam... különösen az állnál.

A vendég háttal ült. Már majd lecsuklott a székről. Aztán egyszerre ordítózni kezdett.

— Mi bajod van velem! Hónapok óta nem is láttam a Dobost! És ha azt hiszed, hogy... szóval... — Elakadt. — Mi bajod van velem?!

A szék rándult egyet. Milcsi megint szembekerült azzal a borotvátlan arccal.

A bódés uborkát szopogatott. Akárcsak egy tölcser fagyaltot. Figyel- mesen nézte Milcsit. — Lemennek Andor bácsihoz.

— Andor bácsihoz?

— Kácsra. Miért? Egész jó hely. Kácsfürdő. Én nem mondom, hogy a Balaton, de azért mégiscsak... — Búsan szopogatta az uborkát. — A Balatonnak vége. Még jó, hogy van ez az Andor bácsi.

Milcsi lehunyta a szemét, bólított.

A bódés megismételte. — A feleségem és a lányom lemennek Andor bácsihoz Kácsra. Kácsfürdőre. Vagy ez inkább valahol fent van? És akkor azt kéne mondanom, hogy felmennek...? Vagy így is jó?

— Így is... azt hiszem.

— Kács... Kácsfürdő. Biztosan jó vize van. — Körülrágcsálta az uborka végét, aztán elhajította. Megint az akasztóknál volt. Meglökött egyet, és az meglökte a többit. A vállfák belefűrődtek a kampókba, belehasítottak egymásba.

— A nyakamon maradtak!

Az akasztók lökdösődtek. Komor, dühödtt verekedés. Rozsdás csattogás. Volt ami lezuhant, de a többi nem hagyta abba.

Milcsi föl akart állni, de nem tudott fölállni.

— Téged nem vág a nadrág? — A bódés Milcsi körül keringett, a nadrágját rángatta. — Látod, itt.. itt... a bal oldalon! Nem tudom, hogy van ez, de a bal oldalon mindig vág.

— Tudnék neked valakit. Egy szabót.

— Igazán? Hiába, te csak segítesz az emberen. — Elgondolkozott. — Bár talán meg se tudnám fizetni.

— Jó szabó.

— Ó, kitűnő szabó! A legeslegkitűnőbb szabó! És még annál is kitűnőbb! Ha te nála dolgoztatsz. De hát az én helyzetemben...

Milcsi hallgatott. Két kézzel kapaszkodott a zongoraszékbe, és hallgatott.

A bódés a nadrágját rángatta, nagyon bánatos képet vágott. Majd megforgatta a zongoraszéket. — Hát mennyivel jobbak a Dobos akasztói?!

Milcsivel megperdült a bódé. Pörögtek az akasztók, pörögtek a próbababák.

— Lehet, hogy ezek semmit se érnek?! — A bódés beledugta a nyakát egy akasztóba. Két kezét kilógatta. — Semmit se érnek! Semmit! — Egy darabig hintázott, aztán Milcsihez repült. — Egy valaki ért az akasztókhoz, és az te vagy, Milcsi. Ezt mindenki tudja az Árusok terén. Ha azt mondod valamire, hogy rendben van, akkor rendben van. De ha azt mondod... — Megfogta a vendége vállát. Megszorította.

Az felnyögött.

A bódés úgy szorította, mintha össze akarná préselni. Majd elengedte. — Érdekes, hogy még mindig nem kopaszodsz.

Milcsi két kezét a fejére szorította, mintha ütést várna. A bódés nagyon szelíden lefejtette a két kezét.

— Csak megnézem, hogy itt felül... Ne haragudj, Milcsi, de meg kell néznem, hogy mi a helyzet. Mert ha itt elkezdődik, akkor vége. Nálam is így kezdődött. Nem, nem, semmi baj.

Körbejárta a vendégét.

— Azt hittem, ráfésülöd a haját. Miért? Nincs abban semmi. Egy darabig én is azt csináltam. De most már honnan?! Honnan?!

Milcsi megint a fejére szorította a két kezét.

A bódés fésűt rántott elő a zsebéből. Oldalról próbálta felhozni azt a maradék haját.

— Haj ez még, uram!

Milcsi keze lecsúszott a fejről.

A bódés előtte állt. Most éppen előrefésülte a haját.

— Ezt mondta a borbély, Milcsi. Ezt vágta a pofámba, ott az üzletben, mindenki előtt. Haj ez még, uram!

Kopasz homlokát kopogtatta a fésűvel. — Hallottad, hogy a Laufer Klári cirkuszhoz került Bécsben? De ez még semmi. Mint oroszslánszelídítő! Egy női oroszslánszelídítő! Hát engem mindenesetre megszelídített. A feleségem egy valakire volt féltékeny. A Laufer Klárra. Hogy ki köpte be neki? Talán te?

— Hogy képzeled...?!

— Na, jó, jó. — Eltette a fésűt. Meghajolt a vendége előtt. — És most nézd meg az akasztókat.

Mélyen meghajolt a vendége előtt. Karját lelógatta, mintha ujja hegyével meg akarná érinteni a cipője orrát.

Milcsi gyanakodva pislogott. — Az akasztókat?

— Nézd meg az akasztóimat. — Lassan felegyenesedett. Alázat és düh volt a tekintetében. — Már előbb meg kellett volna hogy kérdezzek. Te mégis vagy valaki az Árusok terén.

Milcsi előrehajolt a zongoraszéken. Várt, figyelt.

— Meg kellett volna, hogy kérdezzek, mielőtt ezt az egészet elindítottam a Lózsival. Hozzád kellett volna fordulnom. Hozzád, és senki máshoz. Mert könnyen lehetséges, hogy a Dobos akasztói mégiscsak jobbak. És akkor meg mit ugrálok, azt mondd meg, Milcsi?!

Milcsi összehúzta magát. Válla előregörnyedt, keze a térdén. Így ült, amikor leemelték a székről.

— Meg kell nézned az akasztóimat! Meg kell hogy tegyed... Nem, nem, ezt nem tagadhatod meg a barátodtól!

Milcsi ott állt az akasztók előtt.

Rudakon lógtak az akasztók. Női blúzokat vártak a vidám, színes vállfák. A komolyabbak meg férfizakót, télikabátot. De azok a hatalmas, öreg akasztók nem vártak már semmire. Vasrudakon lógtak. Váll a váll mellett.

— Jók ezek még. — Milcsi lehajtotta a fejét. — Jó akasztók.

— Ezt te csak úgy mondd.

— De igazán. — Félénken megérintett egy akasztót. — Micsoda márka! Ma már sehol nem találni ilyet.

— A Dobosnál se?

— Nem ismerem a Dobos akasztóit.

— A Lózsi se ismeri a Dobos akasztóit. Úgy volt, hogy tőlem vesz át egy nagyobb tételt, de aztán mégiscsak a Dobostól. Pedig ő se ismeri a Dobos akasztóit. Senki se ismeri a Dobos akasztóit? Senki?!

Milcsi nem vette le kezét az akasztó válláról. Mintha békíteni akarná.

— Milyen masszív!

— Masszív? — A bódés le-föl járkált, ahogy dalolta. — Masszív! Masszív!

Abbahagyta a járkálást. Megállt a vendége mögött.

— Azért mégiscsak meg kell vizsgálnod ezeket az akasztókat. Alaposan meg kell vizsgálnod.

— De hát...

— Mindenki más boldog lenne, ha azt mondanád, hogy masszívak az akasztói. Mindenki más. De én mégis azt kérem tőled, hogy...

Megfogta a vendégét, feldobta a rúdra.

Az majdnem átzuhant. Akárcsak valami drótkötélpályán lengene, irtózatossá magasságban.

— Rajta, öregfiú!

Még ennyit hallott. Aztán az egyik akasztó meglódult, meglökött egy másikat. Az egy harmadikat. Dühödött, sértődött lökdösődés. Egy megfeketedett nyakú öreg beleakaszkodott egy fiatalabba. Oldaltrántotta, levágta. A rángás végigfutott a soron.

A rúd remegett, mintha le akarna szakadni.

Milcsi kicsit arrább csúszott. Ujjai szétnyíltak, majd összerándultak.

Az akasztók hintáztak. Mintha váratlanul jókedvük kerekedett volna. Meglökték egymás vállát, de csak úgy biztatóan. Aztán feldobták a vállukat, majd leejtették. Fel és le, fel és le. Most már kihívóan hintáztak. Pökhendien, fenyegetően. Akárcsak orrba akarnák verni Milcsit. Vagy éppen csak úgy felütni az orrát. „Akarsz valamit? Akarsz valamit?”

Milcsi semmit se akart. Kalimpált. Felhúzódkodott, visszacsúszott. Majdnem lecsúszott, de valaki visszatolta.

Az akasztók megindultak. Egymást tolták, lökdösték, ahogy féloldalasan hintázva megindultak feléje. Mogorva, sértődött vállfák csúsztak előre. Rozsdás kampók, elgörbült horgok. Négyen-öten zuhantak egymásra. A legelső, a legelső pedig mintha trapézzal lendülne előre.

Milcsi meglódult, ahogy az akasztó oldalba csapta.

Oldalba csapták, mellbe lökték, hátba vágják. Fölhasították a kabátját, föl tépték a mellényét. Két oldalról nyúltak a hóna alá, ahogy feldobták. Egyik a másikra dobta. Egyik a másikra, és mindegyik beletépett.

A bódés odalent állt. Átölelte az egyik próbaba nyakát, és csak nézte.

— Milcsi...! Milcsi...!

ELBESZÉLÉSEK

BRASNYÓ ISTVÁN

HAJNALI UDVAR

Míg futtában és gyorsan öltözködött, félbeszakadó mozdulatokkal, egy, a falból kiálló téglába ütötte a fejét, egészen véletlenül. Még sohasem figyelt fel arra a téglára az ágya felett. Úgy érezte, menten össze-rogy, nem is a fájdalomtól, hanem a dühtől; megtántorodott, de hogy minél kisebb zajt csapjon, gyorsan beelépett szegezett bakancsába. Nyár volt, nem húzott harisnyát, és a bakancs izzadságtól átítatott sima, béléstelen belseje kellemesen lehűtötte a lábát, a hideg még ujjai közé is behatolt, mintha csak vízbe lépne. Valaki forgolódott a takarók alatt, a levegő benn fülledt volt; forgolódott, és vidám kis szöveget hadart, álmában kacagott hozzá.

A belépőben állt a ládája, a sarokban. Bőrövet viselt, és a láda kulcsát arra erősítette; szerinte így sokkal kisebb volt az eshetősége annak, hogy elveszzen. Ha ki akarta nyitni a ládát, le kellett térdelnie, és törzsét is úgy kellett illegetni hozzá, hogy a kulcs a zárba találjon. Tulajdonképpen egész testével nyitotta a ládát, az egész teste becsuszszant a kulcslyukon, vagy legalábbis sokszor ez volt az érzése. Ahogy letérdelt, lába fejét hátraszegte, és térden csúszott centiméterről centiméterre közelebb a ládához, amíg csak a kulcsot tartó lánc, mely különben elég rövid volt, nem engedte a kulcsot a zárig. Akkor a kulcsot kétszer meg kellett fordítania, de nem jobb, hanem bal felé: ez olyan kis csapda volt; bár először sokáig jobb felé próbálta nyitni ő maga is, míg az ujjai önmaguktól hozzá nem szoktak. Mikor felnyitotta a láda fedelét, ott volt a puská, a dupla csövű vadászfegyver, zsíros vászonba göngyölve, akár egy csecsemő, oly gyöngéden. Mindig megörült, amikor látta. Minden reggel összerezett örömeiben, vagy talán a hűvös szélről, mely napkeltével kezd fújni, és épp ilyenkor söpört végig a poros udvaron. Érezte, hogy amikor kinn összeilleszti a puskát, vérvél együtt fut végig rajta az ujongás és benn, fejében, a füle alatt zajosan lüktet az indulat meg a félelem láza — fényes karikák játszanak a szeme előtt. A puskát még sohasem használta.

Ládájában a puskán kívül még volt egy töltényöv, benne mindössze két töltény, ezenkívül néhány apróság a puská tisztántartásához. Egy guzsaly durva szálú kóc, vaspálcák.

Amikor kiemelte a puskát, gyorsan becsukta a láda fedelét, mert neszeket hallott s nem akarta ládája ürességét mutogatni. Restellte

volna, hogy semmi olyan holmija nincs, ami a többiekét dugig megtölti, mint például kevésbé hasznavehető ruhadarabok, új cipő, melynek sarkára még gumisarkat is szegeltek, hogy ne kopjon, tiszta ingek az egyik felében, a másikban pedig a szennyes, mindig több tiszta, mint szennyes; a szennyesen a kettészelt kenyér, amely pillanatok alatt magába szívja az áporodott verejtékszagot, különösen ha még az izzadság sóitól szinte fehérítő ingbe csavarják, így még sós ízt is kap, és evés közben érezni, sőt ízlelni lehet a fáradt testet, amelynek árán szereztek. Már a második harapás után magába roskad mindenki, fejével bólogat szomorúan, lecsapja a láda fedelét, és eloldalog.

De csak a nagy Vencel jött, egy hatalmas és szőke ember, őszülő hajú alvajáró.

Arcát éjjel mindig véresre kaparja. Most megbotlott az ő bakancsa sarkában, de szó nélkül megy tovább, hogy egész napra eltűnjön a homokdombon, a bokrok árnyékában, és ott leveleket rágcsáljon.

Hirtelen elhatározással újra felnyitotta a ládát. A töltényövből kihúzta az egyik hüvelyt, a puskáról lecsavarta a takarót, keze remegett, és határozottan tudta, hogy most fél, hogy alig tud majd talpra állni, annyira fél. Künn az udvaron senki, és új erővel támad fel a szél, örvénylik a porban, apró ködkúpokat emel az ég felé. Még guggolva összeillesztette a puskát, a csöveket a fogazatba, majd lefelé, az egyik csőbe pedig a töltényhüvelyt nyomta.

A nagy Vencel a lépcsőkön járt épp.

Ahogy fel akart ugrani, a ládát is magával rántotta. Elfelejtette kivenni a zárból a kulcsot. A deszkafenék nagyot koppant a kövön, s ez még jobban megrémítette. Gyorsan fél térdre ereszkedett, és kihúzta a kulcsot a zárból. A kulcsnak nem esett baja, még csak el sem görbült. Mellényzsebébe dugta és egy szeggel betűzte a zseb nyílását. A puskát óvatosan, csövet magasra emelve vitte. Mikor a lépcsőkön arra a helyre ért, ahol az imént a nagy Vencel volt, megállt, leengedte a puskát, és mutatóujját a szájába dugta, aztán a puska célgömbjét dörzsölte meg nyálas ujjával. A célgömb ezüstből készült, és a kelő nap sugaraitól vörös fénygömb remegett körülötte. A puska mintha különvált volna tőle, mintha ezentúl semmi köze sem lenne hozzá. Aztán ujját újból a szájába dugta, és éleset füttyentett.

A nagy Vencel most a kútka elött haladt el, de a füttyező, úgy rémlett, mélységes álmainak a mélyéig hatott (olyan volt, mint a kígyó füttye), és lelassította lépteit, tétovázott, megálljon-e, vagy tovább menjen. Valójában már meg is állt, csak a lábait emelgette egyre. Körülötte fecskék röpdöstek fényesszürke hasukat villogtatva, az egyik veder szomorúan lengett a csigán, a másiknak, amely a kútban volt, csak a láncra rándult egyet nagy néha.

Mutatóujját az első ravaszra tette anélkül, hogy a fegyvert megemelte volna, aztán rántott rajta egyet. A puska csak kattant, mint amikor üveggyöly hullik a kövezett folyosóra és visszhangot üt; de már emelte is, oly könnyedén és biztosan, hogy még rémületéről is megfeledkezett.

A dörrenéssel egy időben egy fecske hirtelen megfordult a kék párás levegőben, és széttárta szárnyait. A hasán ugyanaz a vörös fény futott át, mint az előbb a célgömbön. Várható volt, hogy úgy marad — háttal lefelé, csak lebegve, ahogy egy pillanatilag függött ott, de csak míg a

moraj elhalt, nem tovább, a következőben már zuhanni kezdett és eltűnt a kútban. A nagy Vencel mintha utánakapott volna, ám a két mozdulat hasonlósága igen-igen meglepő volt.

A TOLVAJOK

Ázotán és rongyosan, talpuk alatt sárgalaccsinokat görgetve vonultak nyugatnak, csak nyugatnak: hatalmas, fekete varjak. A szél még fel sem szárította nyomainkat, már újra zuhogott az eső, végeláthatatlanul, mint a vízőzön kezdetekor. E csukott szemmel járó lények utat hagytak maguk után, végig a feltöretlen mezőségen s a szántásokon, amerre csak mentek, és a nyomokban megült a zavaros víz.

A nyitott szeműektől senki sem tart. Akinek csukva a szeme, az veszélyesebb, mert nem tudni, mikor nyitja ki alattomban, és mikor kezdenek látni az alattomos szemek. És ez az, ami nagyon is nyugtalanító. Megesik, hogy még apró dolgaikat is hátrahagyva, futásnak erednek sokan, az ellenkező irányba, ahol a hatóság szemfüles, vagy egyáltalán létezik hatóság. A szemfüles hatóság ugyanis nem annyira csalhatatlan, ahogy mi gondolnánk.

Amikor nyugodt perc mutatkozik, a kevésbé gyávák, de akiket semmiképp sem lehet bátraknak mondani azért, mert félrehúzódtak és úgy ültek zugaikban, mint csibe a tojásban, munkához látnak elhagyott helyeken.

— Fogjad, Miska, ez a tied, ez egy gramofon, a macska rúgja meg. Csak várjál még — szívárog egy hang a sötétbe, és ki tudja, hány hang lapul még ezenkívül szerte, de látni semmit sem lehet: világosságnál nem tanácsos.

Körültapogatja a dobozt: ép és egész. De a tölcésér! Az bizony hiányzik. A földön is végighúzza a kezét, tapogat maga körül, hátha beleütközik. Még fordul is egyet, kétrét görnyedve: már szétnyitja ajkait, nyelvvel megnyalazza, kezét szájához emeli, hogy odasúgja a másiknak. És ebben a pillanatban mintha ágyú szólna, zuhan valami, talán virágállvány, mert levelek zizegése hallatszik és cserepek szállnak széjjel a robajjal, fűrtökben gomolyognak benne, aztán újra csend. Csend, és rémület gyűrűzik a két nyak körül.

Nagy sokára elválnak: ki-ki viszi a maga teli zsákját a hóna alatt, könnyedén, akárha zabot vinnének. Mindkettőben félkézzel összedobált tárgyak, mintha szellemeket vásároltak volna. S hazáig hosszú az út. Időközben zivatar is kerekedett, de oldalszéllel. Mindkettő megy a maga útján, a zsákot a vállukra vetik.

A szél alatt elébe lopózik a falu füst- és koromszaga, amit csak a nedvesség képes kioldani a kéményekből, s aztán szétfut a nyirkos föld felett. A gramofontölcésér nyomja a hátát, a zsákot a másik vállára dobja, és gondosan eligazítja a tölcésért. Ó, már a temető mellett jár, arcát és fülét oldalról majd kisebzi a szél. Ébrednek benne gyermekkori babonák, s egy pillanatig nem szeretné hinni, amit érez: lelógó köpenye szárnyán, amit csapdos a szél, egyet-egyed erősebben ránt valami. Igyekszik óvatosan hátracsavarni a fejét, de a zsáktól nem lehet; csak azt figyel, ahogy a hőség a fejébe szökken és szemüvege elhomályosul. A következő rántás pedig oly erős, hogy térdre esik tőle. És sehol senki,

csak a fejfák árasztanak nyugtalanító, szürke fényt. Most kiáltani kellene, üvöltöni; már torkában ott az üvöltés hatalmas gomolya, de nem tudja felkérődni. Vagy rimánkodni, ha tudná, mit kívánnak tőle. S alig jön ki a száján egy-két szó, de oly sebesen préselődve a tüdejéből, hogy egészen elvékonyul, halványodik, néha csak halk hörgést hall ő maga is.

— Most. Most először. És fogadom, hogy utoljána.

A szél megrázza az ágakat, és füstölve csapódik a földhöz az eső, más kivehető zaj sohonnan.

— Hajtott a két gyerek. Hajtott az asszony. Én gondolni se mernék rá! Semmi. Csönd. A szél is mintha haldokolna. És haligatás.

— De mért engem? Göngöt, azt inkább... talán. Ő szerkerrel jár.

És nyögve próbál feltápáskodni. Nem megy. A köpeny szárnyát erős kezek szorítják.

— Itt hagyok mindent. Ha te is úgy akarsz. Csak engedj el. Nem csináltam semmi mást.

Az eső tovább suhog, de felhők oszlanak, a hold kerekén halad előre az égen. Az izzadság végigömlik arcán, tagjain, most hirtelen elnehezült a zsák: egy zsák bűn. S ahogy le akarja hengeríteni a hátáról, szeme előre mered. A kerítés szögesdrótjai le-fel ugrálnak a rángatózó szélben.

— Most! — kiáltja, s már talpon van, vagy inkább újra térden, mert lábai csukladoznak, még futás közben is, pedig már felesége langyos és fehér lábaira gondol, melyek nem remegnek majd, ha a gramofon nótájára táncol a katonáknak. Ő a sarokban ül, és pipázgat mosolyogva, és nagyon-nagyon büszke lesz erre a liliomlábú asszonyra, akit száj tátva bámulnak a katonák.

A temető már messze elmaradt. A szél egy rongydarabot cibál, amely a szögesdrótra akadt: a kétségbeesés vitorláját.

CROSS

Pável csendőrőrsparancsnok akkorát káromkodott, de akkorát, hogy Ivanics közlegény önkéntelenül is a csenevész nyárfához kötött lovakért rohant.

A fiú közben átvágott a vizenyős réten. A talajvíz oly magasan állt, hogy a fűvek szárát félig eltakarta. Az arany boglárkák és a pitypang tányéros virágai enyhén lengedeztek a napsütésben. Amikor a két csendőr, a karcsú és atléta megjelenésű Pável őrsparancsnok és a ropant kövér, bajszos Ivanics közlegény, aki alatt majd összeroskadt a ló, nyeregbe pattant, futásnak eredt. Egy ideig vissza-visszafordulva a távolságot mérlegelte, s igyekezett előnyét minél jobban kihasználni.

Könnyedén futott. Karját mélyen begörbítette, és látszott, hogy még fél erővel sem kapkodja lábait. Saruja alatt cuppogott a vizes fű, mint amikor ruhát öblögetnek. Ütemesen, ahogy a lábak talajt értek. Ilyen terepen lehetetlen volt úgy futni, hogy a talp ne feküdjön teljes felületével a földre.

A lovakat mind erősebben ügetésre fogták.

— Nem adok neki tíz percet — mondta a közlegény, — és a mienk. Tíz perc... legtöbb tizenöt.

Az őrsparancsnok összeszorította ajkát, és előredőlt a nyeregben. A gyeplővel lóva nyakát csapdosta. A barna, kemény nyak minden ütés-

től egyre habosabb lett, minden csapás újabb fehér sávot hagyott rajta.

A legény tartotta előnyét. Minden lépésére vigyázott, kerülte a botlókat, és talán bízott erejében is. Lehet, hogy minden bizodalmát erejébe fektette, és úgy látszik, ez volt az egyetlen, amire alapozhatott. Bár még kényelmes versenyfutás volt az egész, igaz, a lovakra nézve igen fásasztó, mert mélyen a sárba süppedtek, és aki tudja ezt, az bízhat. A lapálynak se vége, se hossza. Néhol mélyebb lesz a víz, néhol zombékos, aztán elmocsarasodik, összeszűkül, és a talaj mindenütt nagyon alacsony. A lovak csakis a nyomában jöhetnek.

— Jól tartja magát a kurafi, még nagyon is jól tartja — nevetett a közlegény. — Lyukas csizmát húzott ma az őrsparancsnok úr.

— Ne járjon annyit a szája, kedves komám — fortyant fel egyszerűen a parancsnok, — inkább próbálkozzék arról, jobb felől, érti már, hogyan képezem? — Látszott, hogy keskeny atléta fejét valami fűti.

A tíz perc már rég elmúlt, és elég sokszor. Most ék alakban futottak. Úgy látszott, hogy az ék állandóan tompul, tehát csökken a fiú előnye, de ezt még nem lehetett biztosra venni. A víz mélyült, magányos nád-szálak meredeztek az ég felé, itt-ott aztán már csoportokban is. A mozdulatok mind darabosabbak lettek, bár egyikük sem érzett semmiféle fáradtságot: előbb a bizonytalan izgalmát, most már csak unalmát érezték. A fiú hátraszegte a fejét, léptei megnyúltak, nadrágja térdén fölülig átázott, inge a hátára tapadt. Szürke, agyonmosott ing volt, amelyből vörösén állt ki konok nyaka.

Mire a mocsárba értek, már szó sem volt előnyről. A lovak rogyadoztak, az őrsparancsnok lova még le is sántult. A mocsarat egy töltés szelte át, poros országút. A fiú a töltés meredek oldalán kapaszkodott felfelé, nagyobb, szálasabb dudvákba fogódzott, lélegzete el-elfúlt. A lovak tehetetlenül álltak. A fiú mintha új erőre kapott volna, és úgy látták, rövid csövű revolvert húz elő az övéből, de rájuk ügyet sem vetett. Mindjárt utána szekézzörgést hallottak, nem messze járhatott. Leugráltak a minden izükben remegő lovakról, elcsapták őket. Lábuk zsibbadt volt, minduntalan úgy érezték, hogy térdük között ott a ló törzse; széjjelvetett lábbal másztak fel a töltésre.

A fiú egy parasztkocsi után futott, a kocsiába fogott lóra minduntalan lecsapott a paraszt ostora.

A közlegény már egy tisztább helyet fürkészett, ahova leülhetne. A verejték arcáról nyakán át nyitott gallérú ingébe csongott. A parancsnok levette sapkáját, zsebkendőjével, hófehér zsebkendőjével homlokát törölgette.

— Mondja csak, egykomám — fordult közömbösen Ivanics közlegényhez —, mi az istennek lógatja azt a mordályt a nyakában?

Ivanics tanácstalanul bámult az őrsparancsnokra.

— Mire vár? — a hangja már egészen gyöngéddé fakult, kedvessé, mondhatnánk, behízlgő volt. — No, mire vár? Lője már agyon!

Ez már egészen biztatásként hatott.

— Lőjem agyon? — kérdezte a közlegény inkább önmagától.

— Igen. Lője agyon. Mégpedig rögtön.

Ivanics mintha tévovázott volna egy pillanatig, de aztán mégis leakasztotta nyakából a kurta csövű lovassági karabélyt.

— Ne játszadozzon olyan sokáig — kiáltotta Pável őrsparancsnok, — de a parasztra vigyázzon, mint a szeme világára!

Ivanics az út közepén térdre ereszkedett. A lővés keményen csattant, a csendőrt majd hanyatt lökte a karabély, ahogy visszarúgott. A töltés alatt a lovak megriadva ágaskodtak. A fiú kezéből messzire repült a pisztoly. A paraszt felemelkedett az ülésről, és úgy verte a lovat. És a iközlegény is nagyon beszédes lett hirtelen:

— Alighanem a nyakát érte — suttozta izgatottan és a keze szemmel láthatóan megremegett —, oda céloztam, a nyaka alá.

Mutatta is, hova.

— Ha utoléri, elhajtja azt a parasztot. De fogadjunk, őrsparancsnok úr, hogy üres volt a pisztolya. Üres pisztollyal elhajtotta volna. Ez az!

— Micsoda marha — mondta az őrsparancsnok, és Ivanics vállára tette a kezét. — Micsoda marha! No, nem maga a marha, komám, most nem maga. Maga ügyes ember. Hanem ő — és állával a fiú felé mutatott. — Bármelyik cross-versenyen királyi díjat kapott volna. Én mondom magának: királyi díjat.

ARCOMBA VAN ÍRVA

Ablakom a bábaképző iskolára néz: ez egy szürke börtön. Amikor este az iskola folyosóin meggyújtják a neonokat, már későre jár. A csövek egy része félig kiégett, s ezeknek a csöveknek úgy bomlik és csukódik a fényük, akár a lepkeszárny, ezt már rég megfigyeltem. A bábaképző fényei ugyanis bevilágítják a szobámat, a függöny mintáit a falra terítik. A bevetődő fény hol erősebb, hol gyöngébb, egyszer alulról, másszor felülről villan; az ábrák, amiket a függöny állít a fény elé, állandóan változtatják helyüket. Jobbra csusszannak, aztán siklanak felfelé, ott egy pillanatra megállapodnak, és így tovább, attól függően, hogy merről esik erősebben és kihangsúlyozottabban a fény. Sokszor ott marad az ábra mozdulatlanul, de néhány ujjnyira tőle újabb ábra fekszik a falra: aludni sem tudnék, ha nem érezném a fény örökös tolődásait, amint árnyékos ujjai arcomon matatnak.

Aztán reggel felé az altist kioltja a lámpákat és a folyosók neonjait. Tenyerét a kapcsolótáblára fekteti, és mutatóujjával balra nyomja a felső kart, míg teljesen át nem tolődik; a tennek meleg fénye helyén, ahol az imént még oly vonzó volt a sárgászöld világítás, oly játékos, csak kifordult ablakok maradnak, és minden csendesebb lesz. Akkor tenyerét lejjebb húzza, és ugyanazzal a kis ujjmozdulattal oltja ki szobámban is az életet, sötétíti el a folyosókat. Az épület köré csak a park törpe növéssű fái lapulnak, még szürkén az ég visszfényétől. Valójában nem is ez a lakásom, ez, ahol most vagyok, mivel én a szomszédos iskola törvényeinek engedelmeskedem: még nem fordult elő, hogy fel ne riadjak, amikor az ábrák a padlóra huppannak és elenyésznek a félhomályban. Úgy érzem, visszaélnék kiszolgáltatottságommal, s a hajnali, nyirkos utcákra úznak, még világosodás előtt.

Ilyenkor teljesfiúk futkosnak ajtótól ajtóig, és a forgalom megélénkül. A robajt minduntalan kettévágja a rendőrök sípolása, mely figyelmeztetően pereg valahol, talán a tetők felett — valahol a fokozódó robajban; mintha törpevonatok indulnának versengve a keskeny vágányú síneken, egyszerre, anélkül, hogy sejteni lehetne, hol ér véget a vörös salaktöltés, és ezzel együtt a sínpár, — mikor tűnik el alóla a töltés, ahol a talpfák már csak a levegőbe kapaszkodnak, és a sínek önsúlyuk-

tól hajlanak a földig. A töltésen, a salak kitaposott gödreiben esővizet gyűjt a szél, a szintjén ezer elfutó tengely kenőcse és olaja: és én ott látom benne az arcod, ott, ahol széjjelfújtuk az olaj szivárványhártyáját. Nagybetűkkel irtalak gyermekkorom arcára, ahogy azt a négy-öt szőrehullajtó juhot őrizted, és piros volt a ruhád. A töltés alatt az árok széles volt, füves, akácserjék borították.

Piros volt a ruhád, s amikor megszomjaztam, azt mondtad: igyunk. A tócsáról lefújtuk az olaj kérgét, s ahol megtisztult a víz, arcodat láttam, amint a vízre hajolsz. A víz keserű volt, de én ittam, sokat, minél többet, hogy nézhesselek. A hullámok arcodra terelték arcomat, fakó kis rojtokban, míg el nem sötétült a kép, és a víz felszínét újra el nem borította az olaj szivárványhulláma.

Bárhova is menjek, csodálják az arcom. Előbb kérdően néznek rám, aztán mosolyogva. Végül szemrehányóan, vagy egyszerűen megszólítanak. Elmondanak egy-egy szomorú vagy nevetető történetet. Aztán tovább néznek; úgy tesznek, mintha elnéznének a semmibe, a fejem felett. De arcom tábláján, tudom, ott akad el pillantásuk, és olvassák, ami az arcomra van írva.

Az az érzésem, túl sokat tudnak már, és emiatt gyakran bosszankodom is, hiába.

TALÁLKOZÁS

Néhanap összefutok ezzel az Annával: egy utcasarokon, ahol azért áll, mert vár valakit (csak így mondja: „Várok valakit.”), vagy a nyílt utcán jön velem szembe; ilyenkor nagyon megörlünk egymásnak — kék szeme, mely kékebb a len virágánál is, jobbra-balra ugrál, akár egy egérkéé, orra szimatol, de nem szólunk egymáshoz jó ideig, csak lessük egymás szavát, mely nem jön meg sehogy sem. Nekem talán kényelmetlenebb, mint neki, beleizzadok valahányszor.

Most a kezemre teszi kezét, — hogy megvékonyodott ez a lány, gondolom magamban, már meztelenül is olyan lehet, akár a kés, hideg; kékeres keze is nagyon hűsen érinti a kezemet, ahol a kezem talán a legmelegebb. Egészen a járda szélére húz, hogy ne álljunk senkinek sem útjában, el ne sodorjanak bennünket egymástól, s amikor már nem tehetünk egy lépést sem tovább, lehajtja szőke fejét: orra elvékonyodik, s ujjait továbbra is kezemen pihentetve alig hallhatóan felsóhajt:

— Ó, irt ám a Tóni — s mintha szégyellné a hangját, hogy ilyen szánalmasan hat, még lejjebb hajtja a fejét, már tarkóját látom, ruhája alatt néhány kidudorodó csigolyát —, tudod, a Tóni, a mi brigádunkból.

Szégyenlősen pillant rám — alulról, nem is hiszem, hogy a szememig ér a tekintete, talán a piszkos inggalléromig, de tudomásul veszi, hogy az bizony elég piszkos, végleg mosásra szorul, és a vékony körmű ujjak felszaladnak a kabátom hajtókáján, igazít valamit a nyakamnál, ami szerencsére valamivel tisztább. Jólesik ez a kis mozdulat: nem mindennap igazgatnak rajtam szép asszonyok, és egészen elérzékenyülök, legszívesebben a nyakába borulnék, hogy kisínjam magam.

— Neked pedig a barátod volt a Tóni — mondja.

— Az — felelem, s igyekszem a legszebben mosolyogni, olyan kedvesen és érzékenyen, mint ő, nehogy megsértsem, mert hálás vagyok neki, hogy törődik velem.

— A barátom volt, emlékezhetsz — mondom neki, de a torkom mind összébb szűkül, nagyon szorít már, és szeretném, ha megsimogatná az arcomat, eltekintene éles borostáimtól. — Egy ágyon aludtam vele elejétől végig.

— Persze, hiszen te voltál az — mondja, egészen felvetve a fejét; a nyaka... a nyaka még mindig nagyon szép, és ezen a nyakon (keresztül) gondolatban sok mindent még jobban meg tudok közelíteni, vagy talán épp mindent, az utolsó szóig.

— Azt írja, minden rendben van, és tudja a címetem is.

— Biztosan sokfelé megfordul — mondom. — Valakinél ráakadt a címedre.

— Gondolod, sokat utazik?

Mit mondjak? Nem gondolok én semmit, én csak magamra gondolok, nem érdekelnek engem a barátaim. Az ördögbe is, hogy rendbe tudna szedni engem ez a lány! Ahogy ott, egy pusztaság kellős közepén valamennyiünket rendbe szedett, talán csak azért, mert ott lehetetlen volt rendet tartani, akkora rendtelenségben. Mi, férfiak, párosával aludtunk, akkora volt a helyszűke. A nők egészen elkülönítve, egy másik épületben. A törött, nyikorgós tábori vaságyak sohasem szűntek meg nyikorogni, pedig egész nap valami terhek, zsákok alatt roskadoztunk, este felé már négykézláb jártunk, és majd leszakadt a derekunk. Amikor egy-egy nagyobb zsák terhétől megszabadultunk, repülni tudtunk volna a könnyűségtől, csupán a tompa súlytalanság tartott vissza bennünket. Este aztán féltékenykedtünk egymásra. Lestük, ki marad el, és hányan ólálkodnak a lányok ablakai alatt.

— Azt írja, minden jól megy. És neked most hogy megy?

— Látod. Sehogy — mondom a lehető legszomorúbban.

— Nekem se megy jól — mondja. — Hanem emlékszel a Sülére? Tudod, olyan sölöbő volt egy kicsit, meztelenül járkált éjjel, várta, hogy szálljon a harmat. A mi ablakaink előtt várta mindig. Ezt biztosan nem tudtátok! — és felnevet, hosszan cseng a nevetése. — Nohát, felakasztotta magát. Vagy tudtad?

— Nem — mondom —, nem tudtam.

De látom, elnéz a vállam felett, és lassan elhalványodik az arca, mintha kiszökne belőle a vér, és kezét nyújtja:

— Megyek is már, sietek. De olyan jó, hogy néha írnak.

Elindul, még visszaint; a sarkon egy pincérforma, keménykötésű férfi várja, igazi úriember, és el is tűnnek a szemem elől.

Ó, régi jó sorom!

⊕

(Tónitól különben én is kaptam egy lapot, évekkel ezelőtt: a képen homokdűnék, gyér fűvel benőve, és lenn a tenger — a homokos főveny ragyog, akár a tükkör. Tetszett ez a kép, különösen a csillogó főveny, bár nem volt rajta semmi élet, sirályok vagy futómadarak.)

FÖLDÖNFUTÓK

Részlet a regényből

DOBOS LÁSZLÓ

Görbe, szögletes utcák kővein kopog a cipőm. Derül a hajnal, de még nem találkoztam senkivel. Madarak szölongatják egymást; ez a sötétszürke hunyorgás a madárpinkadat. Rendszertelenül épült házak falára verődik lépteim zaja.

Balra katonaszobor emeli kezét, sorrendben ez már a harmadik emlékmű. A harmadik katonaszobor. Volt egy első világháborús, húsz év alatt kiöregedett. Hat évig puskás honvéd állt a talapzaton, most szovjet és szlovák katona öleli egymást.

Hátulról sárga bírósági épület vigyázza a szobrot. Itt van a járási börtön is. Szemtől, kissé jobbra mozdulva a katolikus templom nézi a mozdulatlan harcosokat.

Ez a város főhelye. Félkörnyi területen minden elfér. Bünöző, vádló, hősi emlékmű és imádkozó gyülekezet. Itt tartják a nyilvános ünnepeket is. Fontos évfordulókon a koszorúzást, avatásokat, pünkösök pedig a katolikusok búcsúját. Hétköznapokon a parasztké a tér, piacolhatnak, kínálhatnak, zöldségszönyeggel teríthetik a kőveket.

Roppant derekú ember csoszog a templomkert útján, a harangozó. Mielőtt belép a templomba, a kereszt elé térdelve imádkozik. Szinte hallom suttogó esedezését. Utána fekete ruhás öregasszony tipeg a keresztthez; ketten térdelnek Krisztus lábainál.

Korhadó kút oldalához támaszkodom. Valahonnan erős lépések kopannak a kővekre. Négy utcát tekinthetek innen be, de senkit sem látok. A lépések visszaverődve felerősödnek. Figyelek. Nem tudom megállapítani a lépések irányát. A falfelületek összevisszaságán pengve verődik felém a hang.

Hazafelé jön valaki, vagy otthonról indul? Találgatok. Mintha hegedűhúrokra csapott volna egy fáradt kéz. Megtapogatom a fületem. A lépések kopogásába ismét belependül a húrok pattogása. Nem játssza végig a dallamot, csak az első sor vagy a nóta végébe kap...

Feketeruhás alak tűnik az útra. A város felől jön. Kezében hegedű. Időnként füléhez emeli a hangszert, és vékony ujjaival a húrokba túr.

Aladár, motyogom magam elé. Primás. A környék leghíresebb muzsikusa. Hajlott hátú öregember. Arca ijesztően sovány. Ajkának vonala feltűnően kerek. Ismerem a fogait, elől nyolc arany, alul három ezüst. Ha muzsikál, szüntelenül mosolyog. Szemei mély gödrökbe estek, bal fülére megsüketült. Valaha a nagy vigasságok rangját jelentette

a neve. Azt hiszi, senki se látja, esetlenül füléhez emelgeti hegedűjét, bizonyosságot akar, hallja-e még a hangokat.

A templom előtt megáll. Hosszan nézi a torony nagy, fehér homlokát. Észreveszi a kereszt alatt térdeplőket, tétován tesz feléjük néhány lépést, majd fejét a hangszerhez tartja, és belemar a húrokba. A dallamot nem lehet felismerni. Megtorpan, s az eget nézve körbefordul. Megretten, mikor engem meglát. Reszketősen biccent a fejével. Hozzám jön.

— Lehet? — emeli álla alá a hegedűt.

Fojtó keserűség szorítja torkomat. Rebegő szempillák alól színtelen szempár tapad rám. A valamikori mosoly újesztő vigyorra merevedett.

— Melyiket? — kérdi.

Képtelen vagyok szólni. A primás múmiaarca élő kísértet.

— Még tudok — mondja esdeklőn.

— Hol járt? — kérdem sokára.

Előre hajolva áll előttem. Hangszerét lassan a hóna alá csúsztatja.

— Szerenádozok — kocogja fogai közül, és üdétlenül mosolyogni próbál.

— Kinek?

Oldalra fordítja fejét, hogy jobban hallja, amit mondok.

— Aki akarja... május van...

Kopott hangjában érzem a dicsekvés soványka morzsáját.

— Egyedül? — kendeném, de szavamba vág a harang kondulása. A plébánia kapujában feltűnik a pap. Lassú léptekkel halad a templom bejárata felé. Arca mozdulatlanul szigorú. Kutatva figyel a ácsongásunkat. Tekintetében megbotránkozás és rendreutasítás ül. A primás alázkodva meghajol, motyog valamit, és oldalt lépkedve elindul a domb felé. Riadva szedi a lábát, mintha hívatlan vendégként kotródna a térről.

Sajnálom, és irtózok tőle. Már mosolyogni sem tud. Pedig negyven évig csak így látták, mosolyogva muzsikált. Kedvem lenne utána lódulni. Képtelen vagyok elmozdulni a kúttól. Riasztó alázkodó feszültsége. Nem ilyenek ismertem. Nótáit próbálom képzeletem elé seperni. Egy sem jut eszembe... Csak azok a sebhelyes dallamrongyok.

Sajnálom a primást, fáj ez a hosszú emléké hajnali találkozás. A nyitva hagyott templomajtón az orgona hangja ömlik ki. Egyházi ének melabús összhangja. Ha lehetne zenét ajándékozni, a primásnak adnám. Legalább ezt. Az orgonát, a templomot mindenestől, a világ legszebb orgonáját. Oratóriumot érdemelne, csilingelő gyerekhangokat, ezerhangú hatalmas kórust... Muzsikát, zenét. Összefonni a szertefutó hangokat, ha csak egy pillanatra is. Utoljára, hadd mosolyogna utoljára.

Neveltséges elérzékenyülés. Tudom. Mégis ünnepies ez a pillanat. Egy ember kapaszkodik a dombokra. Nehezen lép, föld felé hajlik a válla. Az életből megy kifelé. Ilyenkor minden pillanat búcsúzás. Az emberek szeméből már kikopott a primás, már csak a tárgyaktól búcsúzik, a kövektől, házak falától, ablaksarkoktól. Már a domb tetején jár. Ég és föld között innen nézve kicsiny a távolság; nyomorodott alakja összeköti a magasságot és mélységet.

*

A primás mosolya örök ajánlkozás volt, kezdés, akarás, s valami beteljesületlen várakozás. Sajnálom, hogy elengedtem magamtól. Torz

arca rémített ugyan, de jelenléte megőrzött volna az emlékezés kínjától. A templomtól hazáig még félórányi az út. Egyedül vagyok. Hallom lépteim koppanását. A házak falai, a kerítések még alakatlanok. Minden sejtelmesen mozdulatlan, senki sem jön szembe velem... Gondolatban meghosszabbítom az utcát; reggelnek, ébredésnek a folytatását szeretném érezni és látni. Az ásító emberarcokat, öltözködésüket, ahogy az ágymeleg ruha lekerül testükről... De elég egy fáradt szemrebbenés, visszajára dől minden. Érthetetlenül és erőszakosan az fordul élelem, amit legkevésbé várok; rideg emlékek az emberek közönyéről.

Valahányszor átbukdácsoltam a határon, az ígéret földjét éreztem talpam alatt. Nem kellett félnem a szót; nevetve mesélhettem a szökés izgalmait, s éging érő apró örömöm oszthattam másokkal is. Segítő kezek nyúltak felém, és sovány kenyeret tettek az asztalra, hogy fogyasszam el. Számomra ez volt a reménység tiszta ege, a jó szóval kínált kenyérdarab. Gyálázat elől menekültem, s elég volt egy levél szára is, hogy megkapaszkodjam benne.

A megalázottság várakozást, nagy várakozást ébreszt. Bennem is ez élt. Képes voltam mindenre, csak azt kellett tudnom, hogy szükséges, amit teszek. Nagy tettek vágya égetett; nem tudtam, mi a forradalom, de éhségét magamban hordtam.

Mi lesz a nagy várakozás sorsa?

Sohasem lehet megállapítani, mikor fogy el az öröm. Először megkopik a mosolygás, aztán megfakul a szavak melegsége: izetlenné válik a viszontlátás. Mikor 1947 januárjában Berei Erzsével benyitottunk az iskolába, senki se viszonzta kínálkozó mosolyunkat. Napirendre tértek felettünk, hétköznapokká váltunk. „Ha itt vagytok, éljete!” gondolták, de még nem mondták. Kiestünk a szemek látóköréből.

Az értelem nem fogja fel azonnal a mellözöttséget, előbb vizsgasztalja magát. Hallgatag baráti társakhoz törleszkedtem, hízelegtem, hozzáhazudtam megpróbáltatásaimhoz. Sajnálkozva megmosolyogtak. Innen már csak egy lépés a koldusállapot... Ajánkoztam istennek, egyháznak, nagyhangú politikai hatalmasságoknak, megmerevedtek a mozdulatok. Oldalt fordultak tőlem az emberek... Nappalok és éjszakák szövevényében szilánkokra roppant bennem a remény és a bizakodás. Az elkövetkező események dobra verték hitemet és gyermeteg naivitásomat.

*

Magyarországon történt negyvenhat tavaszán. Fiatal szónok érkezett a kollégiumba. Ötszázan szorongtunk egy szűk előadóterem padjaiban, s szájtátva hallgattuk a beszélőt:

— Elég a papok huncutságából. Az urak szekerét tolták, megáldották a fegyvereket. A nép ellen szövetkeznek most is. Butítottak bennünket, mindenkit. Elég volt.

Hangosan helyeseltünk. Lärmáztunk, kiabáltunk. Mindenkinek volt valami emléke, ami tüzet fogott a lázító szavaktól. Seregbe verődünk, törvényt kívántunk ülni. Hangos vonulással a katolikus kolostor bejáratához értünk. Ordítózva szitkot szórtunk a néma falakra:

— Mutassátok magatokat...!

— Miért bújtok el?

Senki sem szólt vissza. Kövekkel, tégladarabokkal bevertük az ablakokat. Megrészegített bennünket a ház néma hallgatása. Kitértük a kaput. Beözönlöttünk az udvarra. Dobogva vonultunk a falépcsőkön. Nem állta utunkat senki. Leszaggattuk az imafülkék bíbor bársonyait. Szétdobáltuk, téptük, ami kezünk ügyébe akadt.

Kiabáló diákfalkával sodródtam szobáról szobára. Csendet és egyszerű rendet találtunk mindenütt.

— Itt van, megvan — kiabálta valaki diadalittasan.

Kíváncsi gomolyaggá torlódtunk a szűk folyosón. A kör közepén reszkető asszony állt. Apró szemeit ijedten kapkodta egyik arcról a másikra.

— Hol vannak? — kiáltott rá egy széles arcú, szőke fiú. Hebegett valamit, de nem értettem.

— Hova bújtak?

Az asszony kövérkés állat sírás reszketettette. Képtelen volt egy szót is mondani. Kezeit tördelve fehér kötényét gyúrte markába.

Egyetlen papot találtunk az épületben. Ágya szélén ült egy üvegfallal elválasztott hosszúkás helyiségben. Valószínű ez volt a gyengélkedő. A közeledő zsvajgásra felállt, imára kulcsolt kezekkel az üvegfalhoz lépett. Szemben álltam vele. Száraz sovány arca volt és hegyes nagy orra. Szempillái rebegtek az izgalomtól. Vártam, szól majd valamit. Kérlel, vagy rendre int, a zsvajgás el is csitul néhány pillanatra. Ajkának vonala feltűnően sárga volt, szája szélén remegett a sötétlő ráncok sora.

— Hol vannak? — követelte valaki hátulról.

A papnak megrebbent a szeme, de nem szólt. Hidegen elnézett a fejünk felett. Csontos szoborarca és hallgatása tiszteletet parancsolt.

— Főpap — kiabálta még az előbbi hang. Suttogásba fülő csendes morajlás volt a válasz. Hátulról durván nyomakodtak, vállamat kegyetlenül az üvegfal vasbordáihoz szorították.

— Jöjjön ki, álljon elénk — mondta bizonytalanul a délutáni gyűlés szónoka.

— Menjetek be érte — kiáltotta valaki.

— Néma — röhögtek a hátam mögül. Senki sem nyúlt a kilincshez. Dühödtt kiabálásunkat felítta a papi arc szenttelen merevsége. Előbb azt hittem, alázkodni fog előttünk. Rémületében térdre esik. Indulataink juhászodásával fenséges nyugalmat láttam a homlokán. Engedett a vak tolakodás ereje. A bosszúért lihegő diákfalka elernyedt. Úgy éreztem, már parancsol a csontos papi arc.

Másnap tucatnyi diákot bevittek a rendőrségre. Beírták az adatainkat, aztán kiküldtek egy poros folyosóra, várjunk. Lehet, hogy ez a várakoztatás is a vallatás módszereihez tartozott már. Alig szoltunk egymáshoz. Nem értettem. Tegnap a papok ellen uszítanak, ma meg felelősségre vonnak érte. Bódültség. Hogy lehet ezen eligazodni? Ki szervezi ezt így? Véletlenek? Vagy egy különös helyzet figurái vagyunk. Izgultam kissé, de megbánás nem volt bennem. Jólesett az a tegnapi tombolás, valami vad tehetetlenséget tompított el. Igazságtalanok voltunk? Nem baj. A szavak és kételyek mögött kicsit hősnak éreztem magam. Fontosnak.

Bekerültünk a parancsnok elé. A kapitány feltűnően alacsony, zömök ember. Gondosan vasalt egyenruha tartja a vállpántot, mégis

esetlen. Folyton a vállait rángatja. Mozgása szándékoltan katonás, nem illik hozzá. Azelőtt boltos volt. A városban rossz híre van, nem szeretik. Családja elpusztult a táborokban, egyedül jött vissza, és rendőrnek állt. Modora türelmetlen és rendreutasító. Gyanakvó, hatalmát lobogtató ember. Kedvenc szavajárása a „megtorlás” és a „leszámolás”.

Sorba álltunk előtte, mint a kaszárnyai kihallgatásokon szokás. Előbb jól megnéz mindegyikünket, és csak aztán kérdez:

— Ki bujtotta fel magukat?

— Magunktól tettük — mondja hosszú hallgatás után Karász, egy utolsóéves tanítónövendék.

Értelmetlen, ingerítő kérdés.

— A forradalom nem tűri az anarchiát. Itt nem ordítozhat mindenki, ahogy neki tetszik... Az ellenséget másként kell megsemmisíteni — vágja felénk, és rándít egyet a vállán.

— Így láttuk jónak — válaszolja nyugodtan Karász. Dacosan farkaszemet néz a rendőrtiszttel. Nem fél. Így beszél mindenkivel, nyíltan, szúrósan szembenézve. Ő az intézet legöregebb diákja, gömöri parasztfiú. Megjárta a frontot. Három hónapot harcolt a csehszlovák hadseregben. Egyenruhában szökött át a határon, egy félévig így járt az órákra is. Nem nagyzott, egyszerűen nem volt más öltözeke.

— A forradalmat mi irányítjuk — folytatja a kapitány.

Hunyorogva hallgattunk. Ilyen összeállításban még nem találkoztam ezekkel a szavakkal.

— Mi így érezzük — ellenkezett Karász. A kapitány meghökkenve végigmérte a diákokat.

— A hitvallása senkinek sincs a homlokára írva — vetette közbe bátoratlanul egy piros arcú gimnazista.

— Ne oktasson — torkolta le a parancsnok. — Parasztsuhancoktól nem kérünk tanácsot. Mi vagyunk a munkáshatalom...

Mondta, beszélt a forradalomról, felelősségről, mintha könyvből olvasta volna. Karász arcát figyeltem. Fejét leszegve hallgatott. Ez a szokása. Ha valami nem tetszett neki, a cipője orrát nézte, és a nagy lábujját mozgatta.

Aztán fenyegetések közepette utunkra engedtek. Jólesett tiszta levegőt szívni magunkba. Nevettünk, öleltük egymást. Erősnek és fiatalnak éreztem magam.

Korai öröm volt. Elrendelték, hogy a csehszlovákiai diákok hetenként jelentkezzenek a rendőrségen. Megalázó számonkérés. Az időpontot is megadták: vasárnap tizenegykor. Végighallgattuk a zengzetes istentiszteletet, énekeltem, imádkoztam, s hazamenet beléptem a rendőrségre. A szolgálatos aláíratott velem egy ívet, s egy hétig nyugtóm volt.

Tréfálkoztunk ezen a felesleges szigorúságon. Elmókáztuk. De csak eleinte. Aztán már nem ment. Restelltük. Szétnéztem, mielőtt beléptem volna a nagy vaskapun. Tétováztam, úgy tűnt, hogy mindenki engem figyel. Plakátokkal ragasztották tele a kerítéseket, a házak falát, a széles fatörzseket. „Szabadság” lett a jelszó, „Szabadság”, így köszöntünk. Énekelünk, menetelünk, „Nem lesz a tőke úr mirajtunk”...

Vasárnap tizenegykor bekopogtam a szolgálatos rendőr ajtaján. Aláírtam a nevemet... Hat nap múlva ismét jelentkezni kell.

Húsvétkor legációba mentem egy észak-magyarországi kisfaluba.

Lelkesen hirdetem, hogy feltámadott Krisztus. Az ünnep másnapjának estéjén gazdag vacsora borította az asztalt. Harsogva nevetett a pap, kínált, maga is ivott három ember helyett. Nótába csapott, szomorú emléket siratott, elhallgatott, majd újra kezdte: „... elindultam szép hazámból”...

— Magáraillik ez, édes öcsém — kínálta koccintásra poharát. Fenéig ittuk.

— Se hazája, se istene — folytatta közel hajolva hozzám —, az igaz hitű ember másként imádkozik. Alázatosabban. A prédikációkat jól elmondta, de az imádsága a harang nyelvéig sem jut el.

Megszégyenítve hallgattam. A pap kárpótlásul teletöltötte poharam. Énekelje velem, kedves öcsém; „bú ebédem, bú vacsorám”...

— Az enyém is az — harapott a nóta felsorába —, minden magyaráz. Nekünk csak a búsongás áll jól. Máskor hamisak vagyunk... Műnek örüljek, két lányom van...

— Apa — ugrott fel az asztaltól Ibolya, a kisebbik pappleány.

— Csend!

Az asztal körül elnémult a beszélgetés. Mindenki a papra figyelt. Síros képű felesége ijedten az ajkához kapta kezét.

— Dénes — súgta maga elé.

— A nagyobbik lányom rendőr, rangja is van, hadnagy, rendőrhadnagy. Nem jutott neki jobb kenyér. Betörők után nyomoz... Istenverése. Sok a magyar, kedves öcsém. Rákóczi óta bujdosik a magyar, mégis tele van vele az ország. A lányomnak csak egy uniformis jutott. Mi lesz belőle? Ide özönlének maguk is. Ma még csak az iskola kell, holnap már a hivatalokban ülnek.

— Igyon — szólt rám hangosan.

Nem nyúltam a pohár után.

— Tisztelendő úr — emelte poharát a kántor. A pap nem figyelt rá.

— A lányom majd vigyáz magukra. Tanuljanak. Urak lesznek. Elszik előlünk a kenyeret.

A kisebbik lány hozzámhajolt, és biztatón vállamra tette kezét. — Ne hallgassa — súgta kedveskedően.

— Mindig mások jönnek. Erőszakosak, tolakszanak...

— Az istenért — próbált közbeszólni a papné. Elég volt egy mogorva tekintet, asztalra szegte a fejét.

— Viseljék a sorsukat — fújta magából a mérget a lelkész.

Összeroppant a jókedv. Többet nem szólt. Beállt a sarokba, hátát a falnak támasztva ivott. Egymás után ürítgette a poharalkat. Egykedvűen nézett maga elé, mintha keresne valamit, az asztalon vagy a székek lábai között.

Ahogy foszlott a vendégsűrű, kiosontam a szobából. Összekapkodtam sebtében a holmimat, kimásztam a kertre nyíló ablakon, és irány az állomás. Elszöktem. Ilyen még nem volt, az istenszolgáló legátus zsvány módjára hagyta ott a vendéglátó parókiát.

Keserű éjszaka. A háborútól megrongált váróteremben hideg volt. Az is lehet, hogy a harcok előtt takarították utoljára. Piszok és bűz. Sötétség, nem mertem járkálni sem, irtóztam.

Folyton a lelkész arca tűnt elém. Nagy, robusztus termete, öblös hangja, a szemei, a pohár, amit emelget. „Másnap biztos megbánja, amit mondott”, mentegtettem magamban. Más helyzetben talán vak

dühvel visszafelelek. Most lassan szűrődött tudatomig a sértő megalázás. Kétkeltem a hallottak igazában. „Az isten szolgájának nem lehet ilyen ördög lelke.” A rendőr vagy a finác a hatalom embere. Kötelességét teljesíti. Őlhet, üthet, nem várok tőle mást. Szétáradt bennem a fájdalom, fokról fokra, akadozva, gyengülve és hirtelen fojtotgatva.

Megjött a hajnali személy. Kopott, rozoga szerelvény. Az ablakok helyét deszkákkal szögezték be, s ha jutott, keskeny üvegszeletet illesztettek a deszkák közé. Fény csak itt jut a kocsiba. A rabszállítóban sem eshet szomorúbb utazás. Bámulnám a tájat, fáraszt ez a görnyedt kukucskálás, s ha erőlködöm is, keveset látok a Hernád szépséges völgyéből. Egy keskenyke mezőszeletet, amelyen kicsinyek a rétek, törzstüktől tépettek a fakoronás.

Emlékektől pezseg a húsvét utáni iskolásnap: ünnepek, hirtelen lobbant szerelmek, fényképek, neveltető anekdoták, torkos ivászatok. Mosolygok. Az iskolatársak nem hallották az én útrabocsátómat. Nem tudják. Hazaival kínálnak, ennivalóval és bűdös tengeripálinkával. Ez a hirtelen jókedv, a szesz marta hangoskodás most nagylelkű. Holnap már mindent lakatra zár. Fösvénykedik. Ma még minden a nevetésbe olvad, a dicsekvésbe, a békeltető emlékezésbe. Egy éjszaka múltán másikk oldalára fordul a jókedvű tükröz. Csak a tárgyak zaja marad; ágyak, szekrények nyikongása, kanalak csörgése.

A tárgyak és az embernyüzsgés közepén a magány. Az egyedüllét kínzása, amely az ünnepek óráiban kicsinyre zsugorodik, aztán nőni kezd, terjeszkedik, elfoglal minden gondolatot.

Vasárnap fél tízkor istentisztelet. Párosával megyünk a templomba. Másodmagammal a karzatra lopózunk az orgona mellé. Gyönyörű hangszer, alázatos kishangyák vagyunk a nagy sípok tövében. Ha búgni kezd, felemelkedik a templomhajó, a hívek padsoraira alaktalan fekete folt borul.

Hazafelé egyedül megyek. Észrevétlen elszakadok a többiektől. Három templomból utcára zajlik a város. A nap áztatta széles járókon embertöcsák folynak össze, egymáshoz hajolnak, szétfoszlanak egy időre, hogy néhány lépéssel odébb ismét karikába sűrűsödjének.

A fal mentén megyek. Ujjaimmal falak és kövek felületét cirógatom. Számolom a kapukat, a fényképész kirakatától nyolcadik a nagy zöld ajtó. A szolgálatos rendőr mindig ugyanazon a helyen ül. Váltják egymást, mégis, mintha ugyanaz a sapka, ugyanaz a vállpánt szúrná a szememet. Az arcuk is egyforma, merev és szigorú. Tízennyolcan járunk ide vasárnaponként, eddig nem találkoztam egyetlen iskolatársammal sem. Lehet, hogy véletlen, lehet, hogy egymást ismergetjük.

Így folyik az élet. Sebesen peregnék a napok; hétfőn reggel áhítat, éneklünk, imádkozunk. Alázkodva kérjük az istent. Egymásba folyik hat nap. Szombaton csak a hangokra emlékezem, az álmos esti éneklésekre, szekrényajtók nyitogatására, kanálcsörgésre és az örökös éhségre. Ez állandó és kieléghetetlen. Az éhség kísér, lappangva mindenütt jelen van, mozdulataimban, tekintetemben. Farkas és alázkodó jószág vagyok egyszerre.

Aztán jön a vasárnap. Tejporos amerikai segélykavé, tisztálkodás, sorakozás, templom, orgona, gyülekezet, prédikáció és a rendőr. Ez a hét leghosszabb napja. Fekete-fehér tisztaruhás ördögábrázat.

Beléptem a láthatatlan kezek húzta körbe. Topogok, megyek, hét közben a hangok feszítik idegeimet. A hat tanítási óra kivételével egész nap szól a zongora, harmónium és az orgona. Egybehangzó zenebona, összevisszaság. Rend és mégis szörnyű rendszertelenség. C-dúr, Esz-dúr, nehézkes ujjgyakorlatok, zsoltárok, dicséretek, s a himnusz örületig ismétlődő előjátéka. Öt évig gyakoroljuk az isteni alázat kísértőzenéjét. Születés, halál, üdvözlés, örökélet és feltámadás hirdetői leszünk. A nagy isteni mű statisztái az egyház és a nemzet napszámosai: tanítók.

Hat napon át a zene műveli lelkünket. Hetedik nap minden elcsitul, ez a pihenés napja. Most a színek kényszerítenek szelíd ünneplésre, a fekete kendők, kalapok. Felülről nézve alaktalan sötét tenger, énekbe csap, felmorajlik... Csendes imába csitul... Alig észrevehetően ék nyílik a tömör sorok között, zöld rendőrsapka nyomul elém. Nem érint senkit, nem szól senkihez, elhúzódnak a közeléből, mindenki a maga imáját mondja, alázatában is csak magára gondol az ember. „Miatyánk, ki vagy a mennyekben”... Már mindenki fején rendőrsapkát látok, alaktalan zöld tányérok. Üresek. Templomba vezényelték a rendőröket. Fejük és testük tartása feszes. Ha kérdeznék, csupán homlokráncaik sűrűsödnek. Szemük fehérje a kérdezetre villan, de csak pillanatra, aztán árnyékot vet ábrázatukra a sapka zöld tányérja.

Előlről kezdődik a hét. Áhítat, hangzavar, s a pihenésnek rendelt, fojtogató vasárnap. A teremtés hetedik napján pihen az Úr, azonban rendnek lenni kell, az ünnepnapí parancsok alázzák legmélyebbre az embert.

Fekete pontok hosszú sora áll előttem, időnként felkiáltójel. Megállásra intő, parancsoló. Tiltó! Kis örömök pezsegnek körül, pillanatig tartóak. Utána felkiáltójel következik, zöld rendőrsapka. Dolgozatot írtunk, a tanár gúnyosan kifiguráz, ahány mondat, annyi felkiáltó jel. Keptelenség. Mióta visszajöttünk, Berei Erzsí kórházban fekszik... Bomlanék szerelemre, megmosolyognak...

Nem bírtam ki tovább, meg kellett szólalnom.

Céltalanul tekergek a határmenti falvakban. Két napig egy tanyán napszámoskodom. Enni adnak, és közhajításnyi távolságból nézhetem a csehszlovák oldal falvait. Éjszakára dohánycsempészek húzódnak meg a csűrben, kolompasuk hív, csal, prágai utat ígér. „A dohányból cigarettát sodrunk, három nap múlva indulunk, most kereskedni kell. Az iskola várhat” — magyarázza.

— Nincs dohányom, mit fogok árulni? — ellenkezem.

— Adunk.

— Pénzem sincs az útra.

— Megfizetjük.

Kétkedve figyelem arcukat. Szokatlan ez a nagy segíteni akarás.

— Mi szükségük van rám? — kérdem kétkedve.

— Barátságból, jobb, ha többen vagyunk, a diákok jól tudnak beszélni, idegenben hasznukra válna...

Ráállok. Tetszetős, csábító ígérlet. Utazás, kaland, vak csapongás az iskola szigora után. Keményre tömött zsákok nyomnak a vállamra, hajnalban indulunk. Egy darabig ösvény vezet a tanyáról, a határ vonala vízenyős kaszálót vág ketté. Kötésig érő fűben gázolunk, feltöltődő mocsárfenék hínáros földjét tapossuk. A kolompus elől megy,

összehúzott szemöldöke alól szúrós sasszem vizslatja a tájat. Időnként hátratekint, érzem a tekintetéből, engem ellenőriz. Kedveskedve csalogatott, de hisz nekem.

A rét végén szekér vár. A gazda éppen csak megbiccinti kalapját, a hangját nem hallom, csupán a szája mozdulatából rezzen a „jó reggelt”.

— Rendben van — fordul a vezér felé. Széles csontú, száraz arca elégedetten mosolyra ráncolódik.

Szekérre rakjuk a zsákokat. A gazda jókora fűcsomóval takarja be a szállítmányt. A vezér szekéren megy, bennünket hátnaparancsol. Ötven méternyi távolságra követjük őket.

Kanyargós mezei úton zörög előttünk a szekér. Nedves reggeli hűvösség borzong rajtam. A szökés félelmét most nem érzem, „a felelőség nem az enyém”, hitegetem magam. Egyik társam, hórihorgas sovány fiú. Arca feltűnően szép, haja, homloka, szemöldökének íve a filmszínészekre emlékeztet. Bőrének enyhe pirossága élesen elüt a tavaszi reggel színeitől. Nem illik ebbe a környezetbe.

— Mit dolgozik? — kérdem bátortalanul.

— Zenész — szólal meg a harmadik csempész —, finom zenész.

— Az kicsoda? — bökök a szekér felé.

— Forgács, kőműves, jó összeköttetései vannak.

A zenész megáll és cigarettadózni nyújt felém. Ügyetlenül bajlódok a durva szálú dohánnyal. Elveszi tőlem, vékony, hosszú ujjai között reszket a cigarettapapír.

Rágyújtunk. A zenész köhécselve szívja magába a füstöt. Csak most tűnik fel köhécselése. Szabályos időközökben rázkódva köhécsel. Ennek a reggelnek nincs is más zaja: a szekérekerekek lágy kotyogása és a zenész csendet morzsoló köhögése.

Akácfacsoport elején fináncok lépnek a szekér elé. Rövid szóváltás után továbbbenedik őket. A bajba jutott ember alázatosságával köszönünk. Kutatva végigmérnek bennünket, tanácstalanul megállunk, köszönésünket sem fogadják, nem szólnak. Állnak, és figyelve nézik mozdulatlanságunkat. A zenész lép tovább először. Fejét lehajtva szégyenkezik. Félszegen motyog valamit, mintha bocsánatot kérne a zöldruhás fináncoktól.

— Mindenkinek kell a pénz — mondja szomorúképpen a harmadik. Ez civilben futballista. A háború előtt Magyarország második csapatának reménye volt. Nagy kerülővel nyugatra készült, és itt rekedt a kisvárosban. Kereskedik, és vasárnaponként futballozik. Betársult egy kocsmába is, azonkívül cigarettát ad-vesz nagy tételekben.

A zenész ismét cigarettát sodor. Kínálja a futballistát is, az elutasítja.

— Pálinkád nincs? — kérdi követelőzően.

— Majd a faluban.

— Átjött a szajré, ihatunk.

A zenész csak bólint. Hosszú, puha léptekkel tapossa az utat, mintha szőnyegen járna. A másik az eléje kerülő rögöket rugdossa el.

Módos parasztház konyhájában ülünk. Az asztalon uborkásüvegben pálinka gyöngyözik. Büdös és erős.

— Nagy tétel — mondja Forgács.

— A részemet hagyják itt — szól egykedvűen a házigazda.

— Ne zsuigoriskodjon — fordult felé Forgács.

A gazda szúrósan a beszélőre néz. Amaz nunyorogva folytatja:
— Meggazdagodhatunk...
— A dohánygyárak még nem dolgoznak — mondja vigyorogva a futballista.
— Az én hátamon ne ugráljanak, hagyják itt a részemet — ismétli makacsul.
— Mit kezd vele?
— Az én dolgom.
Zománcát vesztett szedőkanállal pálinkát merít a zenész.
— Ide is — tartja vízespoharát Karai.
A zenész sohasem néz senkire. Esetlenül pocsolja a pálinkát. Most is reszket a keze. Iszik és köhécsel. Félszegen rebeg a szeme, ha erősebben szól valaki, megreppen, s az asztalról földre veti tekintetét.
— Utolsó kenyér — motyogja szemérmesen.
— Szégyellős kutyának lába közt a farka — ízetlenkedik Forgács. Karai idétlenül röhög.
— Pénz kell, mindenhez pénz kell — mondja és magába önt egy pohár pálinkát.

Felcihelődünk. Végigtapostunk egy felszántott kerten, s rákanyarodunk a kertek alji mezei ösvényre. Az ital fejembe száll, rétek, legelők, szántók színpadi kulisszaként vonulnak mellettem. Egybefolyznak a színek, barázdák, szekérmnyomok és locsogós torzsokok. Forgács biztosan lépked, ismeri a járást. Hárman, felváltva cipeljük a kemény dohányfonattal tömött zsákot. A zenész bárgyúan egyensúlyoz, időnként oldalra tapogat kezeivel, mintha házfalak biztonságát keresné.

Karai nem hajlandó kézbe fogni a zsákot. Tíz méternyire utánunk ödöng, s ha elfogy lába elől a rög, a tengeriszárak tövét rugdossa.
A városba vezető keresztútnál elváltunk. „Két nap múlva indulunk”, búcsúzott Forgács. Részesedésként adott egy kiló dohányt, és elmagya rázta a cigarettatöltés csínját-bínját.

Harmadnap délután vonatra ültünk. Batyumban ezer cigaretta és két karaj lekváros kenyér. Anyám féltő intése, „ne menj messzire”, csak az állomásig kísért. Aztán már nem hallottam. Vegyes beszédű zsongás kavart a fülemben.

Idegen világ. Nyomorúságos zsúfoltság, piszok, akaratos fészkelődés, tolongás és a halkra fogott beszéd monoton morajlása. Folyosókon, fülkékben emberhalmaz, a lábak között batyuk. Zsákok, lepedőbe csavart ruhafélék, minden tarisznya egy embersors.

Rongyokba csavart remények. Akár egy középkori vásári nép. Csempészek, üzérkedők, szélhámosok és csereberére kényszerített városiak. Hangjuk, beszédük halkra fogott. Bizalmatlanok és kíváncsian érdeklődők. Száz kilométerenként katonai járőrök fésülük a vonatot, erélyesen igazoltatnak, káromkodnak, türelmetlenül repegetik a zsákos batyuk vásznát, aztán belefáradnak. Reménytelen próbálkozás. Lábam alatt száraz borsószemek ropognak. Ápolt arcú idős asszony átkozódik az első fülkében. Már másodszor túrtak a csomagjába.

— A gazemberek mehetnek, azokat vigyék... dohánytól bűzlik a vonat, leitatják még az istent is, haramiák...

Önkéntelenül is a hátizsákomra tapintok. A zenész egy mozdulattal közelebb húzódik Forgácshoz. Fél.

— Főzön nekik vacsorát, mama — izetlenkedik valaki a folyosó közepéről. Fojtott röhögés borul az asszony mérgelődésére.

Éjfélre Čadčára érünk. Úgy mondták, ez a legveszélyesebb megálló. Határállomás. Mit kezdhet ilyen törvénytelen rakománnyal néhány fiánác? Szaladgálnak is a vonat mellett. Kiabálnak. Két embert nagy papírcsomagokkal lecibálnak a szomszéd vagonból. Többre nincs idő.

Megrándul a szerelvény. Rendetlenül csapkodnak alattunk a kerekek. Felerősödik a suttogó zsivajgás. Aranyásók éhsége hevíti a reményeket. Városnevek köröznek: Prága, Cheb, Jáchymov...

Forgács még eddig senkinek sem szólt. Figyel, hallgatózik. A vagonban félhomály lappang. Az arcok vonásait csak sejteni lehet. Karai a csomagokra dölve horkol. A zenész lopva Forgácsot figyel.

— Utolsó kenyér — súgja felém fordulva.

A bandavezér is hallja, de nem szól.

— A Szudéta-vidéken üresek a házak, viszik a németeket — magyarázza egy cigányképű alacsony ember —, oda kell menni... Vagonokba lehet pakolni...

— Honnan tudja? — kérdi tört szlováksággal Forgács.

— Harmadszor megyek, úgy hagytak mindent, a reggelit sem tudták bekapni... Mosatlanul maradt az edény is.

— Visszajöhetnek — bizonytalankodik a bandavezér.

— Köphetik a markukat, ami marad, megehetik... Kinéztem egy parasztportát.

— Odaköltözne? — kéndem.

Csodálkozva az arcomba néz, majd elmosolyodik.

— Szétbontom.

— Barbárság — szól közbe a zenész.

— Nekünk is szabad egyszer élni — mondja nyomatékkal.

— És a hatóságok? — érdeklődik Forgács.

— Kutya se őrzi... Kísértetekkel ijesztgetnek.

A zenész alulról nézi az embert. Az állomások bevillanó fényeinel tanácstalannak tűnik az arca.

— Aki fél, az maradjon otthon — mondja kurtán, és maga elé fújja a bűdös cigarettafüstöt. Rídegen, érzéstelenül nézi a folyosó deszkáin ringó emberhunkát. A sejtelmes félhomály egybeolvasztja a rendetlenül szertedülő emberalakokat. Keskenyke rögös földdarab a vonatfolyosó.

Forgács az indulás óta még nem ült le. A szemben levő fülke utasait vizslatja. Ha fény villan az ablakra, kinéz, aztán ismét az emberek koponyájára rakja tekintetét. Halotti mozdulatlanság, a gubbasztó arcuknak csupán a kiálló részeit látni: homlokot, orrokat, s támasztékok kereső állakat. A szemek gödrében sötétség ül. Görnyedő síroszlopok, néhány órára tetszhalottak, ébredésük a gonosz ravaszkodás reggele lesz.

A futballista ormótilan szavakat morzsol ajkai között.

— Elmegyek... Pass, hülye bíró... Pénz kell...

Senki se figyel rá. Titokban mindenki a saját álmát mondja. Nyögve elszelenti magát. Keserves erőtlen hang, akár egy egér panaszkodó cincogása.

— Szegény — mondja a fekete képű ember.

Forgács arca meg sem rándul. A zenész tápáskodva feláll, markába fogja ajkát és rázkodva köhög.

A fülke túlsó sarkában szemérmetlenül ölelkeznek. A férfi alakját zöldes kabát takarja, a nő háttal ül nekünk. Villogó combja olykor kicsúszik a kabát szárnya alól. Nem érzi meztelenségét. A bőr fehérsége erősebb a lámpa sápadt fényénél. Bevilágítja a fülkét.

— Bagzanak — mondja Forgács. A zenész meredt szemmel nézi őket. Rebeg a szempillája, és nagyokat nyel. A pirkadat alakukra igazítja a kabátot. Egyre inkább emeli meg a szövet ráncait egy-egy kereső mozdulat...

Tizenkét órás utazás szövi belém a fáradtságot. Térdeim a földre rogyannak. Feltápáskodom. Túlvilági játéknak tűnik a napkelte. Minden szín egyforma. Tulajdonképpen a táj és az emberek arca unalmas szürke. A sátán képére kövül bennem az idegen nyelvű világ.

Forgalmas utca sarkán állva bátortalanul kínálgatom a cigarettát. Forgács állított ide. Karai és a zenész száz méterrel odébb teszi ugyanazt. A jónapoton kívül csak ezt a két szót tudom csehül: vegyenek cigarettát. Ezt is törve, nevetségesen ejtem.

— Vegyenek cigarettát — lépek közel a járókelőkhöz.

Kora reggel van. Munkába sietnek az emberek. Nem érnek rá társalogni.

— Vegyenek cigarettát — ismétlem reménykedve. Úgy érzem, különös jó tettet végzek ezzel a kínálgatással.

Egy ötven körüli ember megáll mellettem, és az árát kérdezi. Meghökken, aztán mosolygva otthagy.

— Vegyenek cigarettát — hajtogatom gépiesen.

Mutatom, kóstolják meg. Beleszippananak. Torz arcot vágva visszadják. Erős. Délig tizenöt cigarettán sikerül túladnom. Ebből megebédelhetek.

Forgácsal tanácskozunk. Délután feleáron kínálgatjuk. Így is csak a vacsora ára kerül elő. Éjszaka az állomási padokon alszunk. Reggeltől a külvárosi utcákban házalunk.

— Vegyenek cigarettát — mondjuk egyszerre hárman is. Sehol sem engednek a házba. Gyanakodva végigmérnek, elutasítanak, legfeljebb tanácsolnak valamit. Ismét az állomás nyújt szállást.

Harmadnap Chocenba utazunk. Úgy mondták, ott nagy keletje van a dohányynak. Házalunk, kopogtatunk. Fuakar szerencse kísér. Ötszáz cigarettáért viselt bakancsot, katonanadrágot és hátizsákot kapok. Számmomra ez vagyon. Birtokában azt is elfelejtem, hogy másodnapja nem ettem.

Keserű öröm, csupán egy pillanatnyi villanás. Az állomáson rendőrök igazoltatnak. Bekísérnek. Egy napig ott tartanak, és próbálják kideríteni csavargásunk okát. Nyögve, izzadó homlokkal magyarázunk: „Rokonokat várunk amerikai fogságból”. Az őrmester gúnyosan mosolyog, felettébe, aranycsillagos rangjelzéssel, figyelmesen hallgat.

Ismétlődnek a kérdések, a feleletek. A mosolyok és a figyelés. Itt minden a szavak ismétlésén múlik. Egy kezünkön meg lehet számolni szókinszünket. Az őrmester is egyre csak ugyanazokat a kérdéseket teszi fel. Rákényszerítettük a körbeforgásra. A szélseperre senki embernek is van kényszerítő ereje.

A rendőr jegyzőkönyvet ír rólunk. Továbbítja azt. Elolvassa a városi főrendőr. Az is tovább küldi, a járásra, kerületre... Minden feljebbvalónak tudnia kell, hogy 1947. május 28-án Chocenban az állomás

előcsarnokában... Ha szerencsénk van, még a miniszter is kénytelen elolvasni a nevünket. Aztán: ad acta. Ránk zárják az irattartó vastag fedelét.

Jöhet a következő szélseperte. Ismétlődnek a kérdések, feleletek. A mosolyok és a figyelés. Az őrmester már ordít ránk. A futballista reszkető kezekkel eléje tart egy csomag cigarettát, mosolyogva kínálja. A rendőr eltolja maga elől. Karai nyájasan mosolyog, erőszakos. Rágyújtanak. Köhögnek, a szemük is könnyezik, de végigszívják. Többet nem kérdeznek. Utunkra engednek anélkül, hogy a csomagjainkat is megnézték volna.

Visszaautazunk Prágába. A vonaton leplezetlenül árulunk:

— Vegyenek cigarettát! — Válogatnak, beletúrnak. Most látom, hogy a sok törődéstől a cigarettavégekből kihullott a dohány.

Negyedik napja vagyunk úton. Az indulás nagy reményei semmivé váltak. A gazdagodás hamisan festett képe nincs többé.

— Vegyenek cigarettát!

Ismét Prága utcáit járjuk. Harmadik napja nem ettem. Szédülök. Ha az utca sarkán árulgatok, úgy érzem, a járókelők tekintete a fejemen motoz. Képzeltetés. Kisebbségünk is nagyobb annál, hogy velem törődjenek. Idegenség. A Vencel tér sarkán német hadifoglyok takarítják a romokat, tűz cigarettáért adnak egy falat kenyeret. Koldustól veszem el a botot.

— Vegyenek cigarettát!

Házalunk, kínálgatunk. Egyetlen gondunk, hogy összekolduljunk a hazautazáshoz szükséges pénzt. Ez már a koldulástól is alábbvaló. Kabátunk alá rejtjük a vendéglői ételmaradékot. A zenész piszkos kézzel belemarkol egy félbehagyott tál zajtjába. Már ismernek az állomási rendőrök, ha időben észrevesznek a pincérek, kitessekelnek.

Forgácsnak reszket a szája széle. Ideges. Beszéde már hasonlít az artikulátlan makogáshoz. A bizonytalanság óráról órára közelebb szorít bennünket a falhoz. Fapadokon ülünk, értelmetlen szürke szemekkel bámuljuk az utasforgatagot. Még egyszer elbandukolunk az Óvárosi térre.

— Vegyenek cigarettát. — Kíváncsi gyerekek fonnak körénk gyűrűt. Forgács marékszámra szórja zsebéből a cigarettaport. Galambok repülnek a lábainkhoz, földre csípnek néhányszor, majd szétrebbennek. Nem madárnak való eledel ez. A zenész kis szüneteket hagyva, állandóan köhécsel.

— Enni, enni adjatok — mondja a gyerekeknek. Kezükbé nyom egy marék cigarettát. Azok nem értik. Elismétli, mutatja éhségét. Esetlen mozdulatain nevetnek. Bohócok vagyunk Husz János lábainál. Figurák, pondrók, utcaszemétek. Jó lenne letérdelni a lábai elé.

— Vegyenek cigarettát!... Szóljanak hozzánk!

Fáradozásunk, éhezésünk hiábavaló áldozat. Rajtunk nem segít, másokat sem érdekel. Férgek mozdulata ez az életért.

— Szóljanak hozzánk...!

Egykedvűen zsong köröttünk a város. Petyhüdt arcú ember ólalkodik mellettünk egy idő óta. Forgács gyanakodva kapdossa felé szemét. Ebben a nagy forgatagban ő is olyan, mint a vak. Karaihoz lép az idegen. Halkan magyaráz neki valamit, integet, hogy menne vele. A futballista nem is érti, tanácstalan is. Mégis enged az unszolásnak. Egy

ideig követjük őket, majd eltűnnek egy boltíves kapu mögött.

Állunk, és számoljuk a perceket. A zenész a szobor talapzatához görnyed. Körbeállva nézik. Mozog a szája, és tekintete az utca kövén kúszik. Lehet, hogy a kőköcskéket számolja. Oldalról tekintve gubbasztó városi kiskutya.

Forgács kis köröket írva rágja a cigarettát. Három méterről árad belőle a dohányszag. Ha kialszik a füstölője, megállít valakit, és tüzet kér. Gyufája sincs.

Ötöt ver felettünk a torony órája. Nagy tömeg gyűl a templom elé, a pléhapostolok vonulását figyelik. Reszkető mozdulatokkal jönnek, és elmennek. Kondulásra támadnak és halnak meg.

Ruháját gombolgatva élénk toppan Karai. Kezében pénzt lobogtat, és mosolyogni próbál.

— Mit akart? — kérdi szárazon Forgács.

A futballista zavarban van. Arca sápadt. Szája szélein kis ráncokban folyik a nyál. Mosolya torz vigyor.

— Beszegődtem játékosnak — mondja, és földre süti a szemét.

— Hova? — hajol hozzám hitetlenül a zenész.

— Ide.

— Hazudsz — csap le rá Forgács.

Karai nem ellenkezik. Önkéntelenül is az állomás felé indulunk.

— Mit csinál veled? — faggatja tovább.

— Beszervezett — válaszolja hanyagul.

— Strici — löki felé a szót Forgács. Megvetően köp egyet, és tüntetően előresiet.

Összeszámoljuk pénzüket. Karai kérés nélkül sapkámba hullajtja utolsó filléreit is. A futballista alázatos és hunyáskodó.

Hazáig csak egyre telik. A zenész ajka megremegeg.

— Velem mi lesz? — kérdi Forgácstól. Sorsot húzunk. Karai közönyösen féloldalt fordul. Engem tisztel a szerencse. Hangosan felnevetek. Gonosz, merev tekintetek fonódnak rám. Ellenségeim lettek.

— Mi lesz velem? — reszket a zenész hangja.

— Én megyek — förmed rám Forgács. Fankasszemet nézünk. Most látom először tisztán hunyorgó szürke semeit.

— Nem igazság — dadogom értetlenül.

— Örülj, hogy lyuk van a fenekeden — röhög Karai idétlenül. Úgy véli, ezzel Forgácsnak hízelelhet. Az események egymásutánját már nem érzékelem pontosan: megmerevednek előttem az arcok, nőni kezd bennem a gonoszság visszhangja. Forgács szeme, a futballista törleszkedő röhögése, a zenész sírószájú kétségbeesése.

Tizenhét éves vagyok. Jó lenne megőrizni a gyerekkort. Visszaidézni, megfogózkodni benne. Nem lehet. Napokra, percekre törik az idő. A gyermekkor már csak legenda. A holnap nap még nincs. Órák vannak, gondot és kilátástalanságot növelő pillanatok. Nem látok tovább, csak a hatvan perc végéig.

Keserves kínnal felszöktünk az éjszakai gyorsra. Forgács a kijáraton ment. Elegánsan, nyugodtan, úgy, mint egy jól nevelt utazó. Mi a betonkerítésen át értünk a szerelvényhez. Minden szerzeményünk a bandavezérnél van. „Én megőrzöm”, mondta szigorúan.

Éjfélig a kalauz nyomában lopakodunk. Sikerül elkerülnünk a jegykezelést. Brünn előtt ledőlünk egy üres padra, holtfáradtan elalszunk.

Rázzák a vállamat, képtelen vagyok felemelni a fejem. Távoli beszéd zsongása éri a fületem. Nem tudom eldönteni, valóban hallom-e vagy álmodom. A tudat gyenge kis pontja örködik még, pislákoló mécses figyel a világot. Összefolyik a nappal az éjszakával, az álom a valósággal. Idő, tér, helyzetek, arcok meleg puhasággá változnak, ringva roham velem a vonat.

Furcsa alakú kilinccsel küszködöm, ami eltört és a kezembe maradt.

— Kilincs — motyogom. A vakláló mécsesláng nem tudja kideríteni: hallom? A saját hangom? Álmodom? Hány kapu van Prágában? Jó lett volna összeszámolni az ajtókat, amelyeken bekopogtattunk. Egy kilincs eltörött. Talán éppen, amelyiket a futballista fogott meg utoljára. Karai kezében maradt a kilincs fele... Többet nem lehet bevenni azon az ajtón.

Nyirkos hajnalban áll meg a vonatunk. Szlovákia fővárosa. Az állomás épületén túl a gyermeki legenda világa: iskolás könyvek képei, a Duna, felette a négy lábú vár. Azon bévül sínek pókhálója, vagonok, fűtyszók, mozdonyok füstje és a hatvan perc, aminek a felét sem látom.

Jegy hiányában nem mehetünk ki a peronra. Tolatókat kérdezzetünk bátortalanul. Felszállunk a kassai gyorsra. Ismét kerek dobognak alattunk. Folytatódik a játszma. Egy kalauznak két kocsija van. Alkaratán kívül is üldöz bennünket. Előre, hátra. Folyosóról a klozetba, aztán ismét előről kezdődik minden.

Nem bírtam tovább. Benyomakodtam egy hangos fülkébe. A csomagtartókon bútordarabok, edények, lepedőkbe, ágyterítőkbe göngyölt ruhanemű. A padokon szép arcú cigányok, férfiak és asszonyok. Családi portyán voltak.

Maguk közé fogadtak. Hangosan osztzkodtak valamin. Nem értettem szavukat sem. Eleinte reszkettem, ha összekapnak, félttem, hogy engem is maguk alá ölnek. Rendszertelenül, kisebb-nagyobb megszakításokkal állandóan kenyeret ettek. Puha belű, jó kenyeret.

Felszedtem utánuk a kenyérhéjat. Megkínáltak. Később eltakartak a kalauz szeme elől. Pártfogásukba vettek. Szüntelen hangoskodásukban erőtlenül keresi helyét a gondolat:

Számomra nincsenek választható utak. Csak egy út van, azon kell végigmenni. Nincsen meggyőződés. Nem dicsekedhetek hősiességgel. Fél évtizeddel elkésett az életem. A háború emberi viszonyai jelenbe és jövőbe szivárognak. Nem is az a tízezer cigaretta a fontos, ami kéz alatt gazdát cserél. Megalázó, ami vele jár: ácsongás, ravaszkodás, micsoda ösztönöket szabadít ez el. A háború, a hősök vonulása képtelen volt elzárni az aljasság hajszálereit.

Hogy születik a szerelem? Milyen meggyőződés két életre ebből az összevisszaságból? Karaiból, a zenészből, Forgácsból, állatokká zsugorított csempészfalkákból. Belőlem?

Belém is falt a háború. A letisztulást nem érzem, pedig régen vége az utolsó temetésnek. Kalapos urak helyére metálos hősök ülnek. Követelőzőek, hangosak, gazdagságra vágyók. Isznak, ünnepelnek, beszédek mondanak. Mi változott akkor?

Az utolsó száz kilométert hazáig tehervonathoz csatolt háborúnyütte német személykocsiban tesszük meg. Itt már nincs kalauz, utazhatunk kedvünkre. Magam alá gömöszölöm a hátizsákot, és ráheveredek.

Megjártuk — dől hozzám a futballista hízelegve. „Felesleges beszéd”, gondolom magamban.

— Rosszkor mentünk — kap a szón Forgács. — Elkéstünk... A zsidók előntötték az országot cigarettával. Milliós tételekben csempészkednek Magyarországról és Ukrajnából. Úgy kellene nekünk is, vagy szövetkezni velük.

Nem válaszol egyikünk sem. Nincs kedvünk megismételni az ilyen utakat.

— Hol vannak az ígéretek? — kesereg maga elé a zenész.

Forgács ingerülten folytatja:

— Nem vagyok én isten.

— Becsaptál — ellenkezik szemrehányóan a muzsikus.

— Nem ismerjük a szakmát — igyekeznek túllépni az előbbi szavakon. Kiábrándult, sértődött mentegetődzések ezek. Értelmetlenek. Egyszerűen nincs tovább. Zsáktutca. Összehozott bennünket a véletlen. Egy hétig közös volt a sorsunk. Együvé tartoztunk. Egymás mellett ülünk még, de már a holnapi nap a gond. Kényszerű, hamis szövetkezések sorsa: örülünk, ha megszabadulunk egymástól, közös szegénységtől.

Akadozva dülöngélnék egymáshoz a szavak. Már képtelen vagyok figyelni. Jó lenne azt álmodni, hogy reggelre a házunk elé kanyarodik velem a vonat. Elalszom. Pirkad, mire zökkenve megáll a szerelvény. A hátizsák eltűnt alólam. Ellopták. Forgács nincs sehol. Álmoságtól kábultan morzsoljuk lábunkkal az utat. Ruhánk, arcunk gyűrött, mintha most jönnének a fertőtlenítőből.

— Forgács vitte el — mondja köhécselve a zenész. Összébb húzza magán a zsíros vállú fekete kabátot. Oldalt fordul, védi magát a szembefújó hűvös szél elől. Karai szokása szerint mögöttünk rugdossa a köveket. Megkönnyebbitő érzés ölel körül, jó hazafelé gyalogolni. Mint egy tehetetlen fadarabot, ismét partra vetett a víz. De ez csak a mai nap nyugalma. Jó lenne most arról beszélni, ami nem fontos. Nincs ilyen. A holnapi nap sorsom gondját adja a kezembe. Két pont között vergődik az életem: az idegenség és az otthon. Mindkettő bizonytalan. Nincs állandóság egyikben sem: estéről reggelre kelünk. Aztán várjuk, mit hoz az éjszaka sötétje. Reménykedünk és félünk egyszerre. Kinek van igaza ebben a kavargásban? Az idejött idegeneknek? Ki lesz ítélőbírája a vészjósló fenyegetéseknek? A fegyver, avagy az értelem? Nehéz itt lélegzeni is, indulatot és a bosszú tüzét szívom magamba minden lépésen. Talán mégis annak lesz igaza egyszer, akinek mindez jobban fáj.

A MESSIANISZTIKUS MARXIZMUS

(Lukács György: Geschichte und Klassenbewusstsein)

HERMANN ISTVÁN

Lukács *Történelem és osztálytudat* című művében egy generáció — és nemcsak filozófus-generáció — drámája nyilvánul meg. A műben feszülő konfliktus nem egyszerre és nem is konkrét előzmények nélkül pattan ki, hanem a legbecsületesebb polgári törekvések és a marxizmus találkozása jelenti a gyújtópontot, mely mintegy fellebbenti a legkülönbözőbb szellemi tendenciák kavargásának fátylát. Lukács, mint ismeretes, a szellemtörténet útját járta. A *regény elmélete* ennek a szellemtörténetnek volt egyik legjelentősebb alkotása. S a *regény elmélete* számunkra most nem azért érdekes, mert néhány évtized után új kiadásban jelent meg (I. *Theorie des Romans*, Luchterhand Verlag, Neuwied am Rhein 1963), hanem azért is, mert a benne kifejezett tendenciák áthatották az egész német szellemtörténetet, és mert ezeknek a tendenciáknak utóélete még ma is tart. Tehát nem a regény műfajelmélete az érdekes számunkra, hanem az, hogy ebben a műben fejeződik ki talán legteljesebben és legáltalánosabban az az ellentmondás, melyet Lukács később úgy nevezett, mint a baloldali etika és jobboldali ismeretelmélet ellentmondását.

Mit jelent ez? Elsősorban azt, hogy Lukács úgy érezte a *regény elméletének* megírása idején: a polgári kultúra a „tökéletesedett bűnösség” állapotába jutott. Ennek a hangulatnak jobban megfelelt Lukács számára akkor Dosztojevszkij, mint Tolsztoj, Flaubert, mint Balzac. Számára az imperialista háború csak jele volt annak, hogy a polgári kultúra mély válságba került és egyfelől Rathenau, Hammacher és Spengler kísérleteivel párhuzamosan, de határozottan ellenkező előjellel kereste a kiutat a bűnösségnek ebből az állapotából. A polgári világ mély elítélése kapcsolódott össze Lukácsnál a szellemtörténeti módszerrel, a kétségbeesés vezette a szellemtörténet konstrukcióihoz, és maga a *regény elmélete* egy mély visszavágyódást fejez ki egy olyan korszakba, mint amilyen a homéroszi epika világa volt.

Nem kevés utópizmust tartalmazott ez a nosztalgia. Romantikus anti-kapitalista jellege kétségbevonhatatlan. Sőt, tovább mehetnénk, ez a romantikus antikapitalista jelleg itt már határozottan romantikus anti-imperialista, tehát a múlt századi Carlyle-féle antikapitalizmushoz viszonyítva modern formát ölt. Ennek ellenére az utópizmus iránya teljességgel meghatározatlan, inkább retrográd, mintsem tartalmilag valóban újat kereső, inkább kétségbeesett, mintsem megoldást nyújtó. Olyan rezignáltság ez, mely nem rezignált a rezignációval szemben,

mely nem akar belenyugodni egyetlen pillanatra sem a tökéletesedett bűnösség állapotába, mely nem teszi le a fegyvert, de amely azért nem teszi le, mert önmagát fegyvertelennek érzi. Ez a sajátos etikai lázongás természetesen nemcsak Lukács sajátja ebben az időben. Olyan kitűnő filozófusok, mint Ernst Bloch vagy Theodor W. Adorno — ha az idő évszám szerint nem egyezik is meg —, ők ebben a korszakban érzik ugyanezt. S noha Adorno a későbbiekben elkanyarodik ettől az etikai lázongástól és ennek legfeljebb néhány mozzanata jellemzi mai működését, mégis ebben az időszakban még ugyanaz a belső felháborodás dolgozik benne, és ezt a belső felháborodást köti össze ugyancsak idealista módszertannal. Ernst Bloch esete már más jellegű, Bloch nemcsak a húszas években írt *Erbschaft dieser Zeit*-jével, hanem a 45 után írt *Prinzip: Hoffnung*-jával is ennek az ellentmondásnak foglya marad. S ha reálisan vizsgáljuk a helyzetet, látnunk kell, hogy egészen más talajon, egészen más társadalmi körülményektől meghatározottan, de Sartre is ugyanezen ellentmondások között vengődik. Történelmi-etikai szemléletében a leghatározottabban baloldali álláspontot kapcsolja össze immár nem a szellemtörténeti, hanem a fenomenológiai módszerrel.

Mindez — úgy véljük — kielégítően bizonyítja, hogy Lukács *Történelem és osztálytudat* című művében egy nemzedék útkeresése és ennek az útkeresésnek tendenciái találkoznak a marxizmussal. A mű belső drámaiságát ezen az alapon érthetjük meg. Kétségtelen, hogy *A regény elméletével* a baloldali etikára igényt tartó szellemtörténet kimondta az utolsó átfogó szavakat. Most már az volt a kérdés, hogy a továbbiakban a baloldali, a militarizmuson és bürokratizmuson felháborodott etika kerekedik-e felül az ellentmondáson belül, vagy pedig éppen az idealisztikus ismeretelmélet fogja elsöpörni a haladó elemeket. *A regény elmélete* után Lukács fejlődésében nagyon világosan látszik az a tendenciavonal, mely végül is a baloldali etika győzelméhez vezetett. Lukács ebben az időszakban írja meg Balázs Béláról szóló cikkeit, és ezek a cikkek kétségkívül színvonalukban is, gondolatmenetükben is alacsonyabb fokon állnak, mint Lukács előző művei. Nemcsak arról van szó, hogy Lukács kétségtelenül túlértékelte Balázs költői teljesítményét (ez természetesen nem vonatkozik Balázs későbbi filmesztétikai tevékenységére). A Balázs Béláról szóló tanulmányok megrendült világkép eredményei. Az a világnézet, mely ellentmondásaiban is utoljára *A regény elméletében* volt egységes, itt töredékekre bomlott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezeknek a töredékeknek minden tartóoszlopa is megsemmisült volna. Erről szó sincsen. Lukács annál inkább kapaszkodott az irodalom elviségének, társadalmi mondanivalójának és elhivatottságának meggyőződésébe, mennél problematikusabbá vált számára a világkép egésze. Éppen ezért Balázsban szövetségest látott a csupán impressziókat nyújtó esszéizmussal szemben, a világproblémák publicisztikai aprópénzreváltásával szemben, a világkép egészének programatikus felbontásával szemben. Kétségtelen, hogy ez részben még szellemtörténeti örökség, de éppen azért, mert összekapcsolódik egy határozott plebejus antiimperialista állásfoglalással, a baloldali etikának olyan megnyilatkozása, mely már túl utal a szellemtörténeten.

Ez a tartószlop természetesen csak részlete és részlege egy valóságos megalapozásnak. Ehhez egy sor idealista előítélet és tévedés társul. Lu-

kács egy felbomló világnézeti alapjáról formálja meg a Balázs Béla cikkeiben kritikai nézeteit, holott elvi kritika csak összefüggő világnézeti módszertani alapon lehetséges. Lukács személyileg korántsem kapcsolódott ebben az időszakban az expresszionisztikus, pacifisztikus plebejus tendenciákhoz. Legalább olyan határozottan utasította el ezeket, mint Stefan George arisztokratikus próféta szerepét. De kétségtelen, hogy ideológiája ugyanolyan töredékes baloldaliság alapjából született, mint az expresszionisztikus törekvések ugyanebben az időben. Az expresszionizmusban a töredékesség ellenére is erről az álláspontról nagyon érdekes művészi alkotások jöhetnek létre. Elég lesz Georg Kaiser *Hajnaltól éjjeligjére* vagy Brecht *Legenda a halott katonáról* című versére gondolni. Más azonban a művész helyzete, és más az ideológusé. Az ideológus szövetségest keres Balázs Bélában, és elfogadja Balázst nemcsak Ignotusszal és a *Nyugat* másodrangú kritikájával szemben, hanem művészetében is.

Persze teljes mértékben igaz, hogy noha Balázs művészi teljességet nem tudott nyújtani, mégsem egyszerűen üres tévedés volt Lukács kiállása Balázs mellett. Balázs ugyanis talán a legjobb Maeterlinck nyomán járó magyar költő és drámaíró volt. Kiindulópontjai, mint ez Lukács elemzéséből is kitetszik, messze meghaladták Maeterlinck koncepcióját. Azonban az is bizonyos, hogy ezeket majdnem soha, vagy legfeljebb egyes sikerültebb lírai alkotásaiban tudta művészi univerzalitással teljesíteni. Balázs, aki Maeterlincknél határozottabb koncepciójú, de példaképe eszközeivel dolgozik, éppen ezért csak alapvető szituációk megteremtésére volt képes. Ezeket a szituációkat felvázolta, és természetesen összes emberi következményét az ilyen szituációnak már nem volt képes művészileg nyomon követni. Ez a vázlatosság mutatja, hogy Balázs legtöbbször csak indítékot adhatott más művészeknek. Nem véletlen pl. hogy Da Ponte lényeges életműve Mozartban, Boito életműve pedig Verdi-ben találta meg igazi kiteljesítőjét. Hasonlóképpen Balázs Béla is néhány lírai és drámai kísérlet segítségével főként librettistává vált. A librettista életműve természetesen nem él önálló életet. Ebben a tekintetben pl. Maeterlinck művészi kidolgozottság és teljesség tekintetében feltétlenül Balázs felett áll. Viszont mint librettista a *Kékszakállú herceg várával* egészen tökéletes alapanyagot adott Bartók operája számára. Az alapanyag pedig indíték.

Nem akarunk itt most hosszas esztétikai fejtegetésekbe bonyolódni, és még arra is csupán utalunk, hogy Balázs ezt a sajátos tehetségét mint filmforgatókönyv-író is kamatoztatta. A probléma lényege számunkra az, hogy Balázs plebejus elkötelezettsége ragadta meg Lukácsot, valamint annak világos tudata, hogy a librettizmus korántsem azonos a feuilletonizmussal. Lukács tehát Balázsban keresi először (l. *Balázs Béla és akinek nem kell*, Bp. 1918) a megoldatlan problémák megoldását. Balázsnak kellene hidat teremteni múlt és jelen, a klasszika világa és a tökéletesedett bűnösség világa között, Balázs mesés fantasztikumának kellene kaput nyitnia az új világ felé. Mindez elmélyíti a világnézeti válságot, amelybe Lukács belekerült, s mindez mintegy fényt vet annak a generációnak vergődésére, amelybe Adorno, Thomas Mann, Bartók, Lukács és Balázs Béla egyaránt tartoznak.

A kiúttalanság Lukács immanens fejlődésének szükségszerű következménye volt. Lukács azonban a konkrét magyar történelmi fejlődéstől kapott újabb impulzust. A kommunista párt megalakulása Magyarországon, melynek Lukács nem sokkal megalapítása után tagja lett, majd a proletárdiktatúra győzelme, tapasztalatai és bukása adott új irányt Lukács fejlődésének. Lukács már előbb is ismerkedett Marx műveivel (a *Modern dráma* c. könyvének II. fejezete világosan mutatja ezt a Marx-hatást), azonban kétségtelen, hogy 17—18 körül Mannheim Károly, Fogarasi Béla, Fülep Lajos és Hauser környezetében a Marx iránti érdeklődés nagymértékben fokozódott Lukácsnál. (Vö. Georg Lukács: Berlin 1955, *Mein Weg zu Marx* c. tanulmányt, mely 1933-ban íródott.) Azonban az októberi szocialista forradalom és a magyar forradalmak konkretizálták azt az „új világot”, melyben Lukács reménykedett. Konkretizálták, mégpedig olyan módon, hogy Lukácsnak az emberiség nagy kulturális hagyományai iránti szeretetét, a tradíciók tiszteletét ezek a forradalmak igazolták. Egyidejűleg azonban remélni engedték a tradíciók gyakorlati továbbfejlesztésének lehetőségét is. Ebből természetesen az következett, hogy Lukács, aki a tökéletesedett bűnösség állapotával szemben az újat várta minden közelebbi meghatározás nélkül, egy messianisztikus optimizmussal került be a kommunista mozgalomba. Noha az új világ empirikus alapon nagyon is kézzelfogható volt, mégis Lukács — az előbbiekből érthető módon — elvontan utópisztikusan építette bele az új valóság elfogadását a történetfilozófiai elképzeléseibe.

Itt pillanatnyilag nem tárgyalhatjuk azt, hogy mindez milyen gyakorlati következményekkel járt Lukács magatartásában és pártmunkájában. Azonban Lukácsnak a proletárdiktatúra idején megjelent írásait röviden jellemezni kell ahhoz, hogy megértsük a *Történelem és osztálytudat* létrejöttének körülményeit. Ezeknek az írásoknak alapvető jellegzetessége az, hogy egyfelől a tradíciók tiszteletével telítettek, másfelől a messianisztikus szektás elképzelésekkel. Lukácsnak a proletárdiktatúra idején keletkezett brossúrája, a *Taktika és etika* (Bp. 1919) mutatja, hogy Lukács az előbb jellemzett ellentmondásokból kikerülve egy új ellentmondás-sorozathoz jutott. Lukács a lenini útban találta meg azt az utat, amely gyakorlatilag kivezet a tökéletesedett bűnösség állapotából. Azonban ezen az úton is felbukkant számára a taktika és etika ellentmondása. Egyfelől taktikailag (s tegyük hozzá, hogy a taktikát itt Lukács nemegyszer a történelmi feladatokkal azonosítja) egy sor feladatot végre kell hajtani, mely ellentmond az emberiség felgyülemlett etikai hagyományainak. Rendkívül frappánsan fejezi ezt ki az idézett írás befejezése, ahol Hebbel Juditjának szavaival formázza meg gondolatilag a kérdést: „Ha isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna, ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonjam?” (i. m. 13. o.)

Itt az a probléma merül fel, hogy a proletariátus érdeke időnként megkívánja az emberi élet megsemmisítését. Most már Lukács az ellenforradalmárokkal való leszámolás indoklását próbálja nyújtani a hebbeli szavak felidézésével. A problémafelvetésben természetesen igen sok minden rejlik. Felveti etika és politika általános viszonyának problé-

máját. Felveti, hogy mi az összefüggés etikai tradíciók és forradalmi harc között. A probléma valóságos, csak hogy Lukács igen elvontan rajzolja meg. A gyilkosság a forradalmi periódusban és a fegyveres ellenforradalom korszakában nem etikai probléma. A kérdés etikai oldala a forradalmár és ehhez kapcsolódva a forradalom jogos önvédelmének problémája. A későbbi periódusokban viszont jogi etikai kérdéssé válik ugyanez. A nem forradalmi periódusban az ember és a neki rendelt társadalmi tett között nem lehet bűn, illetve Iha bűn van, akkor ez jogilag és etikailag egyaránt elítélendő. (Persze arról az esetről van szó, amikor a társadalom valóságos bűnösöket ítél el.)

Ezzel természetesen nem akarom a kérdést leegyszerűsíteni. A problémának minden időszakban van etikai aspektusa is, de éppen Lukácssal szemben szeretném hangsúlyozni, hogy az etikai kérdéseket bármennyire értékkérdéseknek tartjuk is, nem lehet felvetni a szituáció konkrét vizsgálata nélkül. Látható tehát, hogy Lukács ha érzi is az etikai problémát, végeredményben messianisztikusan emelkedik túl rajta. Lukács ebben a messianisztikus szektarianizmusban a kommunizmuson belül megváltozott formában reagálja le az etikai baloldaliság és jobboldali ismeretelmélet kettősségét. Ez a messianisztikus szektarianizmus, melyben Lukács többek között Caudwell-lel és Korsch-sal osztozik, világosan kifejezésre jut, a kompromisszumokkal kapcsolatos álláspontjában is. Ezekkel kapcsolatban a következőket írja: „Konkrétan kifejezve ez (a kompromisszumok elutasítása, H. I.) azt jelenti, hogy a fennálló társadalmi renddel való minden szolidaritás... veszedelem lehetőségét rejti magában. Mert hiába hangsúlyozzuk belső meggyőződéssel, hogy ez a szolidaritás csak pillanatnyi, csak egy aktuális érdekközösség, hogy nem több, mint egy konkrét cél eléréseért való ideiglenes szövetség, elkerülhetetlen az a veszedelem, hogy a szolidaritás érzése belekerül az öntudatba és a szükséges világtörténelmi öntudatot, az emberiség önmagára eszmélését mégis elhomályosítja. ... Minden kompromisszum (!) szükségképpen a küzdelemnek éppen ezt az oldalát homályosítja el, s így minden esetleges pillanatnyi, bár fölötte problematikus előnye ellenére végzetes az igazi végcél szempontjából.” (i. m. 8. o.)

Az az új vonás tehát, amellyel Lukács világképe bővül, a baloldali etika elvontan utópisztikus győzelme a jobboldali ismeretelmélet fölött. Ez az új elem kifejeződik a mindenfajta kompromisszum elutasításában, főként tehát a szociáldemokrácia kerül a bíráló közép pontjába. A szociáldemokráciával, mely megalkudott a régi világgal, szemben áll egy elvont kompromisszummentes, a világtörténelmi öntudatot jelentő proletárhatalom, a szociáldemokrata bürokráciával és opportunizmussal szemben ott áll egy, az etikai problémákat önmagában tudatosító, de elsősorban tevékeny, elsősorban gyakorlati proletariátus. A legundorítóbb számára minden ún. reálpolitika, a legellenesvesebb számára a tényekre való hivatkozás, és ezzel szemben meghirdeti a messianisztikus proletárelhivatottságot és a folyamatnak, a gyakorlatnak uralmát mindenfajta elméleten és reálvilágon. Lenin, mint ismeretes, ezt a messianisztikus felfogást a későbbiekben Kun Bélánál is, Lukácsnál is igen élesen kritizálta.

Bármennyire hibás és naiv is azonban ez a szektarianizmus, melynek elméleti megfogalmazását a történelem és osztálytudat jelenti, nem sza-

bad összetéveszteni a bürokratikus adminisztratív módszerekkel telített szektarianizmussal. Noha ennek a felfogásnak vannak érintkezési pontjai a bürokratikus szektarianizmussal, korántsem azonos vele. Éppen ellenkezőleg, a bürokratizmus gyűlölete jegyében jön létre.

Mindez összefügg egy lényeges elvi problémával. A munkásmozgalom a maga gyakorlatában egészen speciális cselekvési kategóriákat termel ki. Az, ami az egyes ember cselekvési kategóriáiban az egyes, különös és általános színvonalán van, a társadalmi cselekvésben taktika, stratégia és végcél kategóriáival jelölhető. A végcél a társadalmi cselekvés általános, a stratégia a különösség kategóriája, és a taktika az egyes esetekre vonatkozik. Ezekkel a kategóriákkal kapcsolatban az opportunizmusnak és a szektásságnak egészen különböző platformjai alakultak ki. Bernstein híres mondása, mely szerint „a mozgalom minden, a végcél pedig semmi”, jól mutatja azt, hogy az opportunizmus számára a taktika, az egyes cselekvés, a tények jelentik a lényegét. A végcél viszont itt mint általános, lényegtelen. Másfelől viszont, mint ezt Sztálinnál láttuk, a végcél, a szocializmus győzelme a lényeg, de mivel gyakorlatilag taktikázni volt kénytelen, tehát minden taktikai lépést közvetlenül le kellett hogy vezessen a végcélből. Sztálinnál lényegileg eltűnik a gyakorlatban a stratégia, a különös mozzanata. S itt különbözik elvileg egymástól a bürokratikus és messianisztikus szektarianizmus. A bürokratizmus minden egyes taktikai mozzanatot közvetlen kapcsolatba állított a végcéllal, az általánossal. Megszakította tehát egyes, különös és általános dialektikáját, mert minden taktikai lépést úgy akart magyarázni, mint ami közvetlenül függ össze az ideológia egészével. A messianisztikus szektarianizmus viszont gyakorlatilag életképtelen tendencia. Életképtelenségét és szubjektív becsületességét bizonyítja, hogy a taktikázás és a kompromisszumok minden mozzanatát elveti. Számára taktika tulajdonképpen nem létezik, pusztán a végcélhez közvetlenül kapcsolódó stratégia. Lukács ezt így is fogalmazza: „Az elmélet csak annyiban lehet forradalmi, amennyiben megszünteti a különbséget elmélet és gyakorlat között.” (i. m. 23. o.), majd később így ír: „mozgalom és végcél között lényeges különbség nincsen.” (uo.)

Úgy gondolom, világosan látható ennek a messianisztikus szektarianizmusnak lényeges jellegzetessége. Az a ma már hihetetlennek tűnő megállapítás, mely szerint elmélet és gyakorlat között a különbség megszüntethető, azt mutatja, hogy létrejön egy olyan elképzelés, amely a gyakorlatot a legnagyobb általánosság síkjára akarja emelni, amely tehát nem különböztet meg egymástól sem elméletet, propagandát és agitációt, sem praxist, sem elméletet, hanem egy differenciálatlan taktika és kompromisszummentes totalitáskategóriába akarja összefogni mindezeket. Világosan látható, hogy ez a koncepció rendkívül élesen különbözik mind az opportunizmus bürokratikus taktikázásaitól, mind pedig a szektarianizmus bürokratizmusától. Ez a messianisztikus elképzelés valóban elvi jellegű, nincsen benne egy szemernyi képmutatás sem, viszont semmiféle gyakorlati cselekvés számára, még a legsivárabb számára sem ad fogódzót.

Ez az életképtelen, a gyakorlatba egyáltalán át nem vihető hamvába holt szektarianizmus természetesen nem sokáig élt. Egy-egy vonás megmaradt belőle később feloldott módon, pl. az, hogy Lukács később sem volt hajlandó igazolni taktikai lépéseket elméleti alapon. A har-

mincas évektől kezdve ez okozta Lukács és a bürokratizmus közötti állandó ellentétet. Különbözik ez a szektarianizmus még a proletkulttól is annyiban, hogy nem volt hajlandó elvetni a humanisztikus hagyományokat és ezen a vonalon sem készítette elő a sztálini korszak későbbi jelenségeit.

3.

Míg az előző korszakban Lukács egy baloldali etikával és jobboldali ismeretelmélettel összefüggő világgépet teremtett, most egy baloldali gyakorlattal és egy szükségképpen elvont baloldali színezetű, de hangsúlyozottan idealista filozófiával teremtette meg az új korszakban világgépét. A *Geschichte und Klassenbewusstsein* (Georg Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein -- Studien über marxistische Dialektik*, Berlin, 1923. Der Malik Verlag) mintegy foglalatát adja ezeknek a tendenciáknak. Abból az igényből született, hogy a nagy októberi szocialista forradalom gyakorlatát és a szocialista építést elméleti-filozófiai síkon fogalmazza meg. Ez az igény ekkoriban két filozófiai munkában is felmerült. Az egyik Lukács műve volt, a másik Karl Korsch *Marxismus und Philosophie* c. írása (*Archiv für Geschichte des Sozialismus und Arbeiterbewegung*, ed. Grünberg, 11. sz.). Ez a két munka annak a felismerésnek jegyében jött létre, hogy a II. Internacionálé teoretikusai a filozófiát és a dialektikát a marxizmustól idegennek tartották. Ez az oportunitizmus számára jelentett megfelelő ideológiai alapot. Korsch pl. felidézi az egyik legtehetségesebb szociáldemokrata teoretikusnak, Mehringnek egy véleményét is, mely mereven filozófiaellenes volt. Továbbá kimutatja azt is, hogy a Kautzky szerkesztette *Neue Zeit* egész vonala mennyire filozófiaellenes.

Ezzel a II. internacionálás felfogással száll szembe Lukács is. Programatikusan már az első tanulmány is, mely az ortodox marxizmus védelmében szól. A könyv egésze — talán az előbbiekből érthetően — a revizionizmussal szemben az ortodoxiát védelmezi, és ennek megfelelően központi kategóriái a totalitás, a folyamat, az összefüggés, a társadalmi viszonylat, és központilag bírált kategóriái a részlegesség, a tényszerűség, az egyszerű egymásutániség stb. De bármennyire kétségtelen Lukács szubjektív jó szándéka, végeredményben életének legelhibázottabb könyvét írja meg a *Történelem és osztálytudatban*. Innen áll elő a már bevezetőben jelzett dráma, a hegelianus filozófiai alapon, a tradíciók védelmének alapján akarja megérteni a nagy októberi szocialista forradalmat.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a könyvnek ne lennének rendkívül érdekes részleteredményei. Elég lesz a már említett totalitáskategóriára hivatkozni. Ennek a kategóriának valóban perdöntő jelentősége van a marxi életművön belül, hiszen annyit jelent, hogy a társadalmi változásokat nem lehet úgy elképzelni, mint részleges változásokat, nem lehetséges a társadalmat egy mozzanatában előrelendíteni és egyúttal más mozzanatokot konzerválni. Nemcsak alap és felépítmény általános viszonyáról van itt szó, hanem magán az alapon vagy felépítményen belül keletkező változások lehetőségeiről és kihatásairól is. A totalitás kategóriája tehát elsősorban ezt jelenti, ami egyet jelent

azzal is, hogy a statisztikai módszerek önmagukban nem jelenthetnek teljes értékű módszereket, és azt is jelenti, hogy az elmélet és gyakorlat 'kispolgári merev ellentétének semmiféle értelme nincs. Lukács érdeme az, hogy világosan megmutatja: Lenin mennyire nem ragad benne a statisztikai módszerekben. Lenin nem a valóság egyes elemeinek elemzéséből, hanem az imperializmus összmozgásának és az orosz helyzet totalitásának figyelembevételéből indult ki. Természetesen az elmélet és gyakorlat egysége, mégpedig dialektikus egysége nyilvánult meg Leninnél, és Lukács, mikor ezzel kapcsolatban Leninre hivatkozik, szükségképpen túllép saját régebbi álláspontján, és legalábbis érinti az elmélet és gyakorlat dialektikáját ezen a totalitáson belül. Igaza van Lukácsnak akkor is, mikor a szociáldemokrácia fő hibáját elméletileg a totalitás elhanyagolásában látja, s ennek alapvető elemét a gyakorlat kikapcsolásában jelöli meg. A szociáldemokrácia „reálpolitikája”, elmerülése a taktikában ténylegesen lemondás a forradalmi praxisról. Így nem véletlen az, hogy a szociáldemokrata praktikizmus az elmélettől teljesen elszakad, és így felbontja a totalitást. Természetesen a totalitással kapcsolatban is felmerülnek már az imént jelzett problémák. Lukács a gyakorlatot, a bolsevikok forradalmi gyakorlatát a totalitás alapvető mozzanatának tartja és éppen ebből akarja megmagyarázni az elmélet és a lét, az emberi valóság problémáit. Azonban bármennyire totalitást jelent is ez a gyakorlat, mint gyakorlat szintén folyamat. A lét objektív helyzetét soha nem egy-két éves gyakorlat vagy akár évtizedes gyakorlat világíthatja meg, hanem a világtörténelmi gyakorlat, mely nem évekkel és évtizedekkel mérhető. Lukács a totalitás összes elméleti problémáit megoldottnak akarja látni a gyakorlat révén, a valóság lényeges tendenciái feltevése szerint már átmentek a proletariátus forradalmi gyakorlatába, holott ez a gyakorlat az adott világtörténelmi pillanat leglényegesebb tendenciáit ragadta meg csupán, és így gyümölcsöző talajt készített elő a későbbi praxis, a valóság más tendenciáit is realizáló forradalmi gyakorlat számára. A kérdésnek ez az oldala már elkerüli Lukács figyelmét.

Jellemző ebből a szempontból, hogy Lukács elválasztja egymástól, mégpedig merev módon, a természet és a társadalom kategóriáit, az előbbieket metafizikusoknak, az utóbbiakat pedig dialektikusoknak tartva. Mindez azt jelenti, hogy a totalitás kategóriáját is kénytelen leszűkíteni a történelem ismeretére és a történelmi önmegismerésre, holott a valóságban minden osztály, de különösen a proletariátus történelmi önmegismerése elválaszthatatlanul össze van kötve a valóság egészének megismerésével. Itt József Attila sokkal filozofikusabb, mint ennek a könyvnek Lukácsa, mikor ezt mondja: „Földre süttöttük szemünk, s kinyílt a földbe zárt titok.” Így Lukács szembefordulása az opportunizmussal elméletileg féloldalas. Noha a módszer fontosságát a statisztikummal és a rendszerszerű felfogásokkal szemben helyesen hangsúlyozza, képtelen a módszertan jelentőségét a maga egészében megrajzolni. A filozófia ilyen módon leszűkül nála egy, a megismerés általános törvényeitől elszigetelt történelemfilozófiára, és a totalitás kategóriájának igazi köre és dialektikája nem rajzolódik ki. Egy nem totalitáson alapuló világképbe ágyazódik be nála a totalitás felfogása.

Ez az oka annak, hogy a történelem és osztálytudat csak szubjektív szándéka szerint tekinthető marxista műnek. Ha az elmélet és gyakor-

lat összefüggését a totalitás kategóriájának figyelembevételével vetjük fel, akkor problémává válik a tudatosság mértéke. Kérdés ugyanis az, hogy mennyire tudatosak az emberek, mikor egyénileg vagy történelmileg cselekszenek. Mennyire tudatosak az osztályok? Ha az elméletet és gyakorlatot közvetlen egységként fogjuk fel, akkor fennáll az a veszély, hogy a hamis tudat mozzanatának jelentőségét kikapcsoljuk. A hamis tudatot azonban mint egy totalitás részét nem lehetséges egy részletfilozófiai aspektusból áttekinteni. Különösen pedig nem lehetséges a hamis tudatot pusztán az elmúlt történelmi korszakok jellegzetességképpen megítélni és fel nem vetni azt a problémát, hogy a proletariátus osztálygyakorlatában — minőségileg más módon, a helyes történelmi tudatnak alárendelt elemként — része van a hamis tudatnak.

Ha a hamis tudatot csak úgy vizsgáljuk meg, mint Lukács teszi, akkor ennek pusztán történelmi eredőit, a történelmi helyzetből fakadó osztálykorlátokat vehetjük tekintetbe, s ez pusztán a kérdés egyik oldala. Mellőznünk kell ilyenkor a dialektikus materializmus általánosabb természet- és vilóságismereti kategóriáit. Így az egész könyvet áthatja a praxis — a pragmatizmusénál jóval általánosabb — valóban ontológiai felfogása és a forradalmi praxis igazolása, de a szerző csupán a hamis tudat egy mozzanatát képes elemezni, nem pedig a hamis tudat szükülésének és időnkénti tágulásának folyamatát a történelmi fejlődés során. Ugyanígy kívül esik látókörén az a probléma is, hogy a hamis tudat adott esetben — nemcsak azért, mert a forradalmi praxisszal véletlenszerűen kapcsolódik össze —, a forradalmi praxison belül rendkívül mély pozitív funkciót tölt be.

A hamis tudat differenciálatlan és pusztán történelmi megítélése más kategoriális tévedésekbe ágyazódik bele. Igaza van Georg Mendének, aki úgy sejtí, hogy ez a tanulmány kiindulópontot és vitaalapot jelenthetett később Heidegger számára. Mende azt írja: „Minden szubjektumról alkotott eszme ontologikus szükségszerűséggel teremt meg egy szubjektív tendenciát, bármennyire védekezzék is a lelki szubsztancia és a tudat eldologiasodása ellen.” Ezek után Heideggert idézi, aki így ír: „Tudjuk már, hogy az antik ontológia dologi fogalmakkal operál és fennáll az a veszély, hogy eldologiasítja a tudatot.” (l. Georg Mende *Studien über Egsistenzphilosophie* Berlin, 1956., 155. o.)

Az összefüggés a Lukács-féle szubjektivizmus, vagyis a hamis tudat lehetőségének tagadása a proletariátus tudatos mozgalmán belül és a heideggeri ontológiaellenesség között, mely a tudatot a reális világ eldologiasító határaitól félti, rendkívül kézenfekvő. Így Lukács műve gondolatilag megalapozza a heideggeri utat már ebből a szempontból is. (Ez nem jelenti, hogy Heidegger nem társított más, hasonló tendenciákat ehhez a gondolathoz.)

4.

A reális összefüggés itt azon alapul, hogy Lukács a hamis tudat kategóriáját azért káptelen elemezni, mert összekeveri az eldologiasodás, a tárgyiaság és az elidegenedés fogalmait. Lukács maga is fölismeri ezt, mint már idézett tanulmánya (*Mein Weg zu Marx*) mutatja, az *Ökonomiai-filozófiai kéziratok* elolvasása után. Ez a marxi munka

ugyanis már élesen elválasztotta egymástól a tárgyiasodás, eldologia-sodás és elidegenedés fogalmait, és bírálta összekeverésüket. Lukács azonban minden dologiaságban — tehát nemcsak a felszínes empiriában, hanem az emberi intézmények dologi voltában is — olyan tendenciát lát, mintha itt már közvetlenül elidegenült jelenségekről lenne szó. Nem véletlen tehát, hogy ekkori művének központi kategóriája az eldologiasultság, mellyel szembeállítja a tudatos praxist. Ez Heideggernél továbbfejlődik, nála már az ember teremtette tárgyi világ emberi lehetőségei is homályba merülnek és az ember mint individuum a tőle idegen dologisággal kerül szembe.

Amíg a filozófia nem abból indul ki, hogy megvizsgálja a valóságos munkafolyamatot, melyben az ember és természet valóságos anyagcseréje zajlik le, addig szükségképpen éppen arra a „kettősségre” kényszerül, mely ellen Lukács hadakozik. Kénytelen elszakítva szemlélni egymástól embert és természetet, társadalmat és természeti viszonyokat. Lukács a leghatározottabban tagadja ebben a művében a természet dialektikáját, és a dialektikát csupán a történelmi mozgás sajátjának tartja. S itt nem pusztán a dialektika kérdéséről van szó általában, hanem arról, hogy Lukács számára a természet és a társadalom, ember és objektív dologi világ két teljesen heterogén dolog, vagy pedig e heterogenitást pusztán szubjektíve oldja fel. Ennek következtében nem lehetséges számára a dologiaság valóságos elemzése, nem mutathatja meg, hogy egyszerűen intézmények objektíválódása is — s ez kétségtelen a szubjektív akaratoktól való relatív elszakadással jár —, az emberi társadalom szükségszerű és a fejlődést sok tekintetben előreivő mozzanata. Ennek következtében nem lehet azután a dologi világot tükröző tudat belső ellentmondásait feltárni, és így a tudat egészét Lukács belesüllyeszti — amennyiben ez a dologi világ visszatükrözése — az elidegenedettség módján felfogott hamis tudat kategóriájába.

Az elidegenedés és az eltárgyiasodás közötti különbség evidens. Az objektívizáció a valóságos emberi munka pozitív terméke. Az emberi tervek, szándékok, a tevékenység, a munkatevékenység folytán tárgyi alakot öltenek. Ugyanígy társadalmi intézmények (pártok, klubok stb.) szintén az emberi tevékenység tárgyi alakot öltött termékei. Minthogy azonban Lukács a tárgyi világot a maga praktikus dialektikája szempontjából gyanúsnak tartja, az objektívizáció folyamatát is helytelenül fogja fel. Ezt a folyamatot is negatív jelenségnek tartja az emberi fejlődés és tudat szempontjából. A valóságban az objektívizáció nem elidegenedés. Természetesen a tárgyiasodás talaján és különösen az intézmények dologivá válásának talaján (az exekutívák és a tagság akarata közötti divergencia mutatja ezt időnként) létrejöhét az elidegenedés. De nem feltétlenül jön létre. Azonban Lukácsnak ez a módszere, mely a tárgyi világot, s így a természetet is metafizikusan imerevnek tartja, él mindmáig. Arra, hogy az egzisztenciálfilozófia hogyan indult ki e téren Lukácsból, már az előbbieken utaltunk, s most ezt kiegészítjük azzal, hogy a *Történelem és osztálytudat* nem véletlenül foglal el középponti helyet Lucien Goldmann és Sartre gondolkörében. Sartre nyilván szintén a Lukács megfogalmazta álláspontból indul ki, mikor a *Lét és semmi* elején hangsúlyozza: valóságnak csakis az ember teremtette valóságot tekinti és nem fordít filozófiailag figyelmet a nem ember teremtette valóságra.

Mindezzel nem állítjuk, hogy a dologivá válás nem sokkal negatívabb jelenség, mint az objektívizáció. Az előbbi magának a munkafolyamatnak nem célja közvetlenül, az utóbbi viszont a munkafolyamat közvetlen célja és lényege. A civilizált társadalomban azonban az eldologiasodás szükségyszerű, hiszen az intézmények immanens önmozgása a modern korban szükségképpen eltérést mutat az intézmények tagságának szubjektív szándékaitól. Így tehát a közvetlen demokrácia totális és mindenre kiterjedő lehetőségének megszűnésével az eldologiasodás kiküszöbölhetetlen társadalmi fenoménná vált. (Ez nem annyit jelent, hogy egy-egy üzemszervelet vagy brigád közvetlen demokráciája lehetetlen lenne.)

Az a hegeli és engelsi tétel, mely szerint a megteremtett dolgok teremtetőjüktől független életet kezdenek, a modern korban teljes mértékben igazolódik. Még inkább igazolódik, mint a múltban. S vonatkozik ez nemcsak a technikai fejlődésre, ahol az eltárgyasodott emberi gondolat eszközökbe merevedve beláthatatlan új mozgást kezd. De nem is csak a kapitalizmus gazdasági életére vonatkozik ez, ahol a Balzac *Elvesztett illúzió*kjában ábrázolt váltó önmozgása emberi életet dönt romba. Vonatkozik ez a még oly demokratikus, sőt szocialista intézményekre is, s ezekkel kapcsolatban sem lehet mellőzni a hamis tudat imént jellemzett alapvető szerepét. Így az eldologiasodás annyit jelent, hogy a személyes viszonylatok helyén intézmények és személyek viszonya jelenik meg. Intézmények és személyek viszonya természetesen ismét visszavezethető emberek közötti viszonylatokra, de kétségtelen, messianisztikus illúzió azt himni, hogy az elméleti visszavezetés egyúttal a valóságnak is közvetlenül megfelel. Az eldologiasodás munkaszervezésben, munkafolyamatban éppen úgy fellép, mint egyéb társadalmi intézményekben és folyamatokban, mivel kétségtelen, hogy van differencia a munkafolyamatban részt vevők személyes elképzelése és a munkaszervezés objektív útja között. A francia forradalmi konventtől a bolsevik szakszervezetekig tagadhatatlan, hogy ez az önálló dinamika fellépett. S noha a társadalmilag haladó intézmények nagy részében és szervezési folyamatokban az emberek személyes érdekei és kapcsolatai objektíválódnak, az eldologiasodás mégis elkerülhetetlenné válik.

Mindezzel nem állítjuk azt, hogy az eldologiasodást kritikátlanul kellene kezelni, és kétségtelen, hogy Lukács kritikájában jó adag igazság van. Ugyanis az eldologiasodás tartalmaz negatív vonást. Az eldologiasodás mindenütt kétfős lehetőséget rejt magában. Az egyik lehetőség a dologiság adott lehetőséghez képest gyakorlati feloldása, személyes viszonylatokban. Ez a feloldás nem szünteti meg a dologiságot egészében, hanem pusztán a dologiság személyes viszonylatokká való visszaváltoztatásának tendenciavonalát jelenti. A másik lehetőség viszont — s itt van az eldologiasodás veszélye — a dologiság elidegenedéssé váló éleződése.

Mit jelent az elidegenedés az eldologiasodáshoz képest? Az objektívizációs folyamat megteremti az objektumokat. Az eldologiasodás ezeket az ember által teremtett tárgyakat elszakítja teremtetőjük szubjektív akaratától, az intézményeket relatíve függetlenné teszi a bennük megtestesült társadalmi érdektől. Ha most már ezek az eltérések megmerevednek, teljes mértékben megrögződnek, akkor nemcsak az alkotástól, az alkotó szándéktól eltérő módon is kezdenek funkcionálni az

objektumok, hanem lényegileg az alkotó szándékkal szemben, sőt mi több, magával az alkotóval szemben funkcionálnak. Az elidegenedés jelensége tehát annyit jelent, hogy az ember felett urrá válnak saját teremtményei, mint tőle idegen hatalmak. Így válik a munkásosztály teremtette anyagi gazdagság tőkévé, mely biztosítja a munkásosztály elnyomatását. Tehát a munkásosztály teremtette anyagi javak áruvá változása jelenti e folyamat első két lépését, a tárgygyá és dologgá változást, és az áru dologi jellegéből az áru tőkés felhasználása következtében kifejlődő tőkefelhalmozás az árutőmeg, illetve pénztőmeg tőkévé merevedése az elidegenedés lényege.

Mindez csupán az alapvető jellegzetességeket írja körül, s itt nem akarjuk ezeket a kategóriákat mélyebben tárgyalni. Viszont ez a vázlat azért fontos, mert az eldologiasodás és elidegenedés kategóriáinak elegyítése lehetetlenné teszi a valóság reális és nem utópisztikus felmérését. Maga a valóság produkál ugyanis olyan jelenségeket, amelyekkel kapcsolatosan az említett kategóriák megkülönböztetése nélkül a totalitás válik elemezhetetlenné. Így tehát Lukácsnak az az utópisztikus felfogása, mely a hamis tudat proletár gyakorlatban való feloldásával kapcsolatos, mélyen összefügg azzal, hogy Lukács a dologiságot mint objektív tényt egyszerűen képtelen értékelni. Így mindaz, ami a dologiság kategóriájához tartozik, pusztán negatívummá válik számára — beleértve ebbe a dologiság összes tudati tükrözéseit, pl. a pragmatizmust is —, egyúttal viszont a proletár gyakorlat szerinte, legalábbis akkor, ha a következő láncszemet tudatosan felismerik, a dologiságtól független és hamis tudattól mentes gyakorlat.

Mindez összefügg azzal is, hogy Lukács a természeti valóságot metafizikusnak tartja. A természet magától értetődő módon tárgyi, dologi formában jelenik meg nemcsak az egyes ember, hanem a társadalom előtt is. Mennél objektívebbnek, tárgyibbnak, dologiibbnak látjuk, annál inkább használható fel az ember céljaira. Így a természet az eldologiasodott (vagy eldologiasodásként jellemzett elidegenedett) intézményekkel kerül egy színvonalra Lukácsnál. Ezzel az objektívítás minden fajtája megszűnik gondolatmenetében, legyen az természet vagy az osztálytársadalom létrehozta intézmény, és megmarad a technika, valamint ennél sokkal konkrétebb módon egy messianisztikus voluntarista proletárgyakorlat, mely a valóság demiurgoszává lesz.

Ez természetesen összefügg a bürokrácia gyűlöletével is. Lukács erről így ír: „A modern bürokrácia problémáját ebből az összefüggésből érthetjük meg. A bürokrácia hasonló alkalmazkodást jelent a kapitalista társadalom élet- és munkamódjához és ennek megfelelően az általános ökonomiai és társadalmi feltételekből eredő tudathoz, mint ahogy ezt az egyes üzemi munkákkal kapcsolatban állapítottuk meg.” (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, 110. o.) Itt Lukács szubjektív indítéka a bürokratizmus elleni küzdelem. Ez természetesen helyes, és legalább olyan helyesnek bizonyult ez a Leninnél is jelenlevő tendencia a szociáldemokrata bürokratizmussal szemben, mint később a dogmatista bürokráciával szemben. Azonban a bürokratizmus nem vezethető le az eldologiasodásból, noha gyökerei a társadalmi folyamat ezen etapjába nyúlnak vissza. Ha egy párt nemcsak tagjainak érdekeit és azokat az osztályérdekeket fejezi ki, melyeket kifejezni hivatása, természetesen még mindig teljesítheti feladatát. Ha azonban, mint ezt a szociál-

demokrácia egyes pártjainál tapasztalhatjuk, a pártbürokrácia öncéllá lesz, akkor elidegenedési jelenségről van szó. Mondanunk sem kell, hogy mindazok, akik a fiatal Lukácsból indulnak ki (pl. Lucien Goldmann), éppen az eldologiasodás és elidegenedés összemosására támaszkodnak, és ezen az alapon válnak szkeptikussá mindenféle szervezettel szemben.

Mindez — Lukács eddig említett hibái és erényei — visszavezethető a hegelianus alapkonceptióra. Lukács azért nem ismeri fel a hamis tudat szerepét a hamisítatlan proletánmozgalomban, azért keveri össze az eldologiasodást és az elidegenedést, mert ontológiai és ismeretelméleti alapkonceptiója hegelianus. A hegeli alapon a valóságban a szubjektum és objektum egységét akarja megadni. Hegelnél a szubjektum és objektum egysége annak a következménye volt, hogy a természeti világban csupán a világszellem elidegenedett formáját látta. Hegel szerint a valóságban elidegenedetten megjelenő világszellem nem más, mint a szubjektum átváltozott formája. Az emberi fejlődésben az öntudat haladásában Hegelnél elérkezik az a pont, mikor az emberi szellem a világban önmagára ismer. Így az objektum visszavetül a szubjektív szellembé. Hegelnél a természeti valóság ezért szükségképpen valami tökéletlen és nem kifejlett dolog. Ezért a természetet dialektikátlannak tartja. Legfeljebb a szellem dialektikus árnya vetődik rá a természeti elidegenültségre. De ebből az idealista konstrukcióból az is következik, hogy az egész objektivitás a szellemhez képest elidegenedett. Következésképpen a világszellemhez való viszonyban Hegelnél értelmetlen megkülönböztetni a tárgyiasságot, az eldologiasodást és elidegenedést. A központi kategória az elidegenedés maga. Mi a különbség Lukács és Hegel konstrukciója között? Hegelnél végül is a hegeli filozófia állítja helyre szellem és anyag, szubjektum és objektum, eleve tételezett, de elidegenedétségben elhomályosult egységét. Lukács elveti az idealista konstrukció kiindulópontját. A valóságban nem a szellem elidegenedését látja. Viszont elfogadja a természeti valóság nem dialektikus voltát, törvényszerűségeinek a társadalmiakhoz képest alacsonyabbrendűségét. Ezzel sokkal közvetlenebbül jut a hegeli eredményhez, mivel a dialektikát csak a társadalom vonatkozásában tartja érvényesnek.

5.

Innen következik a második lépés. Ő is kénytelen, azonosítani az objektivitást, elsősorban a dologiságot és az elidegenedést. Minthogy azonban a baloldali etika, valamint a Hegelnél feltétlenül materialisztikusabb szándék következtében tarthatatlan volna az, hogy a szubjektum és objektum azonossága pusztán filozófiai legyen, itt más következtetésre jut. A szubjektum és objektum hegeli teoretikus azonossága helyén, melynek logikája a hegeli rendszeren belül vitathatatlan, új elem jelenik meg. A szubjektum és objektum azonosságát nála a proletariátus forradalmi praxisa jelenti. S hogy lássuk, mennyire nem csupán Lukács álláspontja volt ez, felidézzük Révai Józsefnek *Das Problem der Taktik* című cikkét (1. *Kommunismus* I. 46—49. szám), aki szerint is a proletariátus „a társadalmi fejlődés identikus szubjektum objektuma”.

Nemcsak utópisztikus ez a Lukács és Révai képviselte álláspont, hanem iktáros is. A hegeli filozófia marxista kritikájának ugyanis két sarkalatos pontja van. Az egyik az idealista kiindulópont kritikája. A másik a rendszertan kritikája, mely az előbbivel szorosán összefügg. Ha ugyanis a szubjektum és objektum azonosságát tesszük fel, akkor végtelen fejlődés nem lehetséges, hanem ez lezáródik a hegeli filozófiával. Így a hegeli filozófiában az a dialektika, mely eddig a történelem mozgatójának bizonyult, szubjektum és objektum dialektikája látszattá degradálódik, és végül is teljességgel megszűnik.

Mennyiben vonatkozik ez Lukácsra és a Lukácséval egyívású álláspontokra? Lukács is annyira megy a dialektikában, hogy végül is a dialektikát szünteti meg. Nála a proletariátus mozgalmában esik egybe szubjektum és objektum, de ez nem változtat a fejlődés megszüntetésén, hiszen ha ez az ellentét nem létezik többé, ha ebből következőleg a hamis tudat teljesen megszűnik és az eldologiasodás feloldódik, akkor eljutottunk egy olyan kánaánba, melyhez képest a chiliasmus és a vallásos messianizmus kánaánvilága problémákkal telített világ. S noha Lukácsnak igaza van abban, hogy Lenin a II. Internacionálé teoretikusaival szemben „újra felfedezte a marxizmus praktikus magját” (l. i. m. 216. o.), mégis filozófiájában nem a marxizmus praktikus magva fejlődik ki, hanem az októberi forradalom praxisának félreértett messianisztikus apológiája. Igazolja a szocialista forradalmat, de a későbbi fejlődést nem feltételezi már, legalábbis elvileg, és így Lukácsnál is már megtörtént események ideológiai tükrét kapjuk, mint Hegelnél.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Lukács könyvének ne volnának meg a termékeny, e könyvön túlmutató ellentmondásai. Elég lesz megemlíteni azt, hogy érinti a proletariátus hamis tudatának problémáját is, sőt ennek elemzésére is kísérletet tesz. Ezt a hamis tudatot azonban csupán szociáldemokrata megjelenési formájában képes megérteni, kommunista megjelenési formáját viszont már nem érintheti. Nem érintheti ezt, ugyanis a szubjektum-objektum azonosságáról szóló elmélete a valóságos elemzés elől elzárja a perspektívákat. Egyfelől tehát tételez egy proletariátust, mely telítve van hamis tudati elemekkel, másrészt tételezi ezt az osztályt mint ezektől a praxisban megszabadult osztályt, és így a történelem non plus ultráját. Annyiban túllép Hegelen, amennyiben megállapítja, hogy a tudati torzulás fennállhat a proletariátusnál is, tehát saját korában is. Annyiban azonban visszalép Hegelhez képest, hogy egyszerre tételezi fel a hamis tudatot és a fejlődés csúcsát is. Látható, hogy ebben a messianisztikus szektarianizmus legtömörebb megfogalmazását kapjuk. A proletariátus adott fejlettségét — még ha látja is a szükségszerű torzulások egy részét — Lukács fel akarja stilizálni az abszolút tökéletesség fokára. Filozófiailag, mint Hegelből kritikátlanul kiinduló elgondolásban, itt Lukács ahhoz az abszolútumhoz jut el, melyet ő maga kritizál. A lényegen nem változtat az, hogy Lukácsnál az abszolútum nem az isten, nem is az istenné változtatott ember, mint Feuerbachnál, nem is az istenné mitologizált emberiség, mint a polgári filantrópiában, hanem a hasonlóképpen istenné vagy demiurgosszá mitizált proletariátus. Így Lukács egész vitája az abszolútum ellen, az abszolút és relatív polgári eltorzításai ellen, sőt a feuerbach-i antropológiai felfogás ellen is, egyoldalú. Az osztályt teszi meg azzá az elemmé, ami másutt istenként, „emberiségként” stb. jelentkezett.

A szubjektum-objektum azonossága Lukácsnál nem idealista szándékokból jön létre, de idealista jellegű marad. Jellemző, hogy lét és tudat viszonyáról úgy nyilatkozik, mint Rickert, aki a tudatnak a létből való levezetését megfordított előjelű platonizmusnak tartotta. Az idealizmus és materializmus állítólagos meghaladása a szubjektum és objektum azonossága jegyében Lukácsnál is az abszolútumhoz vezet, ami legjobb jele e meghaladás látszólagosságának, voltaképpeni idealista tartalmának. Igaz, Lukács a proletariátus harcát idealizálja, ez azonban a módszertan idealista jellegén nem változtat. A könyv értéke mégis az, hogy megkísérelte a szociáldemokrata ideológia, a szűk realizmus meghaladását, de ezen értékek ellenére is Lukács élete legelhibázottabb könyvének az előbbiek alapján a *Geschichte und Klassenbewusstseint* kell tartanunk. Ezzel nem állítjuk, hogy a Lukácsot az alacsonyabb elméleti színvonalról kritizálóknak, mint pl. Gyeborinnak és Rudas Lászlónak, teljes mértékben igazuk volt. Kritikájuk relatív jogosultságát azonban az előbbiek bizonyítják. Ezek után Lukács feladata az volt, hogy a zavaros idealizmussal kevert messianisztikus szektariánusságból kivergődjön. Ebből el kellett jutnia a marxista analízis szintjére.

Az etikai baloldaliság lassan tehát kezdte áthatni Lukács ismeretelméletét, de az idealista maradványok újból és újból akadályozták azt, hogy az etikailag megkövetelt és igényelt forradalmiság filozófiájának egészét áthassa. S ismételjük, nemzedéki probléma volt ez. Az imperializmus korának kiábrándultsága, a polgári értelmiség legjobbjait elvezette oda, hogy a proletariátus ügyében vagy legalábbis baloldali népmozgalmak ügyében lássa a kivezető mozzanatot. Igyekezett is azonosulni ez a generáció ezekkel a népmozgalmakkal. De annyira azonnal, annyira hirtelen módon várta a megváltást, annyira nem tudta áttekinteni a fejlődés szükségszerű kerülőútjait, hogy ezeket a népmozgalmakat messianisztikus módon interpretálta. A messianisztikus interpretáció pedig a valóságos nehézségek és kerülőutak, vagyis az objektivitás, mégpedig néha keserű objektivitás mellőzése mindig konzerválja az idealista ismeretelméleti alapokat. Sőt, nemcsak konzerválja, szüli is azokat. A „tökéletesedett bűnösség” imperializmus által teremtett rossz állapotából való kijutás nem elméleti kérdés csupán. Ezt Lukács és nemzedéke helyesen ismerte fel. Nem is néhány év gyakorlatának kérdése, hanem rendkívül szívós, hosszadalmas, kitérőkkel és visszaesésekkel tarkított út. Aki ezt nem veszi figyelembe, utópiát teremt, és az utópiát, a messiásvárást csakis idealista elmélettel támaszthatja alá. Lukács nagy érdeme, hogy ebből a zsákutcából jutott ki a későbbiekben és a valóságos fejlődés buktatóinak és előremutató mozzanatainak dialektikus elemzőjévé vált.

A VISZONYLAGOS VÉGESSÉG

A bűnöző bűntényét termeli, írja egy helyütt Marx, és mindannyiunk nagy elképedésére, roppant lucidul, helyenként úgy érezzük, már-már diadalittas élvezettel, előszámolja mindazt, amit az emberiség a bűnözőnek, ennek a kétségtelenül destruktív elemnek köszönhet. A bűnöző összefogásra készíti az embereket, műszaki találmányokat agyalnak ki ellene, élesíti az eszköket, fellendíti a jogtudományt, fejleszti az erkölcsöket, foglalkoztatja az államgépezetet, egy sereg embernek munkát, kenyeret ad. De sem Marxnak, sem másnak egy pillanatra sem jut eszébe, hogy mindezért az emberiség hálaival tartozik a bűnözőnek, vagy hogy mindarra, ami miatta kifejlődött, az embernek szüksége van, vagy hogy ami neki köszönve fejlődött ki, annak egyedül ő volt az indítéka, nem pedig sok más is: a bűnöző mint negatívum mellett megannyi pozitívum. Nem kell okvetlenül özönvíznek jönnie, hogy az ember megtanuljon hajót ácsolni. A rossz oka lehet a jónak, a hamis az igaznak, sőt együtt is járnak elválaszthatatlanul. Ma már természetesen az is világos, hogy például minden haladás is hanyatlást hoz, még hozzá nem olyan egyszerűen, hogy az új halad, a régi pedig hanyatlik, hanem maga az új, a haladó sem képes mindazt a jót átmenteni önmagába, ami a régiben, a hanyatlóban jónak bizonyult, egyúttal pedig olyan rosszat is hoz magával, ami a régiben, a hanyatlóban meg sem volt. Bloch klasszikus példája: a petróleumlámpa világosabb, mint a gyertya, de büdösebb, s végképp elveszejteti azt a meghittséget, amelyet a gyertya, lángjával, nyújtott. A gyerek emberré „halad” (egyúttal „hanyatlík”), érettebb lesz, de elveszti naiv báját. A haladás nem úgy történik, hogy az új mindig felöleli a túlhaladottnak minden jó összetevőjét, a rosszat meg mindig elhagyja, s ily módon ez majd elvezet egyszer a tiszta tökéletesség birodalmába. A konstitúció természete kizárja ezt. A haladás nem visz mennyországba.

Ezért, ha fel is rójuk valakinek — mint Hermann István Lulkács Györgynek, legjelentősebb, ifjúkori művével kapcsolatban —, hogy tudatfelfogásában „kívül esik látókörén az a probléma is, hogy a hamis tudat adott esetben — nemcsak azért, mert a forradalmi praxisszal véletlenszerűen kapcsolódik össze —, a forradalmi praxison belül rendkívül mély pozitív funkciót tölt be”, aligha gondolhatjuk, hogy erre az akármilyen pozitív hamis tudatra filozófiailag bármit is építeni lehet azon a negatívumon túl, amely természetszerűleg a sajátja, hacsak nem

dialektikus játékot űzünk — s mi tagadás, efféle játékkal a dialektika már nemegyszer meglepte az emberiséget.

A létből levezetett tudat mindig olyan, amilyen; egyaránt magában foglalja az igaz és a hamis tudatot; a tudat, hogy úgy mondjuk, egy osztállyal a hamis tudat felett áll, s ennek összekeverésével, vagy akár enyhe hangsúlyváltással, minden spekuláció, a dialektikus is, olyan fáziskülönbséget teremthet, amelynek köszönve látszatra tetszés szerint mindent el lehet hantolni, de ez az út sehova sem vezet. Minden hangsúlyváltás messzemenő eltolódással jár, s most, noha nagyjából egyetértünk Hermann okos okfejtésével, hipertrofálással vádolva kimutathatnánk, hogy ugyanaz a mű, amely számára Lukács legelhibázottabb alkotása, számunkra nemcsak Lukács legjobb munkája — a legelhibázottabb, alapjaiban, szerintünk *Az ész trónfosztása* —, hanem a marxista filozófia mindmáig legnagyobb alkotása. Efféle hangsúlyeltolódás: igaz például, hogy Lukács összekeverte a tárgyiasulást, elidegenülést fogalmait, de az is igaz, hogy a marxi életmű alapján felismerte az elidegenülés meglétét akkor, amikor nemhogy más marxisták nem tulajdonítottak fontosságot neki, hanem mibenlétét sem ismerték; nagy érdeme ez Lukács művének, még ha tökéletlenül, tévesen is értelmezi az elidegenülést. Egyebek mellett Gyeborin és Rudas Lukács-bírálatában az e terminus köré tömörülő problémák teljes nem ismerése miatt is sziklik klasszisbeli különbségbe Lukács művével szemben. Nemkülönben Lukács tévedése az elidegenedés ügyében érdemileg csak évekkel később, a korai Marx-kézirat előkerülésekor derült ki, nem a korabeli marxisták elemzése mutatott rá a három terminus mibenlétére. A marxista filozófia publicista-feuilletonista jellegéhez és szintjéhez képest — még maga Lenin is itt rekedt meg — félreérthetetlenül ragyogó *filozófia* ez a Lukács-mű.

Elbővelődhethetnének akörül, vajon Lukács csakugyan az abszolútum rangjára emelte-e a proletariátus tudatát, vagy csak — finomabb disztinkcióval — hipertrofálta, vagy vajon az utópia csakugyan Lukács művének *credménye*-e, vagy ellenkezőleg, *kiindulópontja*, folyamatos jegye, docta spese, amely távlatot nyit előttünk a jövő felé praxisunkban, s annak a világnak a léttörvényeit halygatja, amelyből természetesen nem vész ki a hamis tudat, de megszűnik *osztálytudat* lenni, s közösségi tudattá válik; nem lesz konfliktusmentes vég, mennyország, hanem tragikus ellentétei is nem társadalomban, embertől elidegenedett intézményben, hanem közösségben, az ember önmagához tartozó, tárgyiasult teremtményében nyilatkozik meg, amelyben minden reá visszaható csapás és tragédia sajátjaként éri. Föltételezi ez csakugyan ortodox marxi módon annak a világnak a kibontakozását, amelyben majd, drasztikusan szólva, a mindenki szükséglete szerint elve kifejezésre juthat, tehát amelyik világ mentesül azoktól — csak azoktól — a szükségyszerűség-törvényszerűségektől, amelyek a magántulajdon kialakulásától kezdve, a közösség helyébe konstituálódott társadalmakat szorongatja, beleértve a mai szocialistákat is, amelyek csak politikai, nem pedig totális forradalmat hajtottak végre, s hogy ez így van, mutatja egyebek mellett az árutermelés további kényszere is. Ezért feltétlenül vonatkozik rájuk mindaz, amit Hermann például a kommunista hamis tudatról mond, vonatkozik olyan mértékben, amennyiben a tovább élő régi rend függvényeként állnak fenn. Ennek a rendnek a törvényeihez igazodva magának Hermann-nak a vizsgálódásai is e rend keretébe illeszkednek be. Lukács művének

zártága azonban, amelyről Hermann a totalitás kategóriájával, a proletár tudat abszolutizálásával kapcsolatban olyan okosan beszélt — ha a proletár tudat abszolút, akkor vége a fejlődésnek, s a Lukács-mű zárt —, a benne leledző utópia, jövőbe nézés által mégiscsak, igaz, kontroverzian, de megingott: nyílnak látjuk, mert műve nem utópiával zárul, nem bele torkollik, tehát az utópia nem eredmény, hanem kiindulópont.

Előfeltehetnénk azzal, vajon hogyan is fest a taktika, stratégia, végcél, valamint az egyes, különös és általános *analógiája* a „messianizmusra”, az opportunizmusra meg a bürokratizmusra vonatkoztatva, s bátran firtathatnánk, hogy Lukács esetében, amikor azt mondja, „*mozgalom* és végcél között lényeges különbség nincsen”, vajon ez „a végcélhoz közvetlenül kapcsolódó stratégiát” jelenti-e, viszont mikor Bernstein azt mondja, „a *mozgalom* minden, a végcél pedig semmi”, vajon ezúttal a *mozgalom* csakugyan úgy értendő-e, hogy „a taktika, az egyes cselekvés, a tények jelentik a lényegét”? Vajon a *mozgalom* itt taktika, ott stratégia? Úgy véljük — az analógiát mellőzve —, hogy Lukácsnál a mozgalom mint *taktikus* stratégia csatlakozik a végcélhoz. Ezt a végcél azonban terminusként nagy fenntartással kell fogadnunk, mert a taktika és a stratégia folyamatjellegével szemben kiáltoan statikus, és ilyenképpen semmiféle utópiával, docta spesszel, nyílt jövő felé fordulással össze nem köthető. A végcél voltaképpen nyomban az eschatológiát, a teodiceát, a modern filozófia nevezetes teológiai örökségét idézi, s inkább tartozik a bürokratizmus — kivált Sztálin — (kelléktárához, amelyet egyféle tétélezett predesztinációs-megváltásos lényeg hatja át — s a magunk részéről inkább neveznénk messianizmusnak, mint Lukács utópizmusát.

Véleményünk szerint a sztálini bürokratizmus nem az egyes taktikai mozzanatokkal állítja közvetlen kapcsolatba a végcélal, nem a taktikát emeli a végcél szintjére, hanem fordítva, számára csakis praktikizmus létezik, s ez a lehetőséghez viszonyítva a legképtelenebbül kanyarog — még a taktika rangját is kénytelenek vagyunk megtagadni tőle —, s a végcél szállítását le folyton e praktikizmus minden megnyilatkozásának, tettének szintjére. A bürokratizmus számára ugyanis a végcél egyszer s mindenkorra adva van, a megváltás távoli kinyilatkoztatásaként, végtelenül leegyszerűsítve, kátészerűen. A sztálini bürokratizmus szemében a taktikának semmiféle viszonylatban nem kell lennie a végcélal; aki a végcél, a megváltás, a káté hordozója, tehet, amit akar, tette megszenteltetést nyer a megváltás „birtoklása” által. A végcél ilyen kezelése jól ismert a teológiából; s úgy véljük, Sztálin esetében nagy szerepet játszott a pravoszláv teológia teóriaellenessége, mély elmerülése a hipertrofált pragmatizmusban. Ez a megkövesedett pragmatizmus a megváltást voltaképpen végtelenül, elérhetetlenül messze látja, ezért stratégiát, taktikát reménytelenül elégtelennek talál s mellőzhetőnek tart, mert a kitartást a távoli megváltásig — a végcélig — csak oly módon véli elképzelhetőnek, ha a megváltást a praktikizmus minden tétébe belevetítve folyton már holnap elérhetőnek tünteti fel, meglóbálva azt, mint a számár előtt a szénacsóvát, amely után az állat folyton fut, noha saját maga hordja. S a megváltás folytonos elnapolását megint csak tetszés szerint választott akadályok közbejöttével indokolja, amely semmi más, mint a sátán, a gonosz műve, s ezt kegyetlenül irtani kell,

bármiféle áldozatokkal járjon — és a predesztinációban rendületlenül hiva járulnak e gyakorlat művelői az Isten, a Történelem vagy a Haladás mint abszolútum ítélőszéke elé, amelytől a végcél tudását kinyilatkoztatásként kapták: ők, a kiválasztottak.

Elég bepillantánunk Leszek Kolakowski ragyogó esszéjébe, amely korunk bölcséletének teológiai örökségét veszi számba, hogy megvilágosodjon mindez, s hogy kiderüljön az is, voltaképpen mélyen egyetértünk Hermann Lukács-bírálatával, összképünket azonban nűánszbeli különbségek alaposan megváltoztatják. Említettük már a végcél és az abszolútumot. A végcél, akárhogy is, maga Hermann is tételezi, amikor az általánossal állítja párhuzamba. A végcél, bárhogyan is fogjuk fel, menthetetlenül egyféle abszolútummal jár, s felveti a teleológia, az eschatológia és a teodicea réges-régi kérdéseit, modern formában: vajon a Történelem vagy a Haladás meghatározott *irányban* halad-e, s ha igen, tehát *értelmes-e* ez a haladás, tekintet nélkül arra, hogy tudjuk-e a végét vagy sem, esetleg éppenséggel felismerjük, hogy végtelen, tehát az a vége, hogy végtelen.

„Az eschatológiába és a teodiceába vetett hit egyaránt kísérlet arra, hogy életünk önnönmagán kívül nyerjen olyan támaszt és igazolást, amely az abszolútum jellegét viseli, tehát olyan valóságot nyerjen, amely minden más valóságnak értelmet és értelmességet ad, miközben neki magának nincs szüksége semmi olyan interpretációra, amely őt valami máshoz kötné. Az abszolútum legtöbbnyire azáltal válik morális támasszá, hogy metafizikus támasz; azáltal, hogy a világ metafizikus konstrukciójában egyes dolgok az abszolútum manifesztálójaként vagy annak részeként lépnek fel és csak ilyen jellegükben foghatók fel”, írja Kolakowski.

Ha azt mondjuk, hogy a Történelem meghatározott irányban halad s tudjuk a végcélját, akkor az abszolútum helyére ültettük, értelmet tulajdonítunk neki, s ennek keretében a mindennapi emberi cselekvés, a kín, a szenvedés és az áldozat is viszonylagos értelmet nyer: itt az eschatológia és teodicea világa. Aki azt állítja, hogy *valami* meghatározott irányban halad, annak előbb tételeznie kell ennek a haladásnak a törvényeit. Aki azt állítja, hogy ismeri a Haladásnak, a Természettnek, a Történelemnek, a Valóságnak a törvényeit, vajon nem azt állítja-e, hogy ezek a törvények, Kolakowski szavaival, egy „abszolútum manifesztálói”, s legyenek ezek a törvények akár a dialektikus és történelmi materializmus konkrét analízisének törvényei, vajon egyúttal nem tételezte-e, ha már magának a Valóságnak a törvényei, e világ „mozgásirányát”, még ha azt állítja is, hogy statikus, vagy körforgásos, vagy spirális formájú, vajon nem tételezte-e értelmét, még ha le is vezet, hogy értelmetlen, vajon nem tételezte-e végcélját, még ha végtelenként nevezi is meg, s vajon nem tételezte-e abszolútumként azt a valamit, amiből a törvényei fakadnak, s amihez igazodva ezek a törvények, megnevezhetetlenül is, mindent mérnek, tagadja közben bármiképpen is az abszolútumot. Tételezésével pedig a taktika és a stratégia, ezek a hadtudományi terminusok, voltaképpen azon a szinten jelennek meg, mint a teológiában az eschatológia és a teodicea, nem pedig az egyes és különös szintjén — s jellemző, hogy nincs rá korszerű filozófiai terminusunk.

Az abszolútum tételezése egyúttal a vég meghatározását is jelenti;

az a filozófia tehát, amelyik olyan törvényszerűségeket vél felismerni, amelyek kizárják a véget, nem tételezhet abszolútumot. A dialektikus materializmus ambíciója szerint, a természet és a társadalom haladásának véget nem ismerő törvényeit tárja fel, de kérdés, *nem tételeződnek-e maguk ezek a véget nem ismerő törvények abszolútumként pusztán a módszer, az eszköz szintjén*, az új kor különös szellemében, ahol a célok sorban eszközzé silányulnak, az eszközök viszont rejtve a cél rangjára emelkednek.

Vajon a dialektikus materializmus nem bújik-e ki ily módon csupán látszólagosan — az abszolútum tételezése alól? A marxizmusban mindmáig élénk vita folyik a természet dialektikájáról, s véleményünk szerint ez a vita épp az abszolútum tételezése körül forog: vajon a természet, társadalom, történelem, az egész kozmosz egyazon törvényekhez, a dialektikus materializmus törvényeihez igazodik-e, s hallgatólagosan tételezzük-e azt, ami e törvények mögött rejlik — a törvények „az abszolútum manifesztálói” —, vagy pedig elvetni a természet dialektikáját, s a Történelmet tételezni abszolútumként, mint Sartre, vagy a Proletár Tudatot, mint Lukács, vagy egyebet, ami e törvényekből egyáltalán adódhat. Hiszen tudott dolog, hogy a természet dialektikájának bizonyításakor nehézségek merülnek fel.

Lényegében ez a különbség Hermann és Lukács között is, ez Lukács-bírálatának kerete és korlátja — s egyúttal ez magyarázza meg azt is, milyen értelemben méltányoljuk például azt az észrevételét — s mindazt, ami ebből fakad —, hogy Lukács abszolutizálta a proletár tudatot. Ez magyarázza azt is, miért és miképp képzeljük el a marxizmust meglehetősen széles mederben, amelynek végre el kell készíteni tipológiáját, hiszen Marx művéből több út vezet, lévén a marxi filozófia csupán Marxé, a marxista viszont tanítványaié, akik közül, mert a világ haladása nyomot hagyott művükön, egyik sem követelheti magának — teológiai hagyomány szellemében — az egyetlen és igaz tanítvány rangját. Pedig még ez a szellem is ott kísért a marxista filozófiában: az igaz tanítványok póza, akik megállapítják, hogy a többieknek csak futó érintkezési pontjuk van a tudás forrásaként felfogott mesterrel.

A fentiek mellett még ezzel a magyarázattal tartozunk: egyetértünk Kolakowskival, amikor így ír: „Az a filozófia, amely igyekszik megszabadulni minden abszolútumtól és amely nem rendelkezik a végesség távlatával, a dolog természeténél fogva nem lehet homogén építmény, mert nincsen alapzata és nem kíván fedelet húzni maga fölé. Az ilyen filozófia a meglevő építmények aláásója és a felrakott fedelek rombolója.” Voltaképpen minden életképes filozófia tételezi önmaga viszonylagos végességét, tehát az abszolútumot is, s ezzel a korábbi filozófiák sorsát szánja magának. „Tehát tudomásunk szerint — írja Kolakowski —, nincsenek olyan abszolút rugalmas végleges módszerek, amelyeket a történelem ki ne kezdene. Csak olyan módszereket ismerünk, amelyek kizárólag annak köszönhetik kivételesen tartós vitalitásukat, hogy sikerült megteremteniük az eszközöket, amelyek segítségével őket is bírálni lehet, noha elsődleges formulációikban bizonyos dogmatikus tételek vagy az abszolútumba vetett hit is megtalálható.”

Ilyen a marxizmus is: távlatát nézve még gyerekcipőben jár.

A TARTOZÁS

Különös korjelenség: az átlagember, aki egészen beleszédült abba, hogy a demokratikus világban mindenről véleményt formálhat. A közéletben mindenki hozzá fordul, érte és a nevében cselekszik, körüludvarolja, bálványt csinál belőle. Végül az átlagember azt hiszi, ha már szavazógépezetként nagy befolyása van, az egész világ is az övé, minden az ő akaratán múlik, ítélni elevenek és holtak felett, kívánsága szent és sérthetetlen, s nemcsak mint a középszerűek *tömegének*, hanem mint középszerű *egyednek* is ugyanolyan súllyal esik a latba minden megnyilatkozása. A középszerű mindig a maga fajtájának, prototípusának szerepében tetszeleg.

Egy orosznak dicsérjük Solohovot. Elégedetten bólogat, s olyan képet vág, mintha neki magának is része lenne abban, amit Solohov alkotott. Aztán kiböki: „Mi minden lehetőséget megadunk íróinknak, hogy alkotassanak.” Ahá, villan át az eszünkön, innen a juss, hogy osztozzon az érdemben: mindent megadunk neki, csak írnia kell. S ez a *csak* mögött, leplezetten, tudat alatt, ez áll: nem is olyan rendkívüli érdem, ha műveket alkot, ellenkezőleg, ez természetes, mert *tud* írni. Aztán szigorú arccal azt mondja az emberünk: „De azt semmiképpen sem bocsáthatjuk meg Solohovnak, hogy olyan keveset ír, s már évek óta semmit.”

Mintha csak egy rosszul tejelő tehenére panaszkodna, amely egyszer, igen, rekordot tejtelt, s természetesen büszkélkedhet vele az ember, de mégis minden oka megvan a felháborodásra: hiszen megdönthetetlenül bebizonyította, hogy tud, s mégse tejt. Ha nem tudna, egy szót se szólna az ember. Hagyná, hadd szédelegjen a többi átlagossal.

Még csak föl sem ködlik emberünkben, hogy az égvilágon semmi megbocsátanivalója nincs Solohovnak; legfeljebb hálálkodhat neki, hogy egyszer, bármikor, alkotott egy olyan művet, amely közkinccs, az egész emberiségé. Egyszer, amikor éppen kedve szottyant rá. Viszont nyilván határtalanul megbotránkozna, ha Solohov egyszer elébe állna, s ezt mondaná neki: „Én már megalkottam a magam művét, de nem tudom megbocsátani neked, hogy személy szerint te még mindig nem alkottál egy művet, s már eljár feletted az idő. Csak henység és tenyészel.”

Mélységesen megsértődne e szavakra, mert valójában más fajhoz tartozónak tekinti Solohovot. *Tudja*, hogy Solohov *különb* tőle. *Különb*: ennek a szónak azonban az ő fejében magasztos értelme, de gyakorlatilag alantas jelentése van. Mert éppen azt képtelen felfogni, hogy Solohov mégiscsak *egyenrangú* vele: semmit sem kérhet számon tőle, hiszen Solohov semmivel sem *tartozik* neki.

Így aztán elérkezett az idő, hogy a kiválóak eltűnődjenek: mi volna, ha végre emancipálódnának?

A RÉSZEK

E. Fehér Pál szemlátomást azok közé az emberek közé tartozik, akik, ha fejükre olvasnak valamit, dühbe gurulnak. Az érvek súlya azonban nem attól függ, ki milyen hangosan vagy szenvedélyesen durrogatja petárdáit. Naphosszat elmélkedhetünk ilyen vagy olyan irodalompoliti-

kai kérdésekről, s közben akár épületes megállapításokra is juthatunk, egy antológiászerkesztő esetében azonban, végtére is, az a fontos, vajon ismeri-e vagy sem azt az anyagot, amelyet szerkeszt: a magyar költészetet. Ha E. Fehér Pál olyan jól ismeri a szovjet prózairodalmat, hogy magabiztosan állíthatja: a *Híd* fehérgárdista (de szovjet!) prózát közöl, akkor bizonyára elvárhatjuk, hogy a jugoszláviai magyar költészetet is legalább olyan jól ismerje, ha már arra vállalkozott, hogy magyar költészeti antológiát szerkesszen.

És itt nincs kilbúvó. Ha úgy véli, hogy az általa felölelendő anyagnak, nevezetesen a magyar költészetnek egy részét még nem értékelték ki megbízhatóan — esetünkben a jugoszláviait —, akkor nincs más hátra, mint hogy saját maga elolvassa, hozzávetőlegesen kiértékelje, s kiválogassa az antologikus darabokat. Csak azokat — s ehhez nem keltenek monográfiák. Így kell tennie annál inkább, mert nem hozzáférhetetlen anyagról van szó, s nem is beláthatatlanról. Világszerte naponta jelennek meg antológiák, amelyeket így szerkesztenek. Itt nálunk is olykor.

Felróni, hogy a jugoszláviai magyar kritika mindmáig nem jelölte ki költőink helyét, komolytalan dolog, részben azért, mert ezzel azt jelenti be, hogy költészetünket csak akkor hajlandó figyelembe venni, ha kritikánk szolgáltatást végez neki, részben pedig azért, mert ez a kritika sohasem fogja egyetlen költőnek sem félreérthetetlenül kijelölni a helyét: nem sakkjátszmáról van szó. Ahány értékelés, annyi értékrend. Akár tüstént elkezdhetnénk a nagy vitát: Petőfi vagy Arany?

Hasonlóképpen állunk jugoszláviai magyar költőinkkel — s ennyiben nem vádolhatja E. Fehér Pál kritikánkat —: az nem kétséges, hogy kik a legjelesebb költők, csak az, ki kicsodát mennyire értékelt. De foglal kozzon a jugoszláviai magyar kritika, amivel akar, rájön fel E. Fehér Pál ennek a kritikának olyan mulasztásokat, amilyenekre kedve szottyan, végtére is neki nem a kritikát, hanem a költészetet kellett számba vennie, s ez a költészet van, még ha — tegyük fel — nincs is kritikája. Ennyit arról, mit mulasztott el E. Fehér Pál. Igen egyszerűen: hiányzott a teljes anyagismeret. Meg kell szokni, hogy a magyar irodalom nem *egy* ország irodalma. S ez nem is olyan kis dolog.

De nem ártana néhány szót ejteni ettől fontosabb dolgokról is, például arról a — ki tudja, honnan származó — botor felfogásról, amely szerint mindenkinek *adva van* a feladata, tessék mindenekelőtt azzal foglalkoznia, s ne vesztegesse az idejét olyasmivel, ami másra tartozik, ergo: amit más tőle *jobban tud*. Néha már-már az az érzésünk, sokan úgy vélik, az is *adva van*, hogy valaki valamit *eleve* jobban tud. E képtelen munkamegosztás szerint például a jugoszláviai magyarságnak, kultúrájának, irodalmának, kritikájának az az elsődleges feladata, hogy híd legyen a délszláv és a magyar nemzetek között — minden szinten és minden területeken át —, amelyen aztán ezek a nemzetek nagy megértésben menetelnek majd ide-oda. Emellett még az a feladata, hogy saját alkotásaival foglal kozzon. Ez a koncepció örök időkre regionális kulturális életre kárhozhatná a jugoszláviai magyarságot, azonkívül kultúrája csak grammati jellegű lehetne, hiszen voltaképpen az lenne a dolga, hogy az északi és a déli „nagykulturákat” fogyassza és eméssze.

Ez a koncepció nem hajlandó tudomásul venni, hogy magyar nemzet csak egy van, s annak részei, mintegy harmada, más országokban és társadalmi közösségekben lelték meg hazájukat, s ott teljes mértékben magukra találva, magát a magyar kultúrát művelik, a magyar irodalmat alkotják. Egyszer már leírtuk: a kultúra, az irodalom nem olyan dolog, mint a kenyér, amelyből az ember leszelhet egy szeletet és magával viheti. A nemzet részei nemcsak regionális kultúrák hordozói, hanem az egésznek is letéteményesei, és fordítva, a nemzet egyetlen része sem képzelheti magáról, hogy az ő műve teszi az egészet, ő a hagyomány letéteményese és a haladás megszabója, a többi pedig csupán járulékosan csügg rajta.

A magyar irodalmat öt országban, kompakt népcsoportok körében művelik, azonkívül pedig Keleten is, Nyugaton is sok író szórványosan. Természetesen ezek az irodalmak az illető társadalmi közösségek, országok kultúrkincséhez is tartoznak, szellemiségükben nagyon különbözőek, de magyar irodalom csak egy van, s tudomásul kell venni, hogy ennek az irodalomnak Budapest csak egyik — bár igen fontos, nyilván legfontosabb — központja. Sem a nemzetnek, sem irodalmának léte már régóta nem függ Budapest sorsától, sőt meg kell érteni, hogy az az irodalom, amelyet Magyarországon művelnek, éppúgy csak szín az egyetemes magyar irodalomban — ha a legmarkánsabb szín is —, mint a romániai — ha már a magyar irodalom egészét nézzük. Úgy véljük, rég eljárt már az az idő, amikor a magyar irodalmat csak Budapest tette, s a többit egyszerűen csatlósának tekinthettük.

Ilyen körülmények között az egyetemes magyar irodalom egyetlen része sem sajátíthatja ki magának a jogot és kötelességet, hogy a magyar irodalom egészét képviselje. Ezt csak önkényeskedés árán teheti. Antológiát természetesen ki-ki olyant adhat ki, amilyent akar, nevével fémjelezheti is, de ha kizárólag olyan elvek szerint állítja össze, amelyek csak a magyar irodalom egyik-másik részében uralkodnak, akkor az antológia nyilván nem tarthat igényt arra, hogy az egyetemes magyar költészet antológiájának tekintsük. Ha egyetemes antológiát kívánunk kiadni, akkor előbb nyilván mindannyiunk számára elég rugalmas elvekben, tág keretekben kell megállapodnunk. Amögött, amit Tonma és E. Fehér Pál az irodalompolitika ügyében egymásnak szemére vetettek, ez a probléma rejlik — anélkül, hogy észrevették volna.

Mert nyilván nem véletlen, hogy a *Híd* éppen azokat a magyar költőket közli, akiket közöl — nem épp a nevekre, hanem a tendenciára gondolok —, s talán az sem véletlen, hogy a jugoszláviai kritika nem a saját költőinek legalaposabb tanulmányozását találta — nyilván ösztönösen — legsürgetőbb feladatának, hanem elsősorban néhány irodalomelméleti kérdés megbolygatását és azoknak a legjelentősebb magyar költőknek a méltatását, újraértékelését, akiknek igazi értékeit rejtve látta. Éppily világos, hogy E. Fehér Pál csupán azért nem talál jeles magyar költőt Jugoszláviában, mert a költészetéről alkotott felfogása ellenkezik azzal, ahogyan költőink általában a költészetet felfogják s ahogyan alkotnak. Semmi értelme azzal példalóznia, hogy Fábry kemény bírálata után a csehszlovákiai magyar költészetben tisztulási folyamat indult meg; véleményünk szerint a jugoszláviai magyar kritika pár évvel ezelőtt, ha kurtán-furcsán is, de sokkal mélyebben számolt le saját költészetének fogyatékoságaival, mint akár a

csehszlovákiai, akár a magyarországi, csak éppen más irányt vett, mint amilyent E. Fehér Pál sürgetne, s ezért is gondolja, hogy ez a leszámolás — micsoda barbár szó! — késik. Antológiájában tucatjával szerepelnek költők, akik között Gál Lászlónak, Ács Károlynak, Fehér Ferencnek, Pap Józsefnek megvan a jól kiérdemelt helyük. Hasonlóképpen, aki Cselényi Lászlónak vagy Buda Ferencnek helyet talált — hadd említsünk olyan neveket, akiket mi is becsülünk —, az nem fedkezhet meg Domonkos Istvánról, Fehér Kálmánról, Tolnai Ottóról meg Torok Csabáról és Brasnyó Istvánról sem. Üres frázis, hogy a jugoszláviai magyar irodalomban az esszé messze kimagaslik, viszont a költészet és a széppróza elmaradott; szerencse, hogy senki sem készíti magyar esszé-antológiát. A magyar költészet nagy átlagára éppúgy rámondhatjuk, hogy elmaradott, s ez szemlátomást kicsit sem zavarta E. Fehér Pált: ezt az elmaradott költészetet bőségesen közölte antológiájában. Hasonlóképpen, a magyar széppróza sem jeleskedik lélegzetelállítón, s enyhén szólva nagyzolásnak tűnik, ha valaki elsiklik olyan egyéniségek felett, mint Szirmai Károly, Herceg János, Majtényi Mihály, Németh István, Deák Ferenc, Varga Zoltán, Tolnai Otto s mások. Nem az a fontos, hogy E. Fehér Pál vagy bárki más egészen másként ítéli meg mindegyikük munkásságát, mint bárki közülünk, a lényeg az, hogy ki-ki bárki munkásságát megítélhesse, de ki-ki művekké és irodalomfelfogással perlekedjen, ne pedig irodalompolitikával.

AZ UTÓPIA FILOZÓFIÁJA ÉS A FILOZÓFIA UTÓPIÁJA

Ernst Bloch: *Tübingenski uvod u filozofiju*. Nolit, Beograd, 1966.

Ernst Bloch napjaink egyik legeredetibb és mondhatnánk leg-filozofikusabb marxistája. Azzá teszi a marxizmus filozófiai hagyományaihoz és forrásaihoz — elsősorban Hegelhez — való alkotó viszonya, amely a megértés és továbbfejlesztés magas fokát hozza létre. Másrészt azzá teszi vezérelve: aki túl sokat bólogat, gyorsan elalszik. Ezért nem ismer olyan igazságot, megszentelt tételt, amelyre csak bölintani kell, munkásságának hajtóereje a szenvedélyes újrakezdés, az új, sablon nélküli, eredeti és — kissé furcsa, de találó jelzőt használva — erős válaszok keresése. Ez teszi lehetővé számára, hogy a sokáig elfelejtett vagy dogmává merevített marxista filozófiát ismét élő, izgató gondolattá formálja, amely kilép a tankönyvekből, a sablonok közül, és az lesz, ami a filozófia mindig volt, éppúgy, mint az irodalom, az élet és a világ értelmének szenvedélyes keresése. S ebben a keresésben Bloch éppúgy felhasználja a modern fizikát, mint a modern művészeteket (ez különbözteti meg, mondjuk, Lukácstól, akire ebben a könyvében néhány bíráló megjegyzést tesz, aki értetlenül, vagy éppen elítélően, rosszalóan, az ész trónfosztását, a klasszikus realizmus értékeinek felbomlását sajnálva áll szemben a modern irodalommal).

A Nolit kiadásában most megjelent könyv Bloch filozófiáját foglalja össze, és a nálunk már kiadott másik művével együtt (*Subjekt-objekt*, 1959) teljes képet ad egy eredeti gondolkodó tanításáról. Ennek a tanításnak két lényeges komponense van. Egyik az, hogy a marxista irodalomban kevesen értették meg olyan mélyen, annyira akciót sürgetően, gondolatot szülően Marx tanításának vezérfonalát: a filozófusok eddig csak különbözőképpen magyarázták a világot, holott a lényeg az, hogy a világot meg kell változtatni. Ehhez kapcsolódik a másik: a világ megváltoztatása és a problémáknak ebből a szempontból való felvetése nem teszi pusztá intellektuális kalanddá a filozófiát — bár a kérdések felvetésének eredetisége olyan intellektuális kaland

Blochnál, milyen kaland, ismeretlen veszélyekkel és szépségekkel teli gondolatóceánokra merészkedés a sartré-i filozófia és általában a jelen és múlt nagy gondolkodóinak filozófiája —, hanem a legszorosabban összekapcsolja a harccal, az élet értelmével, amit csak ez a harc adhat meg, amely minden nagy gondolkodó — filozófus, író, költő — művének lényege, de minden ember mindennapos problémája is.

Az ilyen komponensekből felépülő filozófia kifejtésének útjамódja a lehető legaktívabb viszony a világhoz. A világ megváltoztatásának gondolata a legapróbb pórusokig átitaja ezt a blochi filozófiát. Ezért tagad minden sablont, minden automatikus fejlődést, mindent előre eldöntő törvényszerűséget, a világot embertől elválasztó fatalizmust és gazdasági determinizmust, ezzel a jelszóval: „Milyen egyszerű lenne a világ, ha a dolgok simán erednének egymásból”. De az automatizmus, a fejlődés egymást követő fokainak elkerülhetetlen és automatikus egymásra következésének elvetése nem teszi álmodozássá, hisz a világ megváltoztatása nemcsak akkor elképzelhetetlen, ha azt hisszük, hogy megváltozhatatlan — vagy ami ugyanaz: magától változik —, hanem akkor is, ha elfeledkezünk róla, ha a reális világot valami képzelt világgal cseréljük fel, ahol az ember teljesen szabad. A világ kész tényeinek elfogadásával és a kötöttségek álmodozó semmübevételével — amelynek halványabb vagy erősebb nyomai megtalálhatók a praxis filozófiájának különféle változatában — Bloch szembehelyezi a marxista filozófia legfőbb vívmányát, a szabadság és kötöttség dialektikáját.

Ez teszi számára lehetővé egyrészt a felépítmény rehabilitálását a dogmatikus és mechanisztikus gazdasági determinizmussal szemben és a minőség rehabilitálását a lassú mennyiségi változások automatizmusával szemben, ami megkönnyíti a dialektikus materializmus és marxi történelemszemlélet megtisztítását és a vele kapcsolatos kérdések újrafogalmazását. Másrészt lehetővé teszi számára a leszámolást az annyira ismert végletekkel. Egyfelől az abszurdum camus-i filozófiája, amely szerint nincs egy igazság, hanem számtalan igazság van, a világ az egyes tárgyak összefüggéstelen halmaza; a másik oldalon a hegeli pánlogika, amely szerint a világ tökéletes, teljes harmónia, összefüggés, hogy a dolgok automatikusan következzenek egymásból. Egyfelől a mindent tagadó nihilizmus, és a másik oldalon a mindent biztosra vevő fatalisztikus optimizmus. Mindkét véglet nélkülünk képzel el a világot, passzív megfigyeléssé teszi a filozófiát, ami még szembetűnőbb a harmadik végletpárnál. Az egyik oldalon a csak a jellel törődő ember, aki szerint miért törnén én magam azért, hogy mondjuk a harminckettedik században dúskáljanak az élvezetekben; a másik oldalon a jellel egyáltalán nem törődő ember, aki szerint a jövő valami önmagától bekövetkező folyamat eredményeként automatikusan beköszönt, nem lényeges tehát, mi történik a jelenben.

A végletek áthidalásának eszköze Blochnál a konkrét utópia, amely az ő meghatározásában „a tökéletes nem létező jelenléte a tökéletlenségben, hogy a nem tökéletes egyáltalán fájdalom és ser-

„kentés lehessen”. Ez az utópia tehát nem más, mint a ma tevékenységre, szembeszállásra, harcra serkentő elképzelése a jövőről, amely semmiképpen sem determinált, semmiképpen sem előre eldöntött, önmagától bekövetkező, amelynek még magának is igazolnia kell önmagát, de éppen azzal lesz hajtóerő, mert nélkülünk nem valósul meg, mert az alapot adja a ma tényeibe való beleenyugvás helyett a jobbra, többre, tökéletesebbre törekvésnek, a változásért folyó harc hajtóerejének. E nélkül az utópia nélkül — szerinte — nem lett volna múlt, történelem, mert e nélkül az ember elveszett volna a természet adott világában, és nem lenne jövő, reális emberi haladás, a hétköznapiakon felül emelkedő cél, hisz „a szabadság birodalma nem köszönt be a börtön szalmazsákjának fokozatos javulásával”.

Ez a konkrét utópia tehát Blochnál egyrészt a szabadság és kötöttség dialektikája, amely döntően befolyásolja a filozófia álláspontját szinte valamennyi kérdésben, a társadalmi fejlődéstől az objektív-szubjektív, abszolút-relatív igazság problémájáig. Ebben a konkrét utópiában ugyanis a társadalmi fejlődést illetően benne van, hogy a jövő nem önmagától, biztosan, automatikusan beköszöntő valami — ez az utópisztikus jelleg benne —, de az is, hogy alapot, reményt, távlatot ad a harchoz a mába való beleenyugvás helyett — ez a konkrét jelleg benne. Az igazságot illetően pedig benne van, hogy a világban nem tények, hanem csakis folyamatok vannak, ezért az igazság nem is lehet a ma ténye, hanem csakis a továbbmutató, jövő felé mutató irányzat, és ugyanakkor — a mechanisztikus kontemplatív materializmussal szemben — a világ nem megismerhető, hanem megismerhetővé tehető, éppen a jövő felé hajtó konkrét utópia segítségével. Másrészt ez a konkrét utópia az élet értelme, mint „remény a közeli célokkal a távoli célban, vagy komoly esetekben a távoli céllal is a közeli célban”, mint eszköz, amellyel kiemelkedhetünk a szürke hétköznapiokból, mint cél, amelyért élni, harcolni érdemes, mint az apróságokban elvesző tevékenységet kitöltő, tartalommal telítő eszme, mint egyedül lehetséges, következetesen végiggondolt életforma, amely megakadályozza, hogy elveszünk a jelen biológiailag is lezárt pillanatában, de azt is, hogy a túlvilág vagy az azzal felérő messzi jövőbe tett, a jelentől teljesen elszakított új társadalom elképzelésében keressünk vigaszt.

Így lesz Bloch tanítása tényleg a világ megváltoztatásának filozófiája. Ezért nem értek egyet Danilo Pejovićtyal, aki az előszóban ezt a legfőbb — majdnem egyetlen — kifogást emeli Bloch ellen: „Ami még veszélyesebb, sehol sem kísérli meg, hogy komolyan felvesse a filozófia mint metafizika korlátoltságának kérdését, egybekapcsolódását az elidegenedés lényegével, tehát az egész eddigi történelemmel, és hogy megmutassa: miért kell a mai gondolatnak átnőni a filozófia mint dialektika és metafizika keretein, hogy egy más világ körvonalait keresse.” Az a meggyőződésem ugyanis, hogy a blochi megoldás közelebb áll ahhoz a marxi gondolathoz, hogy a világot nem magyarázni kell, hanem megváltoztatni, mint Pejović elmékedése arról, hogy a dialektika

eltűnik a jövő társadalmában, vagy akár Gajo Petrovićé arról, hogy már most a naturalizmus-humanizmussal kell fölcserélni, sőt mint Sartre-é arról, hogy a jövő társadalmából a marxizmus tűnik el.

(b-t)

FIGYELŐ

Amikor Bori Imre a Magyar Szó Kilátójában elindította cikksorozatát a jugoszláviai magyar irodalom értékeiről, talán az volt a szándéka, hogy ezekben a válságos időkben, amikor minden mérték bizonytalanná válik, rámutasson arra, ami irodalmunkban maradandó. Biztos vagyok benne, hogy feltett szándékánál többet tett: végleg és cáfolhatatlanul kijelölte azokat a műveket, melyek a jugoszláviai magyar irodalom klasszikusainak számítanak. Majtényi Mihály Garabonciása, Herceg János Ég és föld című regénye, Sinkó Ervin Optimistái, Szirmai Károly elbeszélései, Gál László versei és Debreczeni József regénye, a Hideg krematórium, kétségtelenül irodalmunk élvonalába tartoznak. Ezek azok a művek, melyekkel elfoglalhatjuk helyünket egy tágabb közösségben, ezek azok a művek, melyekkel mindenütt kiállhatunk. Némelyik közülük már át is törte a nyelvi határokat, mások országhatárokon haladtak túl, s mint a jugoszláviai magyar irodalom klasszikusai irodalmak között a hidat, a kézfogást is jelentik.

S még valamit meg kell jegyezni ez alkalommal: nem olyan fiatal ez az irodalom, hogy még ne lehessenek klasszikusai, de elég fiatal ahhoz, hogy újabb klasszikusokkal gazdagodjék, s elég életerős, hogy a klasszikusok jelenléte ne merevítse meg, hogy ne állapodjék meg öntelten és bálványokat bámulva.

*

Nyolchónapos szünet után újra megjelent a Praxis című filozófiai folyóirat. Jugoszláv filozófiai körökben bizonyára örömmel fogadják a megjelenést, már csak azért is, mert a folyóirat idegen nyelvű kiadásával külföldre is eljuttatja a jugoszláv filozófusok írásait, de leginkább azért, mert a Praxis újraindulása lehetőséget ad a jugoszláv filozófusoknak véleményük, gondolataik publikálására.

Nemzetközi fórum is a Praxis, mert szerkesztő bizottságában nemcsak hazai, hanem franciaországi, angliai, lengyelországi, észak-amerikai, németországi, magyarországi, olaszországi és más filozófusokat is találunk. A Praxis már megindulásakor bebizonyította, hogy jelentős szerepet játszhat a filozófiai és a közélet-

ben. Most, amikor újra eljut olvasóihoz, szeretnénk remélni, hogy a megkezdett úton halad, s hű marad hagyományaihoz.

A szerkesztőség bevezető írásából kitűnik, hogy továbbra is azt az utat követjük, amelyen elindultak („... elhatározott szándékunk, hogy a 'régiek' maradjunk...”), hisz valóban „nincs rá okunk, hogy a Praxis lényegbe vágóan megváltoztassa eddigi koncepcióját és jellegét”. Persze a szerkesztőség tagjai levonják a szükséges következtetéseket mindabból, ami a folyóirat körül történt az utóbbi hónapokban — többek között azt is megállapítják, hogy egy folyóirat, mely a „humanista szocializmusért száll síkra”, kellemetlenségeknek teheti ki magát, és nehézségekbe ütközhet. Maga a szerkesztőség is úgy látja, hogy az a tény, hogy a Praxis mindazok után, ami történt, néhány társadalmi szervezet, intézmény vagy csoport erős nyomása ellenére is megjelenhet, rendkívül fontos. Ez pedig arra utal, hogy a folyóiratnak ezentúl is olyannak kell lennie, mint a kényszerű szünet előtt volt, tehát a „régí”-nek, mert csak így lehet mindig új.

*

Az utóbbi hónapok olvasmányai közül talán a legmélyebb benyomást Varga Zoltán *A méregkeverő* című regénye tette rám. Nemcsak értékes műnek tartom, hanem úgy vélem, megjelenése roppant fontos irodalmunk életében.

A jugoszláviai magyar irodalomban a regénytermés általában igen szegényes, a regények meg vérszegények, s csak két-három regényt tekinthetünk sikerültnek, időt állónak — természetesen Sinkó műveit meg még egy-két regényt. S most itt van *A méregkeverő*, amely elüt minden eddigi regénytől irodalmunkban, s habár világirodalmi kapcsolatai könnyen kimutathatók (minek tagadjuk: ez csak örvendetes tény), s vannak hibái (melyeket tulajdonképpen nem is kellene észrevenni, hisz a szerző első regényéről van szó, s az ilyen botlások elkerülhetetlenek), ez az a regény, amely újra jelent valamit, amellyel a szerző kitört kétjelzős irodalmunk kereteiből.

*A méregkeverő*nek nemcsak irodalmi értékei vannak, erkölcsi és politikai vonatkozásban is el kell ismerni erőseit. Irodalmi értékeit én inkább a regény egészében keresném, míg az erkölcsi és politikai pozitívumokat részletei, összetevői tartalmazzák. Ebben a rovatban természetesen nem vállalkozhatom a regény elemzésére, értékelésre, tulajdonképpen csak arról akartam beszámolni, hogy az utóbbi időben alig volt izgalmasabb olvasmányom *A méregkeverő*nél, s csodálom, hogy néhány recenzió, kritikán kívül nem jelent meg róla alaposabb méltatás, tanulmány. Pedig igazi jelentősége csak akkor tűnhet ki, ha egy mindenre kiterjedő írás foglalkozik vele, egy olyan írás, mely azt tűzi ki célul maga elé, hogy *A méregkeverő*t sokoldalúan, teljes problematikáját feltárva vizsgálja meg.

Ez a regény megérdemli ezt, irodalmunknak pedig szüksége van rá.

*

A nyolcvanéves Kassák Lajosnak szentelte idei 3. számát a budapesti Új Írás, annak a Kassák Lajosnak, aki, mint Juhász

Ferenc írja a folyóirat üdvözlő kis versprózájában, „a maga fáradhatatlan kőműves-munkájával megépítette a magyar avantgarde, a lírai forradalom és emberség széles-alapzatú östörvénycsontozatú modern Bábel-tornyát, amely ugyan még nincs betetőzve, de amely fölnyúlik a csillagokig”.

Igen, a nyolcvanéves Kassák Lajost ünnepelte az Új Írás, mint sok más folyóirat Magyarországon, de szerte a világon is. Kassák Lajos ünnepe a magyar irodalom ünnepe is, a magyar irodalmi és művészeti avantgarde ünnepe is, és szeretném hinni, hogy végleges elismerése annak a mozgalomnak, amely nélkül Kassák Lajos elképzelhetetlen, s mely elképzelhetetlen Kassák Lajos nélkül, mert éppen Kassák volt egyik magyarországi elindítója: az avantgardizmusnak. A magyar irodalom egysége, irodalomtörténeti folytonossága elképzelhetetlen az avantgarde nélkül, épp azért van itt az ideje, végső ideje, hogy kezdetei az irodalomtörténetben, mai hajtásai pedig az irodalmi életben megkapják az őket megillető helyet.

A torony valóban „még nincs betetőzve”, sok minden késlelteti a „kőműves-munkát”, egy napon azonban a csillagokon is túl lehet majd jutni.

*

A Párizsban megjelenő Magyar Műhely című folyóirat nemcsak műhely, hanem torony, ahonnan a világra nyílik kilátás, és gyújtópont is, ahol elvek, irányok, felfogások futnak össze, ahonnan gondolatok, alkotások futnak minden világtáj felé. Amikor a lap ötödik évfolyamába lépett, a szerkesztőség elmondta azt, amit egyébként nem akart programnyilatkozatokban kifejteni.

„A Magyar Műhely a korszerű, európai mértékkel élő írások, művészi alkotások otthona... félelem és fenntartás nélkül adunk helyet minden érdemes próbálkozásnak, amely irodalmunkat, képzőművészetünket, gondolkodásmodunkat és közízlésünket a huszadik század szílvonalára emeli... a nyelv és kultúra közöségét nem oszthatják meg földrajzi határvonalak...”

Érdemes lenne az egész írást idézni, mert lényeges megállapításokat tartalmaz. A párizsi magyar folyóiratban ma helyet kapnak a világszerte élő magyar írók: a budapesti Weöres Sándor és a londoni Határ Győző, a Hollandiában élő Kibédi Varga Áron és Keményes-Géfin László, akit Kanadába vetett a sors. A Magyar Műhely lapjain találkoznak azok, akiket az alkotás szenvedélye tart össze, habár kilométerek százai, ezrei választják el őket.

Most, amikor ötödik éve jelenik meg a folyóirat, kiadásában új lap indult francia nyelven, Convergences címmel s azzal a feladattal, hogy francia nyelven mutassa be a világnak a közép-európai népek irodalmát. Első száma Kassák Lajost hozza közelebb azokhoz, akik franciául olvasnak. Bizonyára nem kis szolgálatot tesz majd a lap azoknak az irodalmaknak, melyeket egyébként kis irodalmaknak szoktak nevezni. S talán épp a Convergences is segít megcáfolni ezt az elnevezést, eloszlatni egy hiedelmet.

Tömán László

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1967. MÁJUS. — KIADJA A FORUM LAPKIDÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠIĆA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADOÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FORUM CÍMÉN A 657-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETESI DIJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 31,25, FÉL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR. FÉL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON.

